

Kocsis Imre
BEVEZETÉS AZ ÚJSZÖVETSÉGBE

HEFOP-3.3.1-P.-2004-06-0019/1.0

A katekéta-lelkipásztori munkatárs képzés alapképzési rendszerének kidolgozása és
bevezetése három főiskolán

APOR VILMOS KATOLIKUS FŐISKOLA

2006

Magyarország célba ér

Az Európai Szociális Alap támogatásával

ELSŐ RÉSZ
ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS AZ ÚJSZÖVETSÉGHEZ

I. AZ ÚJSZÖVETSÉGI KÁNON

1. Az Újszövetség mibenléte

Az Újszövetség az őskeresztény egyházban keletkezett szent könyvek gyűjteménye, amely a zsidóság körében létrejött iratokkal, az Ószövetség könyveivel együtt a keresztények Bibliáját alkotja. Az elnevezés kiindulópontja a 2Kor 3,14, ahol Pál a zsinagógákban felolvasott iratokra vonatkozólag az Ószövetség elnevezést alkalmazza. Ennek megfelelően a keresztény egyház a 2. századtól kezdve a saját körben keletkezett írásokat Újszövetségnek kezdte nevezni. A név legrégebbi tanúja egy antimontanista könyv Kr. u. 192-ből.

Az Újszövetség 27 könyvet foglal magába, amelyet hagyományosan három csoportba osztanak: történeti könyvek (négy evangélium és az Apostolok Cselekedetei); tanító könyvek (a páli levelek, a Zsidóknak írt levél és a katolikus levelek); prófétai könyv (Jelenések könyve). Az evangéliumok a Jézus életéről, tanításáról, haláláról és feltámadásáról szóló tanúságtételek. Az Apostolok Cselekedetei az egyház keletkezését és a római birodalom területén való elterjedését beszéli el. Pál apostol levelei különböző keresztény közösségeknek, illetve a közösségekben felelős szerepet betöltő személyeknek szólnak. A levelek többsége alkalomszerűen tárgyal felmerülő gyakorlati kérdéseket, vagy hit dolgaiban ad aktuális eligazítást. A Zsidóknak írt levél hosszabb teológiai fejtegetés, illetve buzdítás. A katolikus levelek egy-egy nagyobb terület híveihez intézett buzdító jellegű írások. A Jelenések könyve jelképes látomásokban mutatja be az egyház küzdelmes sorsát a történelemben és végső győzelmét Krisztus második eljövetelekor, a történelem végén.

2. Az újszövetségi kánon kialakulása

A kánon fogalma

A „kánon” görög főnév, amely nádat, mérővesszőt, mércét, normát jelent. A régi egyházban a 4. századtól kezdve a szent könyvek jegyzékére vonatkoztatták. A kánon azoknak

a könyveknek a gyűjteménye, amelyeket az egyház szentnek és sugalmazottnak fogad el, s így a hit és az erkölcs mércéjének tekint.

Az újszövetségi kánon folyamat eredményeként jött létre. Ahhoz ugyanis, hogy egy könyv a kánon részévé váljon, szükség volt az egyház elismerésére is: arra, hogy a keresztény közösségek elfogadják szent és sugalmazott voltát, vagyis felismerjék benne saját hitüket. Az evangéliumok, az Apostolok Cselekedetei és a páli levelek gyakorlatilag nem sokkal a megírásuk után elfogadást nyertek, az egyéb iratok kanonizálása viszont, különböző okok miatt, valamelyest később történt.

A kánonképződés kezdetei

Az ősegyház korai szakaszában a keresztények számára az Ószövetség volt a Szentírás. Ám a zsidóságtól eltérően a keresztény közösség az Ószövetséget nem „törvény”-ként olvasta, hanem Krisztusról szóló tanúságtételként, aki a törvény végső célja (Róm 10,4). Az első keresztények számára az Ószövetség jelentősége abban áll, hogy Krisztusra mutatott előre és Krisztust készítette elő. A Jézus-esemény, főképp Jézus halála és feltámadása olyan új történeti helyzetet teremtett, amely egészen új fényt vetett a régebbi bibliai szövegekre. Természetes, hogy a keresztények az Ószövetséget immáron a húsvéti események fényében kezdték el olvasni, és pedig azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy a Szentírás mély összefüggéseinek megértésében Krisztus Lelke vezeti őket. Az Ószövetség aktualitását csakis a Krisztusban megvalósult beteljesedés tudatában tudták meghatározni.

Magától értetődő tehát, hogy az Ószövetség könyveit a keresztény közösségek istentiszteletein is olvassák és magyarázzák. Emellett a jézusi emlékek felidézése és az apostoli iratok felolvasása is nagy hangsúlyt kap. Ha egy az őskeresztény egyházban keletkezett írást valamelyik ószövetségi könyvvel együtt felolvasnak a liturgián, akkor azt az iratot kánoninak, vagyis szent és sugalmazott könyvnek tekintik.

Az újszövetségi kánon kialakulásának kezdetén gyűjtemények állnak. Maga az Újszövetség tanúskodik ilyen első gyűjtemények létezéséről. Pál leveleit például az egyik közösség elküldte a másoknak (Kol 4,16), s így másolatok születtek. Amikor a második Péter levél szerzője „Pál, szeretett testvérünk összes leveléről” (2Pét 3,16) beszél, feltételezi, hogy létezik páli levélgyűjtemény. Antiochiai Szent Ignác a legtöbb páli levélből idéz műveiben, ugyanígy nem sokkal később Szmirna püspöke, Polikárp.

A páli levelekhez hasonlóan az evangéliumok is gyorsan elterjedtek az egész egyházban. Ennek tanúja például az első század vége felé készült kánoni Márk-záradék (Mk 16,9-20), amely voltaképpen az evangéliumok húsvéti történeteiből készült harmónia. Az evangéliumok elterjedtségét és elfogadottságát éppúgy tanúsítják az apostoli atyák írásaiban található hivatkozások Jézus mondásaira és történeteire. Szent Jusztinosz a 2. század közepén arról számol be, hogy az „apostolok visszaemlékezéseit” (ezek az általunk ismert evangéliumok) az istentiszteleteken a próféták írásaival együtt olvasták fel.

A 2. század közepe táján Markion gnosztikus eretnek elvetette az Ószövetséget, mert szerinte az Ószövetség Istene, a világot teremtő démiurgosz, nem azonos Jézus Krisztus Atyjával. Az ószövetségi kánon helyébe olyan szent könyvekből álló gyűjteményt állított össze, amely egy zsidó vonatkozásoktól megtisztított Lukács evangéliumból és 10 páli levélből állt (a lelkipásztori levelek nélkül). Ez az önkényes kánon arra ösztönözte az egyetemes egyházat, hogy a maga részéről meghatározza, melyek azok az apostoli korból származó írások, amelyeknek kánoni tekintélyt tulajdonít. Mindenesetre nem mondhatjuk, hogy Markion indította el a kánon létrejöttét, hiszen már az előző időszakban is megvoltak a kánonképződés előfeltételei. Afelől azonban nincs kétség, hogy Markion önkényes eljárása erőteljes lendületet adott a már elindult folyamatnak.

A Muratori-kánon

A Muratori-kánon kifejezetten azzal a céllal készült, hogy rendszerbe foglalva mutassa be az újszövetségi könyveket. Ez az irat, amelyet hosszú idő után 1740-ben Muratori, milánói könyvtáros fedezett fel, a 2. század második feléből származik, s a római keresztény közösség jegyzékét tartalmazza. Nemcsak felsorolja a szentnek tartott írásokat, hanem néhány szóval a könyvek keletkezéséről és jelentőségéről is szól.

A megtalált szöveg Márk evangéliumának ismertetésével kezdődik, mivel a kézirat eleje, amely kétségkívül Mátéről szólt, nem került elő. (Ebből kifolyólag a Muratori-töredék elnevezés is ismert.) Márk után Lukács és János evangéliuma következik, majd az Apostolok cselekedetei. Ezt a 13 páli levél követi: először a közösségeknek szólók (1-2Kor, Ef, Fil, Kol, Gal, 1-2Tessz, Róm), majd a „személyes” vonatkozásúak (Filem, Tit, 1-2Tim). A páli levelekkel kapcsolatban utalás történik a Laodiceaiaknak írt levélre, amelyet azonban mint Markion szektája számára készített hamisítványt a kánon szerzője elutasít. A lista végén szó van még a Júdás levélről és János két leveléről, valamint János és Péter apokalipsziséről.

Érdekes, hogy a szerző Hermász Pásztor-át is megemlíti, amelyet szabad ugyan olvasni, de nem nyilvánosan, az istentiszteleteken.

A Muratori-kánon tehát mutatja, hogy a 2. század vége felé az újszövetségi szent könyvek nagyobb része már általánosan elfogadott a római egyházban, ám azt sem lehet tagadni, hogy a listából néhány irat még hiányzik: 1-2Pét, Jak, 3Jn, Zsid. A kánonba tartozás egyik fontos, bár nem kizárólagos kritériuma az apostoli eredet, amit azonban nem túlságosan szoros értelemben vesznek, hiszen apostol tanítványok műveit is elfogadják. A legdöntőbb szempont a tanítás hitelessége és az apostoli hagyománnyal való megegyezősége.

Az újszövetségi kánon az egyházatyák írásai szerint

A 2. és a 3. század fordulóján a kánonképződés nagyjából ugyanazon a szinten áll az egyház különböző területein. Erről főleg az egyházatyák írásai tanúskodnak.

Szent Iréneusz, aki Kis-Ázsiában született és Gallia déli részén tevékenykedett, ismeri és gyakorta idézi a négy evangéliumot, sőt azon is bölcsekedik, miért éppen ez a négy evangélium létezik. Emellett felhasználja az Apostolok Cselekedeteit, az összes páli levelet (a Filem kivételével), és a katolikus levelek közül Péter első, valamint János első és második levelét. Az egyéb katolikus levelekre és a Zsidóknak írt levélre nem hivatkozik, a Jelenések könyvére viszont igen.

Tertullianusz 22 újszövetségi könyvről tanúskodik: 4 evangélium, ApCsel, 13 páli levél, valamint 1Pét, 1Jn, Júd, Jel. A Zsidóknak írt levelet Barnabásnak tulajdonítja, de nem tekinti kánoninak. Keleten *Alexandriai Kelemen* mind a négy evangéliumot és valamennyi páli levelet felhasználja, ezenkívül ismeri még a Zsidóknak írt levelet, valamint az alábbi katolikus leveleket: 1Pét, 1-2Jn és Júd.

A 3. és a 4. századot illetően két egyházatya, *Origenész* és *Cezáreai Euszébiosz* csoportosítása érdemel figyelmet. Bár részben eltérő szóhasználatot alkalmaztak, mégis hasonló módon csoportosítottak. Az első csoportba az egyetemesen elfogadott könyveket sorolták (Origenész: anantirreta; Euszébiosz: homologumena). A második csoportot azok a könyvek alkotják, amelyek kánoni voltát néhány helyen vitatják (Origenész: amfiballomena; Euszébiosz: antilegomena). Origenész szerint vita nélkül fogadják el az alábbi írásokat: a négy evangélium, a 13 páli levél, az Apostolok Cselekedetei, Péter és János első levele, valamint a Jelenések könyve. A vitatott könyvek közé tartoznak: Zsid; 2Pét; 2-3 Jn; Jak; Júd. Euszébiosz

a Zsidóknak írt levelet az elfogadottak között említi, bár megjegyzi, hogy a római egyház álláspontja szerint nem Pál írása. Hasonlóképpen az elfogadottak csoportjában szól a Jelenések könyvéről, de azt is kijelenti, hogy ezt az iratot egyesek egyértelműen elvetik.

Az egyházatyák felsorolásából és csoportosításából látható, hogy mind keleten, mind nyugaton fenntartás nélkül elfogadták a négy evangéliumot, az Apostolok Cselekedeteit és a páli leveleket. Nem egyértelmű még a katolikus levelek csoportjának pontos meghatározása. Nyugaton vitás a Zsidóknak írt levél, keleten pedig Jelenések könyve.

Az újszövetségi kánon lezárása

A kánonnal kapcsolatos nyitott kérdések a Kr. u. 4. század második felében tisztázódnak keleten és nyugaton egyaránt. Alexandria püspöke *Szent Atanáz* a 367-ben írt húsvéti levelében az általunk ismert 27 könyvet sorolja fel az alábbi sorrendben: Mt, Mk, Lk, Jn, ApCsel, a katolikus levelek (Jak, 1-2Pét, 1-3Jn, Júd), majd Szent Pál levelei következnek, melyek között a Zsidóknak írt levél is szerepel, végül pedig a Jelenések könyve. A felsorolás végén ez áll: „Ezek az üdv forrásai, melyekből a szomjazó bőven merítsen. E könyvek hirdetik a vallásosság tanítását. Senki belőlük el ne vegyen, de hozzájuk se adjon.”

A latin egyházban a vita lezárását helyi zsinatok döntései jelezték: római (382), hippói (393) és kartágói (397) zsinat. Mindegyik zsinaton ugyanazt a 27 könyvet fogadták el, mint amelyek Szent Atanáz húsvéti levelében szerepelnek.

A 4. században nyugvópontra jutott vita a reformáció idején ismét feléledt. Miután a humanisták némely szent irat apostoli eredetét kétségbe vonták (főleg a katolikus levelek csoportjában), Luther Márton a kánoniság megállapításában tartalmi ismerveket alkalmazott. A Jakab-levélhez írt bevezetőjében kijelenti, hogy csak az a könyv lehet sugalmazott, amely Krisztust sugározza. Mivel a Jakab-levélben Krisztus neve mindössze kétszer fordul elő, s mivel ez az irat a cselekedeteknek túl nagy jelentőséget tulajdonít, a reformátor „szalmalevél”-nek nevezi. Kétségének ad hangot a Zsidóknak írt levéllel kapcsolatban is, mert az nem teszi lehetővé a második megtérést. A Júdás-levelet fölöslegesnek tartja a második Péter-levél mellett. A Jelenések könyvével szemben azért tartózkodó, mert látomásokkal foglalkozik ahelyett, hogy világos és tiszta fogalmakat használna. Luther ezeket a könyveket a többi újszövetségi irat mögé helyezte, s így juttatta kifejezésre azt a meggyőződését, hogy kevesebbre becsülte őket.

A reformáció egyházaiban Luther nézete nem vezetett radikális következményekhez, a vitatott könyvek továbbra is a kánon részei maradtak. A katolikus egyház részéről a Tridenti Zsinat (1546) foglalt ünnepélyesen állást: kötelező érvénnyel kimondta a 27 szent irat sugalmazottságát és kánoniságát.

II. AZ ÚJSZÖVETSÉG GÖRÖG SZÖVEGE ÉS AZ ÓKORI FORDÍTÁSOK

1. A görög szöveg másolatai, avagy a szövegtanúk

Az újszövetségi könyvek eredeti kéziratai sajnos nem maradtak fenn, valószínűleg már a második században elvesztek. Így a görög szöveg csupán másolatokban maradt ránk, de ezek a másolatok igen régiek. Három csoportba lehet őket osztani: papiruszok – kódexek – lekcionáriumok.

a) A *papiruszok* alapanyaga papirusznádból készült. Csak a belső oldalára írtak, majd a leírtakat tekercs formában őrizték. Az Újszövetség legrégebbi szövegtanúi papiruszok, de többnyire csak töredékesen tartalmazzák a könyveket. Eddig összesen 88-at dolgoztak fel és katalogizáltak. A legfontosabbakat érdemes külön is említeni (a tudományos jel, a név, a kor és a tartalom megjelölésével):

p⁵² Ryland papirusz; a 2. század elejéről; a Jn 18 néhány sorát tartalmazza.

p^{45.46.47} Chester Beatty papiruszok a 3. század elejéről; tartalom szerint:

p⁴⁵ az evangéliumok és az Apostolok Cselekedetei;

p⁴⁶ a páli levelek;

p⁴⁷ a Jelenések könyve.

p⁶⁶ Bodmer II papirusz; 200 táján keletkezett; a János-evangéliumot tartalmazza.

b) A *kódexek* létrejötte az írólap alapanyagának megváltozásával függ össze. A papirusznád helyett borjúbőrből készült pergament kezdtek el használni. Így a lap mindkét oldalára lehetett írni, a lapokat pedig könyv formában fűzték össze. A kódexek lehetnek

nagybetűsek és kisbetűsek. A nagybetűs kódexekben (összesen 274)) értelemszerűen minden nagybetűvel van írva, a kisbetűsekben (kb. 2795) ellenben csupán a kezdőbetű. Mivel a nagybetűs kódexek a régebbiek, ezért csak velük foglalkozunk, persze most is csak a legjelentősebbeket soroljuk fel:

- B Vatikáni kódex; 4. század első feléből; az egész Újszövetséget tartalmazza (az utolsó lapok sajnos elvesztek).
- S Sinai kódex; a 4. század első feléből; az Újszövetség egészét tartalmazza.
- A Alexandriai kódex; az 5. század közepéről; az Újszövetség egészét tartalmazza.
- C Efrém (átírt) kódexe; az 5. századból (a bibliai szövegre később Szent Efrém himnuszait írták rá); az Újszövetség nagy részét tartalmazza.
- D Béza kódex; a 6. századból; az evangéliumokat és az Apostolok Cselekedeteit tartalmazza görög és latin nyelven.

c) A *lekciónáriumok* a liturgiára kijelölt szentírási szakaszokat tartalmazzák. Nyilván itt is az ókori, görög nyelven készült változatok a jelentősek. Kb. 2200 görög nyelvű olvasmányos-könyvet tartanak számon.

Az egyes szövegtanúk nem egyeznek meg teljesen. A változatok részben véletlenül bekövetkezett másolási hibákra, részben tudatos változtatási szándékra vezethetők vissza. Véletlen változtatások például: egymáshoz hasonló betűk felcserélése; sorok figyelmetlenségből történő kihagyása; félrehallásból fakadó elírás. A másolók ugyanakkor néha tudatosan változtattak, amikor a rendelkezésre álló szöveget nyelvileg vagy tartalmilag hibásnak tekintették (pl. Lk 2,43: a „szülei” szó helyett „József és Mária”).

Az eredeti szöveg rekonstrukciója meghatározott szempontok, éspedig külső és belső érvek alapján történik:

a) A *külső érvek* az egyes variánsokat tartalmazó szövegtanúk számára és korára vonatkoznak. A kiértékelésnél főleg az alábbi szempontokat kell figyelembe venni:

- Gyakoriság: minél többször előfordul egy változat, annál inkább igényt tarthat az eredetiségre. Ez a megállapítás persze nem abszolút érvényű, hiszen a szövegtanúk gyakran geneológiaiilag összefüggenek (ugyanannak a korábbi kódexnek a változatai). Fontos, hogy a megegyezés keletkezési hely és leszármazás szempontjából különböző szövegtanúk esetében álljon fenn (különböző szövegtípusok, úgymint a nyugati, alexandriai, cezáriai és bizánci szövegtípus).
- Ósiség: minél régebbi szövegtanúban szerepel egy változat, annál inkább eredetinek tekinthető.

b) A *belső érvek* annak megállapítására irányulnak: mi eredményezte az egyes variánsok létrejöttét, illetve melyik az eredeti változat. Néhány alapvető szempont:

- A rövidebb változatnak nagyobb esélye van az eredetiségre, hiszen a másolásnál inkább a bővítés tendenciája érvényesül, mintsem a rövidítésé.

- A nehezebben érthető változat tartható az eredetibbnek, hiszen a másolók szándéka inkább az érthetőbbé tétel volt, mintsem az elhomályosítás.
- Ha egy változat eltér a párhuzamos helyektől, szintén eredetileg tekinthető. A másolás folyamán ugyanis a harmonizálásra való törekvés érvényesült.

2. Az Újszövetség fordításai

Legkorábban valószínűleg szír nyelvre kezdték el fordítani az Újszövetséget. Ennek egyértelmű bizonyítéka Tatianosz tevékenysége, aki 170 táján úgy fordította szírra a négy evangéliumot, hogy azokat egyetlen művé formálta. Ez az evangélium-harmónia a *Diatesszarón* néven vált elterjedtté. Az egyéb újszövetségi iratok fordítására a 3. században került sor. Ennek eredménye a *Pesitta*. Az evangéliumokat tekintve a Diatesszarón egyeduralmát csak az 5. században sikerült megtörni, addig ugyanis az istentiszteleteken a harmonizált formát használták.

A 2. század végén az Egyiptomban használatos kopt nyelvre is átültették az Újszövetség szövegét, majd a kopt változat alapján készült el a 4. században az etióp fordítás. Ebben az időben terjedt el a kereszténység a Kaukázus környékén, az örmények és a grúzok között, s ezzel együtt járt a Biblia lefordítása az ő nyelvükre is.

A latinul beszélő keresztények számára is viszonylag korán (2. század második fele) készültek népnyelvi fordítások. Ezeket a *Vetus Latina* (Ólatin) összefoglaló néven szokás emlegetni. Szent Jeromos 383 után a görög eredeti alapján fokozatosan kijavította és átdolgozta az általa ismert régi fordítást. Ez a Jeromos féle változat, amely nagy tetszésre és elfogadásra talált a nyugati egyházban, kapta (az Ószövetség fordításával együtt) a *Vulgata* nevet.

MÁSODIK RÉSZ
AZ ÚJSZÖVETSÉG ELBESZÉLŐ MŰVEI

I. ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS AZ EVANGÉLIUMOKHOZ

1. Az „evangélium” főnév ókori használata

Evangéliumokon ma általában a Jézus életéről, nyilvános működéséről, szenvedéséről és feltámadásáról szóló elbeszélő műveket értjük. Eredetileg a görög „euangélion” főnév jó hírt, örömhírt jelent, illetve a jó hírért járó jutalmat. A profán világban főleg a császárkultusz szóhasználatában gyakori, hiszen az uralkodó néphez szóló üzenetét jelölték vele, sőt nemritkán a császári házzal kapcsolatos hírek (születés, trónra lépés, hadi siker) megnevezéseként is szerepelt. Így például Augusztus születésnapját a Prienéből származó felirat a következőképpen örökíteti meg: „A kozmosz számára pedig az isten születése napja az általa (esedékes) euangélionok kezdetét jelentette” (Borzsák István, Római történeti chrestomatia, 205. old.).

Az Ószövetség görög fordításában az „euangelidzomai” (örömhírt vinni, közölni) ige található, és pedig Izajás könyve második és harmadik fő részének különböző helyein: 40,9; 52,7; 61,1. Az örömhír tartalma nem más, mint Isten királyi uralmának közelsége. A szinoptikusok szerint Jézus éppen ennek az istenuralomnak az elérézését hirdette (vö. Mk 1,15; Mt 11,5).

A páli levelek tanúsítják, hogy a görögül beszélő őskeresztények körében az „evangélium” jól ismert kifejezés volt, de még nem műfaji meghatározásként. Olykor-olykor magát az igehirdetést jelölte (vö. 1Kor 9,14), de többnyire az igehirdetés tartalmára vonatkozott. A keresztények számára tehát csak egyetlen evangélium létezik, amely az eredetét tekintve az Istené (1Tessz 2,2.8.9; 2Kor 11,7; Róm 1,1; 15,16), tartalmát tekintve viszont Krisztusé (1Tessz 3,2; 1Kor 9,12; 2Kor 2,12; 9,13; Róm 15,13). Hiszen az igazi örömhír nem más, mint az üdvösség, amelyet Jézus Krisztus halála és feltámadása szerzett meg: „Figyelmetekbe ajánlom az evangéliumot, amelyet hirdettem nektek... Mert mindenekelőtt azt adtam át nektek, amit én is kaptam: hogy Krisztus meghalt a bűneinkért az Írások szerint, eltemették, és harmadnapon feltámadt, az Írások szerint” (1Kor 15,1-4).

Elsőként Márk alkalmazta az „evangélium” szót Jézus életének és tevékenységének összefüggő elbeszélésfonalára, amikor művét az alábbi mondattal vezette be: „Jézus Krisztus, Isten Fia evangéliumának kezdete” (Mk 1,1). Hangsúlyoznunk kell, hogy az „evangélium”

szót Márk sem szoros értelemben vett műfaji meghatározásként használja. A főnév által sokkal inkább azt kívánja tudatosítani, hogy mindazt, amit Jézussal kapcsolatban elmond, örömhírként mondja el, s az olvasóknak is így kell fogadniuk. Ugyanakkor azzal, hogy a mű címébe – mintegy tartalmi összefoglalásként – éppen ezt a kifejezést helyezte, döntően hozzájárult ahhoz, hogy a 2. századtól kezdve mind az ő írását, mind a hozzá hasonlókat evangéliumoknak nevezik.

Figyelemre méltó, hogy az ókeresztény hagyományban az evangélium szót – annak könyvekre való alkalmazása után is – hosszú ideig egyes számban használták. Így juttatták kifejezésre azt a meggyőződést, hogy voltaképpen csak egyetlen örömhír létezik, amelyet a négy kánoni írásmű négyféle megközelítésben ad elénk.

2. Az evangéliumok mibenléte

Ahhoz, hogy az evangéliumok mibenlétét jobban megértsük, nem árt tisztázni, hogyan is keletkeztek. E tekintetben, figyelembe véve a II. Vatikáni Zsinat (DV 19) útmutatásait és az újabb kutatási eredményeket, a következő folyamatot vázolhatjuk fel. A kiindulópont Jézus Krisztus működése. Jézus Isten országának eljövételét hirdette, amelynek alátámasztásaként betegeket gyógyított és csodás tetteket vitt végbe. Emellett tanítványokat hívott meg és gyűjtött maga köré, sőt külön oktatta is őket. Ezek a tanítványok nagy lelkesedéssel követték Mesterüket, akit Messiásnak tartottak, de a hit és a megértés teljességére, vagyis a Jézus személyi titkával és működésének céljával kapcsolatos kérdések végleges tisztázására csak Jézus megváltó halála és dicsőséges feltámadása után jutottak el.

A húsvéti eseményeket követően az apostolok Jézust mint Urat és Isten Fiát tisztelték és hirdették. Ennek a húsvéti hitnek a fényében tekintettek vissza Jézus földi életére, és azzal a teljesebb megértéssel adták tovább Jézus mondásait és tetteit, amelynek a feltámadt Krisztussal való találkozások révén, valamint az Igazság Lelkétől megvilágosítva részesei lettek. Amikor felidéztek a múltat, egyúttal az egyház jelen állapotát és a hallgatók igényeit figyelembe véve értelmezték is azt. Nemcsak az volt a céljuk, hogy emlékezetben tartsák Mesterük életét, hanem az is, hogy Jézus tanítása és tettei hitbeli és erkölcsbeli alapul szolgáljanak, vagyis a különböző körülmények között élő részegyházak és hívek a saját helyzetükre vonatkozólag eligazítást kapjanak.

Azt is fontos figyelembe venni, hogy az igehirdetők az akkoriban szokásos beszédformákat és irodalmi műfajokat alkalmazták. Ennek következtében már a szóbeli áthagyományozás folyamán, amely különféle élethelyzetekhez (prédikáció, istentisztelet, katekézis, missziós tevékenység) kötődött, a kisebb egységek egyre szilárdabb formát kaptak. Ugyanakkor az is valószínű, hogy az áthagyományozott anyag egy részét – még a kánoni evangéliumok előtt – írásba foglalták: pl. liturgikus formulák és hitvallások, Jézus mondásainak gyűjteménye, valamint a Jézus szenvedéséről szóló beszámoló, amely igen hamar nagyobb elbeszélésegységgé formálódott.

Az evangélisták ezek alapján a szóbeli és írásos hagyományok alapján írták meg művüket, úgy, hogy egyes részeket kiválogattak, másokat összevontak, illetve a helyi egyházi közösségek állapotára való tekintettel kifejtettek. A szóbeli igehirdetés folyamán többnyire önállóan áthagyományozott részleteket az evangéliumok írói szerkesztették szerves egésszé. Ez a perikópák közötti laza kapcsolatból látható, amelyet többek között a szakaszok elején található meglehetősen általános bevezető formulák jeleznek: „azokban a napokban” (Mt 3,1; Mk 8,1); „abban az időben” (Mt 11,25); „ezek után” (Lk 10,1). Fontos hangsúlyozni, hogy mindegyik evangélistát sajátos teológiai cél vezetett, ugyanakkor az olvasók adottságait (nyelvét, kultúráját, vallási ismereteit), valamint a közösségekben felmerülő problémákat is szem előtt tartották. A sajátos teológiai célzat megmutatkozik a mű felépítésében, bizonyos vonások kiemelésében (illetve háttérbe szorításában), a forrásokból átvett részek átrendezésében és kiegészítésében, valamint egyes szavak és kifejezések gyakori használatában.

Az előzőekből következik, hogy az evangéliumok sajátos műfajt képeznek. Nem a mai tudományos igényeknek megfelelő történetírói művek ezek, nem is szoros értelemben vett életrajzok, hanem tanúságtételek, amelyek hívő meggyőződésből fakadnak, és hitre akarnak vezetni. Az evangéliumokban az ősegyház hite fejeződik ki: a Názáreti Jézus a Messiás és az Isten Fia, akinek életében, halálában és feltámadásában Isten beteljesítette az üdvösségre vonatkozó ígéreteit, s aki által immáron mindenki meghívást kap arra, hogy az üdvösség részese legyen. A János-evangélium végén maga a szerző nyilatkozik arról, miért is írta meg művét: „Jézus még sok más jelet vitt végbe tanítványai szemeláttára, de azokat nem írtam meg ebben a könyvben. Ezeket viszont azért írtam, hogy higgyétek: Jézus a Messiás, az Isten Fia, és hogy a hit által életetek legyen benne” (Jn 20,30-31).

Az evangéliumok tehát elsősorban tanúságtevő és hitébresztő célzattal íródtak. Viszont tagadhatatlan, hogy történeti érdeklődést is tanúsítanak: Jézus földi működéséből mutatnak be részleteket. Azt mondják el, ami történt, még akkor is, ha nem kimerítő részletességgel, nem szó szerint idézve és nem az eredeti sorrendnek megfelelően elevenítik fel az emlékeket. A nézőpont, amely szerint az evangélisták rendszereztek és kifejtettek, nem belemagyarázás a valóságba. Ők egy-egy fontos üdvtörténeti és teológiai szempontot kívántak kiemelni. Amikor bizonyos szabadsággal idézték fel és értelmezték az eseményeket vagy Jézus tanítását, nem a valóságot akarták elhomályosítani, hanem annak mélyebb dimenzióit feltárni.

Hogy az evangélisták tényekből indultak ki, arra nyomós bizonyíték, hogy olyan dolgokat is leírtak, melyek elhallgatása kegyeletből (pl. Jézus sikertelensége Názáretben és más helyeken; az apostolok gyengeségei, Péter tagadása) vagy a félreértés veszélye miatt (pl. Jézus megkeresztelkedése, felkiáltása a kereszten) nagyon is érthető lett volna. A profán iratokkal való összevetés útján az is kiderül, hogy az evangéliumok alapvetően helytálló képet adnak a korabeli Palesztina földrajzi, politikai és vallási helyzetéről. Érvként említhetjük még az előadás egyszerűségét, visszafogottságát és azt a tényt, hogy a teológiai fejtegetés gyakorta eléggé kezdetleges. Akkor tűnik ez ki igazán, ha összehasonlítjuk őket az apokrif evangéliumok legendákkal teli, valószínűtlen és mesterkéltné történeteivel. Ha a kánoni evangéliumok nem is szoros értelemben vett „történeti” könyvek, mégis a történelmet tükrözik, mert arról szólnak, hogy az Isten történetileg belenyúlt az emberiség életébe.

II. A SZINOPTIKUS KÉRDÉS

1. A kérdés mibenléte

Máté, Márk és Lukács evangéliuma annyira hasonlít egymáshoz, hogy párhuzamosan egymás mellé lehet őket állítani, és „egy tekintettel” (szünopszisz) át lehet őket fogni. Innét kapta ez a három evangélium a „szinoptikus” nevet.

Ám a szinoptikusok egymással való összevetéséből nemcsak hasonlóságok, hanem jelentős eltérések is kimutathatók. Ez alapján merül fel az ún. *szinoptikus kérdés*, melynek

lényege: hogyan magyarázhatók az első három evangéliumban megjelenő nagyfokú hasonlóságok és jelentős eltérések, amelyek mind az anyag kiválasztásában és elrendezésében, mind pedig a szóhasználatban megmutatkoznak.

Ami az evangéliumok anyagát illeti, sok minden mind a három szinoptikusnál megtalálható, ám szép számmal vannak olyan részek is, amelyek csupán a két nagyszinoptikusnál (Mt és Lk), illetve kizárólag egyetlen szinoptikus evangéliumban szerepelnek. Ez alapján hármás (Mk-Mt-Lk), kettős (Mt-Lk) és egyszeri (Mk; Mt; Lk) hagyományról szokás beszélni. A Márk-evangélium 661 verséből kb. 600 versnek van párhuzama Máténál, kb. 350-nek pedig Lukácsnál. Máté és Lukács közös anyaga, amely nagyrészt Jézus mondásaiból áll, kb. 235 verset tesz ki. A saját anyag pedig az alábbi arányban oszlik meg: Mk 35 vers; Mt 233 vers; Lk 564 vers.

A három evangéliumban feldolgozott közös anyag elrendezése nagyjából ugyanaz. Jézus működésének rövid előkészítése (Keresztelő János igehirdetése; Jézus megkeresztelkedése és megkísértése) után a galileai tevékenység részletesebb bemutatására kerül sor, majd a környező területeken tett körutakról, illetve a Jeruzsálemba vezető útról olvasunk. A nyilvános működés utolsó szakasza Jézus jeruzsálemi tevékenysége, amelyhez szorosan kapcsolódik a szenvedéstörténet és a Jézus feltámadásáról szóló örömhír. A szinoptikusok anyagelrendezésének hasonlósága főleg akkor tűnik ki, ha a János-evangélium szerkezetét is figyelembe vesszük. Jánosnál ugyanis a nyilvános működés folyamán Jézus többször is jár Jeruzsálemba, s ebből kifolyólag az események színhelye Galilea és Jeruzsálem között váltakozik. A szinoptikusok anyagelrendezését tekintve persze eltérések is kimutathatók. A galileai működésről szóló részt Máté másként rendezi el (Mt 4,12-13,58), mint Márk, de a 14. fejezettől kezdve a Máté-evangélium sorrendje (a hosszabb beszédeketszámítva) nagymértékben megegyezik Márkéval. Lukács főleg a jeruzsálemi út bemutatásánál (9,51-18,14) tér el Márktól, hiszen itt a harmadik evangélista nagyrészt egyéni anyagot dolgozott fel. Ezt figyelembe véve érdekes megállapításra juthatunk: Máté és Lukács alkalomadtán eltérnek Márk sorrendjétől, ám mindig külön-külön (vagy Máté, vagy Lukács), együtt sohasem. Ami a nagyszinoptikusok közös anyagát illeti, itt is kimutatható az eltérő elrendezés. Máténál öt nagy beszédben található a mondások, Lukácsnál ellenben az evangéliumban „szétszórva”, kisebb egységekben.

A szinoptikusok közötti hasonlóság, illetve eltérés a szóhasználatban is megmutatkozik. Példaként említhetjük Keresztelő János megtérésre buzdító beszédét, amely – két szó kivételével – teljesen megegyezik Máténál (3,7-10) és Lukácsnál (3,7-9). Még

feltűnőbbek az elbeszélésekben előforduló megegyezések (pl. Jézus temetésének előkészítése: Mk 15,43b; Mt 27,58; Lk 23,52). Ám nem feledkezhetünk meg az eltérésekről sem, amelyek olyan ismert szövegekre is kiterjednek, mint az Eucharisztia alapítása (Mk 14,22-25; Mt 26,26-29; Lk 22,19-20), az Úr imádsága (Mt 6,9-13; Lk 11,2-4) és a boldogmondások (Mt 5,3-12; Lk 6,20-26).

2. A kérdés megoldása

A szinoptikus kérdés régóta foglalkoztatja a bibliakutatókat, akik megoldásként különböző elméleteket állítottak fel. A *közös szájhagyomány* elmélete azt állítja, hogy a három evangélista az apostoli hagyomány alapján egymástól függetlenül írta meg evangéliumát. Ez azonban nem magyarázza meg a sok meglepő hasonlóságot a szövegek részleteiben és a történetek sorrendjében. Az *ősevangélium* elmélete szerint mind a három szinoptikus evangélium egy- és ugyanazon írott forráson, egy (arám nyelvű?) ősevangéliumon alapul. Ez az elmélet csak a hasonlóságokra ad magyarázatot, de nem az eltérésekre. A *használat-elmélet* lényege, hogy a három szerző között közvetlen és kölcsönös függés található. A nézet legismertebb változata (J. Griesbach hipotézise) szerint Lukács Mátétól függ, Márk pedig a másik kettő kivonata. Ám a Márk-evangélium aligha lehet rövidítés, hiszen nyelvezete egyszerűbb, mind a többié. Ezenkívül arra is magyarázatot kellene találni, hogy Márk miért hagyott el olyan részeket, mint a gyermekségtörténet vagy a hegyi beszéd.

A szinoptikus kérdés legismertebb magyarázata a *két forrás* elmélet, amelynek lényege: a nagyszinoptikusok két alapforrást használtak fel könyvük megírásához. Az egyik a Márk-evangélium (Máté és Lukács ebből kölcsönzik a történeteket), a másik pedig Jézus mondásainak gyűjteménye, amelyet a szaknyelv Beszédgyűjteménynek vagy – a német Quelle szó alapján – Q-nak nevez. Ez a Beszédgyűjtemény nem maradt ránk eredeti formájában. Létezésére Máté és Lukács közös anyagából lehet következtetni, amely többnyire mondásokat tartalmaz. Azok a részek pedig, melyek csak Máténál, illetve csak Lukácsnál szerepelnek, az egyes evangélisták önálló forrásából vagy hagyományából származnak.

A felsorolt magyarázati módok közül ma a két forrás elmélet a legelfogadottabb a kutatók körében, hiszen alapjában véve kielégítő magyarázatot ad a szinoptikus kérdésre, mind a megegyezésekre, mind az eltérésekre. Ugyanakkor több kutató is úgy véli, hogy ez az elmélet sem old meg minden felmerülő problémát (pl. a Márktól származtatott szövegekben is

előfordulnak olyan mozzanatok, melyekben Lukács és Máté eltérnek Márktól, egymással viszont megegyeznek). Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a biblikusok között további vita folyik a Beszédgyűjtemény mibenlétének és tartalmának meghatározásáról, valamint arról, hogy a nagyszinoptikusok a Márk-evangélium mai formáját használták-e, vagy esetleg egy korábbi (Proto-Márk). Persze azt sem feledhetjük, hogy a szinoptikus evangéliumok anyagrendezésénél, illetve szóhasználatánál az evangélisták szerkesztői munkájával is számolni kell. Az eltérések jó része a szerzők sajátos szerkesztői eljárására vezethető vissza.

III. MÁRK EVANGÉLIUMA

1. Az evangélium szerkezete és tartalma

Az evangélium bevezetése: 1,1-13

Keresztelő János igehirdetése; Jézus megkeresztelkedése és megkísértése.

I. Hatalommal tanító és cselekvő Messiás: 1,14-8,30

Ez a rész három alegységre oszlik. Mindegyik alegység Jézus tevékenységére vonatkozó „összefoglalással” (szummarium) kezdődik. Az egyes alegységek végén arról értesülünk, milyen álláspontra helyezkedtek az emberek Jézussal, a Messiással szemben.

1. Jézus és a nép: 1,14-3,6

Bevezetés: „összefoglalás” Isten országáról (1,14-15); az első tanítványok meghívása (1,16-20); Jézus kafarnaumi tevékenységének egy napja (1,21-45); öt galileai vita (2,1-3,5). *Befejezés:* a farizeusok elhatározzák Jézus halálát (3,6).

2. Jézus és övéi: 3,7-6,6

Bevezetés: „összefoglalás” gyógyításokról és démonok kiűzéséről (3,7-12); a Tizenkettő kiválasztása (3,13-19); rövid híradások: Jézust megszállottnak tartják; Jézus meghirdeti a sátán uralmának végét; óv a hitetlenségtől, s megvilágítja, kik alkotják az ő családját (3,20-35); példabeszédek az Isten országáról (4,1-34); három csoda: a vihar lecsillapítása; a gerázai megszállott; Jairus leányának feltámasztása (4,35-5,43). *Befejezés:* Jézust földijei elvetik (6,1-6).

3. Jézus és tanítványai: 6,7-8,30

Bevezetés: „összefoglalás” Jézus tanító tevékenységéről (6,7); a Tizenkettő kiküldése és azok visszatérése (6,7-13.30-33). E két esemény között: Heródes véleménye Jézusról; Heródes lefejezteti Keresztelő Jánost (6,8-33). Az első kenyérszaporítás (6,34-44); Jézus a vízen jár (6,45-52); beteggyógyításokról „összefoglalás” (6,53-56); vitabeszéd a tisztáról és tisztátalanról (7,1-23); a kánaáni asszony lányának és egy siketnémának meggyógyítása (7,24-37); a második kenyérszaporítás (8,1-10); vita a farizeusokkal (8,11-13); Jézus oktatja a tanítványokat (8,14-21); a betszaidai vak (8,22-26). *Befejezés:* Péter hitvallása és a hallgatási parancs (8,27-30).

II. A szenvedő Emberfia: 8,31-16,8

1. Az Emberfia útja: 8,31-10,52

Ezt az egységet három szenvedés-jövendölés osztja fel. Minden egyes alkalommal Jézus oktatást ad tanítványainak arról, milyen sors vár rájuk.

a/ A szenvedés első jövendölése és Péter tiltakozása (8,31-33); a tanítványok oktatása (8,34-9,1).

Kiegészítés: Jézus színeváltozása (9,2-13); Jézus meggyógyít egy megszállott gyermeket (9,14-29).

b./ A szenvedés második megjövendölése a galileai vándorúton (9,30-32); a tanítványok oktatása (9,33-50). Kateketikai kiegészítések a házasság felbonthatatlanságáról, a gyermekekről, a tanítványokra váró jutalomról (10,1-31).

c/ A szenvedés harmadik megjövendölése a Jeruzsálem felé vezető úton (10,32-34); a tanítványok oktatása a Zebedeus-fiak kérdése kapcsán (10,35-45). Kiegészítés: a jerikói vak meggyógyítása (10,46-52).

2. Jézus jeruzsálemi működése: 11,1-13,37

a/ Jelképes cselekedetek: messiási bevonulás Jeruzsálembe (11,1-11); a kereskedők kiűzése a templomból (11,15-19) a fügefafa megátkozásáról szóló híradás keretében (11,12-14.20-25).

b/ vitabeszédek: vitabeszéd Jézus teljhatalmáról (11,26-33); a gonosz szőlőművésokról szóló példabeszéd (12,1-12); az adófizetés kérdése; a főparancs; a Messiás mint Dávid fia; óvás az írástudóktól; a szegény asszony két fillérje (12,13-44).

c/ Eszkatológikus beszéd Jeruzsálem pusztulásáról és a világ végéről (13,1-37).

3. Szendés és feltámadás: 14,1-16,8

Bevezetés: a főtanács határozata, Júdás árulása, Jézus megkenése Betániában (14,1-11). Az utolsó vacsora: előkészület, az árulás bejelentése, az Eucharisztia alapítása (14,12-25). A szenvedés kezdete: Péter tagadásának megjövendölése, Jézus imája a Getszemáni-kertben, elfogatás (14,26 - 52). Kihallgatások: kihallgatás a főpap házában és Péter tagadása (14,53-72); kihallgatás Pilátus előtt és a halálos ítélet (15,1-20). Jézus keresztre feszítése, kigúnyolása és halála (15,21-41); Jézus temetése (15,42-47). *Befejezés:* az üres sír (16,1-8).

Függelék: a Feltámadott megjelenései (16,9-20).

2. Az evangélium nyelvezete

Az evangélium stílusa egyszerű, darabos, ugyanakkor közvetlen és élénkséggel teli. A szerző a mondatokat többnyire az „és” (kai) kötőszóval kapcsolja össze, mondatfűzése tehát jellegzetesen sémi. A múltbeli események elbeszélésekor a „jelen idő”-t előnyben részesíti a többi idővel szemben, bár az igeidők váltakozása is előfordul, akár egyetlen mondaton belül is. A függő beszéd helyett az egyenes beszédet alkalmazza, szóhasználata pedig szegényes: egy versben ugyanaz a szó akár háromszor is szerepel (4,1: a tenger). Emellett köznépi kifejezések is találhatók, amelyeket a nagyszinoptikusok előkelőbb szavakkal helyettesítenek (1,38: kómpolisz; vö. Lk 4, 43: polisz – 2,11: krabatton; vö. Lk 5,18: kliné). Olykor-olykor a Jézus-hagyomány arám nyelvi alapja is felfedezhető: *Talitha kumi* (5,14); *effeta* (7,34); *abba* (14,36); *Éloí, Éloí, lemá szabaktáni?* (15,34). Az is érdekes, hogy Márk többször használ latin szavakat (görögösített formában): *modiosz/modius* (4,21); *legion/legio* (5,9); *szpekulator/spiculator* (6,27); *kénzosz/census* (12,14); *kodrantész/quadrans* (12,42); *prétórion/paetorium*(15,16); *kenturion/centurio* (15,39).

3. Az evangélium szerzője

A könyv nem említi a szerző nevét, amelyet az ókori egyház hagyományából ismerünk. Ennek legrégebbi képviselője *Papiász*, aki a frígiai Hierapolisz püspöke volt (a 2. század közepén). Tanúságtételét Euszébiosz történetíró idézi (Egyháztörténet, III 39,15):

„Márk Péter szavainak magyarázója (herméneutész) volt, és mindazt pontosan lejegyezte, amire csak emlékezett. Az Úr mondásait és tetteit nem egymás utáni sorrendben írta le, mivel ő maga nem hallgatta az Urat, és nem is tartozott kísérei közé, hanem – mint ahogyan már mondtam – Péter kísérelője volt, aki a tanítást a szükség követelménye szerint alakította, és így nem az Úr mondásainak rendszerezését állította össze; ezért nem hibázott Márk, amikor úgy írt le mindent, ahogyan ő arra emlékezett, mert egyedül csak arra fordított gondot, hogy semmit sem hagyjon el azokból, amit hallott, és hogy semmiféle hamis tanítás ne kerüljön közéje.”

Az idézett tanúságtétel Péter apostollal hozza összefüggésbe az evangéliumot, s egyúttal védelmébe is veszi azzal a kifogással szemben, hogy az anyag nincs igazán rendszerezve. Papiász hangsúlyozza, hogy Márk emlékezetből írt, és mindenben igyekezett hűségesen megőrizni a Pétertől hallottakat.

Figyelemre méltó a „herméneutész” (fordító, tolmács, magyarázó, kifejtő) kifejezés, amely utalhat arra, hogy Péternek tolmácsra volt szüksége azokon a vidékeken, ahol görögül beszéltek. Ám a görög főnevet abban az értelemben is fel lehet fogni, hogy Márk Péter tanítását adta tovább. Ennek a kérdésnek a megválaszolásánál azt kell megvizsgálunk, vajon az evangéliumból kimutatható-e, hogy háttérben Péter áll. Egyes kutatók arra hivatkoznak, hogy az iratban Péter gyakran áll a figyelem középpontjában, emellett a számos elbeszélésre jellemző elevenség és a konkrét adatok szemtanút sejtetnek (vö. 1,21-39; 2,1-12; 9,2-13; 14,3-72).

Mindazonáltal ezek az érvek nem mondhatók minden szempontból bizonyító érvényűeknek. Hiszen Péter személye a többi evangéliumban is hangsúlyos, ugyanakkor Márk elbeszélései között is szép számmal találhatók sematikusak, amelyek az ősegyházban kiformalódott közlésformákat tükrözik (pl. a tanítvány-meghíváselbeszélések: 1,16-20; csodaelbeszélések: 1,40-45; 10,46-52). Ha el is fogadjuk Márk és Péter kapcsolatát, helyesebb, ha az evangélium háttérben nem kizárólag Péter prédikációját, hanem általánosságban az őskeresztény igehirdetést látjuk, amelynek írásbeli rögzítése az apostoli kor végén, a szemtanúk távozása után szükségszerűvé vált.

Az evangélium szerzőjének tekintett Márkot a hagyomány az Újszövetségben többször is említett Márkkal azonosítja. Az Apostolok Cselekedeteiben többször szó esik egy *Márk János* nevű személyről, aki a jeruzsálemi ősegyház tagja volt (ApCsel 12,12), majd Barnabás és Pál kísérője lett az első missziós úton (ApCsel 12,25; 13,5), de aztán elszakadt tőlük (ApCsel 13,13; 15,37k). A páli levelek azt sugallják, hogy később újból Pál környezetébe került (Filem 24; Kol 4,10; 2Tim 4,11). Az 1Pét 5,13 pedig Péter társaként említi őt.

4. Címzettek, keletkezési idő és hely

Az evangélium pogánykeresztény olvasók számára íródott. A szerző ugyanis az arám szavakat következetesen lefordítja, a zsidó szokásokat (tisztá – tisztátalan dolgok, ünnepi szokások) pedig megmagyarázza (7,2; 15,42).

Az ókori hagyomány (Iréneusz és az antimarkionita prológus) azt tartja, hogy a Márk-evangélium nem sokkal Péter halála után keletkezett. Nincs semmi akadálya annak, hogy elfogadjuk ezt az állítást. Az evangéliumban ugyanis nem található utalás Jeruzsálem

már bekövetkezett pusztulására. A keletkezési idő tehát: 64-70. A megírási hely a hagyomány szerint Róma. Ennek alátámasztására meg lehet említeni a könyvben található latinizmusokat (erről a 2. pontban szóltunk). Emellett más olyan adatok is vannak, amelyek latin környezetre utalnak: a római hadseregben szokásos négy éjszakai őrváltás (6,48; 13,35); az asszonyak is joga van arra, hogy elhagyja férjét (10,11; ilyesmi zsidó környezetben ismeretlen volt).

A kánoni Márk-záradék

Több érv is amellett szól, hogy az evangélium eredetileg a 16,8-cal befejeződött. Az utána következő versek (16,9-20) stílusa és szóhasználata nagymértékben eltér a könyv többi részétől. Emellett ezek a záró versek a legrégebbi kódexekből, nevezetesen a Vatikáni és Sinai kódexből hiányoznak. Jelentős egyházatyák, Alexandriai Szent Kelemen és Origenész nem ismerik, más egyházatyák viszont tudnak róla, és az 5. századtól kezdve a kódexekben is szerepel (A C D).

A Mk 16,9-20 későbbi eredetű, feltehetőleg a 2. század elejéről származik. Az írásművet ugyanis befejezetlennek érezték: beszámol ugyan az üres sír felfedezéséről, sőt Jézus megjelenéseit is előre jelzi (14,28, 16,8), de ezekről a jelenésekről külön már nem szól. Ezt a hiányt kívánták néhány évtizeddel az evangélium létrejötte után pótolni. A kiegészítés elkészítésénél a többi (kánoni) evangéliumot használták fel, néhány sajátos adattal bővítve. Erre a következő összefüggésekből következtethetünk: 16,9 = Jn 20,11-18; 16,12 = Lk 24,13-35; 16,14 = Lk 24,36-49 + Jn 20,19-29; 16,15k = Mt 28,18k; 16,19 = Lk 24,50-53. A katolikus egyház Márk evangéliumát a kánoni záradékkal együtt fogadta el kánoninak, és vette be a szent könyvek gyűjteményébe.

5. Az evangélium tanítása

Krisztológiai címek

Márk evangéliumában különböző megnevezéseket és fenségcímeket találunk Jézusra vonatkozólag. Ezek közül néhány csak ritkán fordul elő: próféta (6,15; 8,28), Dávid fia (10,47-48), Mária fia (6,3), Úr (11,3). Gyakoriság és teológiai jelentőség szempontjából három cím emelhető ki: Krisztus, Isten Fia, Emberfia.

a) Krisztus

A Krisztus a héber „masiah” megfelelője. Jelentése: felkent. A Kr. e. 2. századtól kezdve használták szakkifejezésként a végidő ideális királyára, aki Isten végső uralmát hozza majd el. A korabeli zsidóságban nem volt egységes messiásvárás. A qumrániak két messiást is vártak (egy papi és egy királyi leszármazottat), a szadduceusok tanából viszont hiányzott a messiási eszme. A farizeusok és a köznép felfogásában a messiásvárás nemzeti és politikai színezetű volt. A messiáskirályt, Dávid fiát, Izrael (politikai) szabadítójának tekintették (vö. SalZsolt 17). Történetileg biztosra vehetjük, hogy éppen a politikai színezete miatt a Messiás címmel szemben Jézus igen óvatos volt.

Márk evangéliumában a Krisztus cím már a bevezető mondatban (1,1) megtalálható. A „Jézus Krisztus” kifejezés gyakorlatilag már személynévként szerepel, de hitvallás értéke is van: Jézus a Krisztus, vagyis a Messiás. A könyv későbbi részében Jézus is használja a megnevezést, de nyíltan nem vonatkoztatja önmagára (9,41; 12,35). A Krisztus cím szerepel még Péter hitvallásában (8, 29), a főtanács kihallgatását vezető főpap kérdésében (14,61) és a kereszt alatt a gúnyolódás tárgyaként (15,32). Mind a három helyen a hagyományos zsidó álláspont tükröződik vissza.

A szóban forgó fenségcím használatában különleges jelentősége van Péter hitvallásának és a főpap kérdésének. Jézus egyik esetben sem utasítja el a Krisztus címet, de pontosító megjegyzést fűz hozzá. Péter hitvallása után először is hallgatásra kötelezi tanítványait (8,30), majd pedig az Emberfiára váró szenvedésről kezd el beszélni. Így jelzi, hogy ő nem politikai értelemben vett, hanem a szenvedés útján járó Messiás. A főpap kérdésére – „Te vagy-e a Messiás, az Áldott fia?” – a felhőn megjelenő Emberfiára hivatkozik (14,62). Ezzel azt teszi világossá, hogy az ő messiási uralma nem földi, hanem természetfeletti.

b) Isten Fia

Az „Isten Fia” címet önmagában messiási megnevezésként is fel lehetne fogni. Az Ószövetség felfogásában Dávid és utódai fiúi kapcsolatban álltak az Istennel (vö. 2Sám 7,14; Zsolt 89,27-28). A királyok fiú mivoltát adopcionális értelemben fogták fel: Isten a trónra lépéskor avatta fiává az új királyt (Zsolt 2,7). A jövőbeli ideális királlyal, a Messiással

kapcsolatban is az volt a várákozás, hogy Isten fiává fogja őt fogadni. A zsidóság számára tehát nem volt idegen az a gondolat, hogy a Messiás Isten fia lesz. Az istenfiúságot azonban ez esetben is adopcionális értelemben képzeltek el: a Messiás a beiktatáskor válik majd fiúvá.

Márknál az *Isten Fia* cím Jézus személyének legnagyobb titkát jelzi: ő tulajdonképpeni értelemben, és nem pusztán messiási értelemben Isten Fia. Míg Máté rendszeresen használja a címet, Márk viszonylag ritkán alkalmazza. Számára ugyanis e cím teológiai kulcsfogalom, mellyel evangéliumának kiemelkedő helyein találkozunk: a mű bevezető mondatában (1,1); Jézus megkeresztelkedésekor (1,11) és színeváltozásakor (9,7); halála után a római százados hitvallásában: „Valóban, ez az ember Isten Fia volt” (15,39). Érdekes, hogy a cím a démonok ajkán is szerepel (3,11; 5,7).

c) Emberfia

Az „ember fia” (ben adam) kifejezés az Ószövetségben általában az „ember” szinonimája (vö. Zsolt 8,5). Igen gyakori Ezekiel könyvében, amelyben Jahve rendszeresen (87-szer) ember fiának szólítja a prófétát, hogy az Isten és az ember közti óriási különbséget érzékeltesse. A kifejezés a Dán 7,13-ban kap sajátos értelmet: itt ugyanis az ég felhőin megjelenő és a választott népet képviselő „ember fia” örök hatalmat és el nem múló uralmat kap Istentől. Az apokrif Hénok könyvében (Kr. e. 1. sz.) még hangsúlyosabb a szerepe: a végidőben fog megjelenni, hogy ítéletet tartson a gonoszok felett, az igazakat pedig az örök és egyetemes uralmának részeseivé tegye. (vö. 1Hén 49).

A Márk-evangéliumban olvasható Emberfia-mondások egyik csoportja ennek a várákozásnak a szemléletét tükrözi vissza. Jézust mint eljövendő Emberfiát hirdeti meg, aki a parúziakor „felhőkön nagy hatalommal és dicsőséggel” (Mk 13,26) fog megjelenni (vö. 8,38; 14,61). Néhány mondásban az Emberfia cím Jézus földi működésével kapcsolatos, s a hangsúly a földön gyakorolt hatalmon van. Az Emberfia teljhatalma tehát nemcsak a parúziakor nyilvánul majd meg, hanem Jézus földi működésében is megtapasztalható, amikor közvetíti a bűnök bocsánatát (2,10), és a szombattal (2,28), valamint más alapvető kérdésekkel kapcsolatban meghirdeti Isten kötelező érvényű akaratát.

Az Emberfia-mondásoknak van egy harmadik csoportja is, s éppen ez a legnépesebb. Az apokaliptikus körök elgondolásaihoz viszonyítva itt egy teljesen új gondolat jelenik meg: a szenvedés és a halál gondolata. Ebbe a csoportba tartoznak a szenvedésjövendölések (8,31;

9,31; 10,33) és az utolsó vacsorán elhangzott mondások egy része (14,21.41). Az ősegyház az emberfiáról szóló hagyományokat az Izajás könyvében megjelenő „szenedő Szolgával” (ebed Jahve; Iz 52,13-53,12) kapcsolta össze. Jól látható ez az alábbi, Jézus küldetését összegző és az Iz 52,10-et tükröző mondásban: „Az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és váltságul adja életét sokakért” (10,45).

A messiási titok

A Márk- evangélium sajátos krisztológiai szemléletét a „messiási titok” kifejezéssel szokás illetni. Ezt a kifejezést W. Wrede német biblikus használta először (az elmúlt évszázad elején), aki sajátos nézetét az evangélium alábbi adottságaira alapozta:

- A nyilvános működés során Jézus hallgatást parancsol a démonoknak (1,34; 3,12), a meggyógyítottaknak (1,44; 5,43; 7,36; 8,26) és a tanítványoknak (8,30; 9,9).
- A tanítványok előtt Jézus így kommentálja a példabeszédeket: „Nektek adatott, hogy ismerjétek az Isten országa titkát, azoknak pedig, akik kívül vannak, minden példabeszédekben (= rejtélyes beszédekben) hangzik el, hogy nézvéen nézzenek, de ne lássanak” (4,11)
- A tanítványok a nyilvános működés során mindvégig értetlennek bizonyulnak, mind Jézus tetteivel (7,18; 8,17), mind Jézus szenvedésével (8,32; 9,32) kapcsolatban.

Wrede a felsorolt szempontokat összegezve arra a következtetésre jutott, hogy földi működése folyamán Jézus nem tartotta magát Messiásnak, s a tanítványokban sem volt ilyen jellegű várakozás. A Jézus messiásvoltába vetett hit csak húsvét után alakult ki. A húsvét előtti és a húsvét utáni elgondolások közötti feszültség feloldására született meg a „messiási titok” képzete: Jézus vallotta ugyan messiásvoltát, de mindent megtett azért, hogy kiléte titokban maradjon.

Wrede tézisének – az általa előadott formában – manapság nemigen tartják. Egyfelől teljesen megalapozatlan az az állítás, hogy Jézusnak semmiféle messiási öntudata sem volt. Másfelől az is kétséges, hogy a felsorolt három szempont valóban oly szorosan összetartozik, mint ahogyan azt a német biblikus feltételezte. A példabeszédekre vonatkozó mondás (4,11) egyszerűen azt tudatosítja, hogy kívülállóként, azaz a Jézus iránti igazi elkötelezettség nélkül nem lehet az ő tanítását megérteni. A tanítványokkal kapcsolatban pedig nem feledhetjük,

hogy értetlenségükben változás figyelhető meg. Jézus működésének első szakaszában a tanítványok Jézus titkával szemben értetlenek: „Kicsoda ez, hogy még a szél és a víz is engedelmeskednek neki?” (4,41); „Még mindig érzéketlen a szívetek? Szemetekkel nem láttok” (8,18). A második szakaszban, a Messiás-hitvallás után is gyengéknek bizonyulnak, ám értetlenségük ettől kezdve már nem Jézus küldetésére, messiásvoltára irányul, hanem a Jézus által előre hirdetett kínszenvedésre és halálra.

A hallgatási parancsokra vonatkozólag felfigyelhetünk arra, hogy ezek többsége a nyilvános működés első szakaszában fordul elő. A második szakaszban már csak egyszer hangzik el (9,9), de itt már világossá válik: a hallgatás csak a húsvét előtti időszakra érvényes. Éppen ez alapján válik érthetővé Márk teológiai mondanivalója: a hatalmi tettekben megnyilvánuló dicsőséget addig „titokban” kell tartani, amíg Istennek Jézussal kapcsolatos terve teljesen meg nem valósul, vagyis amíg Jézus el nem szenved a halált. Aki csak a csodák vagy a dicsőséges epifániák alapján beszélne Jézusról, egyoldalúan közelítené meg személyét és működését. Jézusról csak az tud hitelesen beszélni, aki végigkíséri őt egész életútján, s tanúja lesz az ő szenvedésének, halálának és feltámadásának is. Jézus messiási működése a szenvedést is magában foglalja. Nem véletlen, hogy Jézus nyilvánosan csak a főtanács előtt vallja meg messiási mivoltát (14,62). Ekkor ugyanis a félreértés veszélye már nem áll fenn. Az sem véletlen, hogy a Jézussal kapcsolatos első nyilvános hitvallás a kereszt alatt történik a kivégzést vezető római százados által (15,39).

Érdemes megjegyezni, hogy a hallgatási parancsoknak van némi történeti alapja, és pedig Jézus tagadhatatlan elővigyázata messiási mivoltának helytelen értelmezésével szemben. Mivel nem akarta, hogy tevékenységét hamisan, a földi (nemzeti-politikai) messianizmus felfogása szerint értelmezzék, ezért óvatosságra intett mindannak terjesztésével kapcsolatban, ami az ő személyét illette. Ez a szempont Márk számára is fontos, ugyanakkor a hallgatási parancsok egy meghatározott teológiai terv szerves részeivé váltak.

IV. MÁTÉ EVANGÉLIUMA

1. Az evangélium szerkezete és tartalma

Előtörténet: 1,1-4,16

Jézus gyermekségtörténete: 1,1-2,23

Nemzetségtábla (1,1-17); Jézus születése (1,18-25); a bölcsek látogatása (2,1-12); menekülés Egyiptomba, a betlehemi gyermekgyilkosság, visszatérés Názáretbe (2,13-23).

Jézus nyilvános működésének előkészítése: 3,1-4,11

Keresztelő János működése (3,1-12); Jézus megkeresztelkedése (3,13-17); Jézus megkísértése (4,1-11); visszatérés Galileába (4,12-16).

I. Jézus, Isten országának hirdetője: 4,17-16,20

Bevezetés: 4,17-25

Elérkezett az Isten országa (4,17); az első tanítványok meghívása (4,18-22); „összefoglalás” Jézus tanító és gyógyító tevékenységéről (4,23-25).

A hegyi beszéd: 5,1-7,29

Elbeszélő bevezetés (5,1-2); a nyolc boldogság (5,3-12); hasonlat a sóról és a világosságról (5,13-16); Jézus, a törvény és a próféták beteljesítője (5,17-20); az antitézisek (5,21-48); a vallásgyakorlatok (6,1-18); Isten osztatlan szívvel történő szolgálata (6,19-7,11); az arany szabály (7,12); buzdítások Isten akaratának teljesítésére (7,13-27); elbeszélő befejezés (7,28-29).

Jézus csodatettei: 8,1-9,38

A missziós beszéd: 10,1-42

A Tizenkettő kiválasztása (10,1-4); missziós beszéd az apostolokhoz (10,5-15)

Viták az ellenfelekkel: 11,1-12,49

Keresztelő János küldöttsége és Jézus szavai Jánosról (11,1-19); feddő szavak a megátalkodott városokhoz (11,20-24); az Atya magasztalása (11,25-30); viták a szombatról (12,1-21); a Belzebul-vád és Jónás próféta jele (12,22-45); Jézus családja (12,46-50)

A példabeszédek gyűjteménye: 13,1-52

Újabb csodák és viták: 13,53-16,20

Jézus elutasítása Názáretben (13,53-58); Keresztelő János halála (14,1-12); kenyérszaporítás és vízen járás (13,13-36); vitabeszéd a tisztáról és tisztátalanról (15,1-20); a kánaáni asszony (15,21-28); a második kenyérszaporítás (15,29-39); vita a farizeusokkal (16,1-12); Péter hitvallása (16,13-20).

II. Jézus útja a szenvedés felé: 16,21-25,46

Előkészület a jeruzsálemi útra: 16,21-17,27

A szenvedés első megjövendölése és Jézus követésének feltételei (16,13-28); a színeváltozás (17,1-13); a megszállott fiú meggyógyítása (17,14-21); a szenvedés második megjövendölése (17,22-23); a templomadó kérdése (17,24-27).

Az egyházi beszéd: 18,1-35

Jézus útja Jeruzsálembe: 19,1-20,34

Vitabeszéd a válásról (19,1-12); Jézus és a gyermekek (19,13-15); a gazdag ifjú és a tanítványok jutalma (19,16-30); példabeszéd a szőlőmunkásokról (20,1-16); a szenvedés harmadik megjövendölése (20,17-19); Zebedeus fiainak kérése (20,20-28); két jerikói vak meggyógyítása (20,29-34).

Jézus jeruzsálemi tevékenysége: 21,1-23,39

Jézus bevonulása (21,1-11); a templom megtisztítása (21,12-22); vitabeszédek (21,23-22,46); korholó szavak az írástudók és a farizeusok ellen (23,1-39).

Beszéd a végidőről: 24,1-25,46

Jeruzsálem pusztulása és az Emberfia eljövetele (24,1-51); példabeszédek az éberségről és az utolsó ítéletről (25,1-46).

III. Jézus szenvedése, halála és feltámadása: 26,1-28,20

A szenvedéstörténet: 26,1-27,65

Bevezetés: a főtanács határozata, Júdás árulása, Jézus megkenése Betániában (26,1-16). Az utolsó vacsora: előkészület, az árulás bejelentése, az Eucharisztia alapítása (26,17-29). A szenvedés kezdete: Péter tagadásának megjövendölése, Jézus imája a Getszemáni-kertben, elfogatás (26,30-56). Kihallgatások: kihallgatás a főpap házában és Péter tagadása (26,57-75); Júdás halála (27,1-10); kihallgatás Pilátus előtt és a halálos ítélet (27,11-31). Jézus keresztre feszítése, kigúnyolása és halála (27,32-56); Jézus temetése és a sír őrzése (27,62-66).

Jézus feltámadása és megjelenései: 28,1-20

Az üres sír felfedezése (28,1-7); Krisztus megjelenése az asszonyoknak és az örök megvesztegetése (28,8-15); az apostolok egyetemes küldetése (28,16-20).

2. Szerkesztés, irodalmi sajátosságok

Máté a nyilvános működéssel kapcsolatos események bemutatásában Márk menetét követi, bár sokszor átcsoportosítja és más forrásokból vett részletekkel kiegészíti Márk

anyagát. A kiegészítésre a nyilvános működés előkészítéséről szóló rész a legjobb példa. Máténál ugyanaz a menet, mint Márknál (Keresztelő János működése, Jézus megkeresztelkedése és megkísértése), s az is kimutatható, hogy Máté ismeri Márk szövegét. Máté leírása azonban bővebb: a Keresztelő János működéséről és a Jézus megkísértéséről szóló szakaszoknál Márk evangéliuma mellett a Beszédgyűjtemény (Q) is forrásként szerepelt. A máрки anyag átcsoportosítására a Mt 8-9-ben olvasható csodaelbeszélésekben találunk jó példát. A kafarnaumi százados szolgájának meggyógyításáról (8,5-13), a tanítványok felé támasztott követelményekről (8,18-22), valamint a két vak meggyógyításáról (9,27-34) szóló szakaszok kivételével minden elbeszélésnek van párhuzama Márknál, de más összefüggésekben. Máté tehát sajátos szempontok szerint csoportosította az anyagot: egyetlen egységbe foglalta a Jézus csodáiról szóló elbeszéléseket.

A Márktól átvett anyag kezdeti „szabad kezelése” után feltűnő, hogy Máté a Keresztelő János kivégzéséről szóló epizódtól kezdve viszonylag hűen követi Márk menetét, bár kisebb-nagyobb kiegészítések (pl. a 18., 23. és 25. fejezetek) mindig találhatók.

Máté szerkesztési eljárására vonatkozólag fontos kiemelni, hogy az evangélista a Márknál található hosszú elbeszéléseket következetesen lerövidíti. Így pl. a Mk 2,1-12 nyolc versre rövidül a Mt 9,1-8-ban, a Mk 5,1-20 tartalma pedig még tömörebbé válik a Mt 8,28-34-ben. A rövidítés hátterében feltehetőleg az a szándék áll, hogy a beszédanyag bővüljön. Máté a Beszédgyűjteményből (Q) és a saját forrásaiból sok jézusi mondást iktat be evangéliumába. Ezek elrendezésére jellemző, hogy az evangélista – hacsak lehet – műfaj és mondanivaló szempontjából csoportosítja, nagyobb beszédekbe fogja össze a mondásokat és a példabeszédeket. Máté evangéliumában a következő nagy beszédegységek különíthetők el:

- Hegyi beszéd (5,1-7,29)
- Missziós beszéd (10,1-11,1)
- Példabeszédek gyűjteménye (13,1-53)
- „Egyházi” beszéd (18,1-19,1)
- Eszkatológikus beszéd (24,1-26,1)

Mindegyik beszéd ugyanazzal a formulával fejeződik be: „És történt, hogy amikor Jézus befejezte (ezeket a szavakat)...” A megegyező formula a beszédek végén azt jelzi, hogy ezek összefüggnek, és együtt alkotják Jézus tanítását.

Máté görög nyelve lényegesen jobb és gazdagabb, mint Márké. Megtalálhatók a függő beszéd, a genitivus absolutus és a participális szerkezetek. A szerző kerüli a köznépi

(vulgáris) szavakat és kifejezéseket. Ahol Márk evangéliuma a forrás, ott nyelvileg javítja a szöveget.

Máté evangéliumában is gyakoriak a szemitizmusok: mennyek országa, test és vér, alvilág kapui, oldani és kötni, szent város stb. Héber és arám szavak is előfordulnak: *Immanuel* (1,23), *raka* (5,22), *korbanasz* (27,6), *Golgota* (27,33), *Élí, Élí, lemá szabaktáni?*. Ezeket a szavakat nem mindig fordítja le görögre (vö. 5,22; 27,6). Figyelemre méltó, hogy Máté nem vesz át minden arám szót Márktól: elhagyja a *Boanergész*, *talita kumi* és az *effeta* kifejezéseket.

3. Az evangélium szerzője

Az ókeresztény hagyomány a kánonban első helyen álló evangéliumot Mátéval, a Tizenkettő csoportjának egyik tagjával hozza összefüggésbe. A hagyomány első tanúja Papiász püspök: „Máté pedig héber dialektusban (= arám nyelven) állította össze a beszédeket, és mindenki úgy tolmácsolta azokat, ahogy tudta” (Euszébiosz, Egyháztörténet, III 39,16). A mondat rövid, és nehezen érthető. Úgy tűnik, hogy Papiász Mátét egy arám nyelven írt beszédgyűjtemény szerzőjének tartja. Az arám írást később többen is „tolmácsolták”. A görög *herméneuteszen* ige jelentheti a fordítást, de jelentheti az értelmező továbbadást is.

Papiász tanúságán alapul a későbbi egyházatyák véleménye. Iréneusz (Eretnekek ellen, III 1,1) azt írja, hogy Máté a zsidók között, azok anyanyelvén alkotta meg az evangéliumot. Origenész az általa kapott hagyományra hivatkozva állítja, hogy az egykori vámos Máté a héber betűkkel írt evangéliumát a zsidóságból megtért hívek számára adta ki (vö. Euszébiosz, Egyháztörténet, VI 25,4). Az óegyházi hagyomány tehát vallja, hogy Máté írt evangéliumot, de mindig arám vagy héber nyelvről beszélnek.

A mai bibliatudomány úgy látja, hogy az általunk ismert Máté-evangélium nem fordítás, hanem különböző források alapján görög nyelven keletkezett. Egyik fő forrása a Márk-evangélium volt, amellyel sokszor szó szerinti megegyezések is kimutathatók. Máté néha az ószövetségi idézeteknél is követi Márk szövegét, amely sem a héber Bibliának, sem pedig a görög fordításnak (Szeptuaginta) nem felel meg (pl. Mk 1,3 = Mt 3,3).

Máté személyét tekintve is felmerülnek kérdések. A név az Újszövetség minden apostollistáján megtalálható (vö. Mk 3,18; Mt 10,3; Lk 6,15; ApCsel 1,13), de csak a Máté-evangéliumban szerepel a neve

mellett a „vámos” megjelölés. Feltűnő, hogy ebben az iratban a vámasztal mellől meghívott tanítvány szintén a Máté nevet viseli (9,9), Márknál (2,14) és Lukácsnál (5,27) ellenben a Lévi név olvasható. Az eltérő elnevezés magyarázatára többféle próbálkozás történt. A mai exegeták egy része arra hajlik, hogy Lévit és Mátét két külön személynek tartsa. Szerintük a vámos Lévit, aki nem tartozott a Tizenkettő körébe, a Máté-evangélium szerzője azonosította az egyik apostollal. A hagyományos álláspont szerint viszont a két név ugyanarra a személyre vonatkozik. Az, hogy mind a két név zsidó eredetű, nem zárja ki ezt a lehetőséget, hiszen két zsidó név viselete nem volt teljesen szokatlan abban az időben (vö. ApCsel 1,23).

Az előzőek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a szóban forgó evangélium nem közvetlenül Máté apostoltól származik, vagyis nem az ő irodalmi alkotása, hanem egy zsidókeresztény írástudóé, akit a 13,52 mondatával lehet jellemezni: „Így tehát minden írástudó, aki járatos a mennyek országában, hasonló a házigazdához, aki kincseiből újat és régít hoz elő.”

Ám mégsem lehet véletlen, hogy az írásművet – igaz, már az ókorban is csak közvetetten – Máténak tulajdonították. Az irat keletkezésének kezdetén, valamilyen formában, az ő személye áll. Egyesek Papiász tanúságának hitelt adva úgy vélik, hogy Máté tényleg közreadott egy arám nyelvű feljegyzésgyűjteményt, amely többszöri átdolgozás és egyéb forrásokkal való kiegészítés után a kánoni evangélium része lett. Más kutatók viszont bizonytalannak ítélik Papiász tanúságát, s inkább arra gondolnak, hogy az evangélium olyan közösségben keletkezett, amelynek Máté az alapítója vagy meghatározó személyisége volt.

4. Címzettek, keletkezési idő és hely

Az evangélium címzettjei elsősorban zsidókeresztények. A szerző viszonylag sok zsidó szokást említ (rituális tisztálkodás: 15,1-20; vallásgyakorlatok: 6,1-18; templomadó: 17,24-27; imaszíjak: 23,5), de ezeket nem magyarázza. Az arám és a héber szavakat sem fordítja le görögre, bizonyára annak tudatában, hogy az olvasók ilyesfajta segítség nélkül is megértik azokat.

Mivel az irat egyik forrása a Márk-evangélium volt, nyilván annak ismertté válása után keletkezett. Emellett elég egyértelmű utalások vannak benne Jeruzsálem már bekövetkezett pusztulására (Mt 22,7: „a király kivezényelte hadseregét, a gyilkosokat felkoncolta, városukat pedig felégette”). Ezért a megírás időt a 70-es évekre tehetjük. Ezt a

következtetést az is alátámasztja, hogy az evangélium olyan helyi egyházat tükröz, amely feszültségben áll a keresztényeket egyre ellenségesebben elutasító zsidósággal. A két csoport végleges szétválása már megtörtént.

Keletkezési helyül leginkább Szíria jöhet számításba, mivel itt szép számban voltak zsidókeresztények, akikhez egyre több pogánykeresztény is csatlakozott. Ugyanakkor a Krisztus-követők és a farizeusi zsidóság közötti feszültség is itt volt a legélesebb.

5. Az evangélium tanítása

Krisztológiai címek

A Messiás (Krisztus), illetve a vele szorosan összefüggő Dávid fia fenségcím jóval többször szerepel, mint Márknál. Főleg a Dávid fia megnevezés gyakorisága a feltűnő. Míg Márknál (és Lukácsnál) mindössze kétszer fordul elő ez a cím – a jerikói vak jelenetében (Mk 10,47) és a Dávid fiával kapcsolatos vitában (Mk 12,35) –, addig Máté már az evangélium első mondatától (1,1) kezdve rendszeresen alkalmazza: Jézust Dávid fiának szólítják a kafarnaumi és a jerikói vakok (9,27; 20,30), valamint a kánaáni asszony (15,22), de Jézus (22,45) és a tömegek ajkán (12,23; 21,9.15) is megjelenik.

Nem kétséges, hogy Jézus istenfiúsága is a figyelem középpontjában áll, s a vele kapcsolatos címek (Isten Fia, szeretett Fiam, Fiú) szintén gyakorta előfordulnak. Márk kulcsszövegei Máténál is megtalálhatók: az Atya szózata a megkeresztelkedés (3,17) és a színéváltozás (17,5) jeleneteiben, valamint a pogány százados hitvallása (27,54). Sőt olyan Márktól átvett szövegek is vannak, amelyekbe az evangélista szerkesztői kiegészítésként iktatta be az Isten Fia fenségcímet. Péter hitvallása Máténál így hangzik: „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia” (16,16). A vízen járásról szóló elbeszélés végén pedig a tanítványok közösségének a hitvallása olvasható: „Valóban Isten Fia vagy” (14,33). Emellett igen nagy jelentőségű a (Beszédgyűjteményből származó) magasztaló ima (11,25-30), amelyben Jézus az Atyával való bensőséges kapcsolatáról szól: „Mindent nekem adott át az én Atyám, és senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, s az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú, és akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni” (11,27). Az is hangsúlyt kap, hogy Jézus mindvégig hűséges Fiúnak bizonyult, akit sem a sátán kísértései (4,1-13), sem a kereszt alatt állók gúnyolódásai (27,39-44) nem ingattak meg.

Az *Emberfia* fenségcím hármas alkalmazása Máténál is megtalálható. Nagy hangsúlyt kap az Emberfia földi hatalma (9,6; 12,8) és a reá váró szenvedések (17,22; 20,18; 26,23). Emellett más, főleg a Beszédgyűjteményből való mondások a földi működés egészére vonatkozólag az Emberfia-Jézus hazátlanságát és megvetettségét tudatosítják (8,20; 11,19), illetve a jövőbeli ítélőbíró szerepét domborítják ki (13,41; 16,27; 19,28; 24,30; 25,31).

Jézus az Ószövetség beteljesítője

Máté evangéliumában igen hangsúlyosan jelenik meg az a gondolat, hogy Jézus egész élete – a fogantatásától a haláláig – szorosan összefügg az Ószövetséggel: azzal, amit Isten az üdvtörténelem korábbi (ószövetségi) időszakában a választott népnek kinyilatkoztatott, illetve amit a választott néppel tett. Ezt az összefüggést már az evangélium első mondata kifejezésre juttatja: „Jézus Krisztus nemzetségtáblája, aki Dávidnak, Ábrahám fiának a fia” (1,1). Ebből a mondatból világossá válik Máté meggyőződése: Jézus Ábrahám fia, vagyis a választott nép tagja; emellett Dávid fiaként a Messiás is. Örököse és beteljesítője az Ábrahámnak, illetve Dávidnak adott ígéreteknak.

Az ószövetségi idősakkal való kapcsolatot jelzi a bevezető mondatot követő nemzetségtábla is, amely 3 x 14 nemzedéket sorol fel. A 14-es szám feltehetőleg Dávidra való utalás, hiszen a 14 a héber mássalhangzók számértékének megfelelően Dávid száma.

Igen gyakoriak Máténál az Ószövetségre való utalások, illetve az Ószövetségből vett idézetek. Márkkal ellentétben Máté nemcsak a szenvedéstörténetben utal rendszeresen az Ószövetségre, hanem Jézus életének minden fontosabb mozzanatánál: szüztől való fogantatás (1,23), betlehemi születés (2,6), egyiptomi tartózkodás (2,15), galileai letelepedés (4,14-16), betegek gyógyítása (8,17), bevonulás Jeruzsálembe (21,4-5), elárultatás és az ellenfeleknek való kiszolgáltatottság (26,56; 27,9-10). Az Ószövetségből vett idézeteket hasonló formulák vezetik be: „Ez azért történt, hogy beteljesedjék, amit a próféta mondott” (1,22; 2,15.17.23; 4,14; 8,17; 13,35; 21,4; 26,56; 27,9). Az ilyen jellegű idézeteket a biblikus szaknyelv beteljesítést meghirdető, vagy reflexiós idézeteknek nevezi.

Az evangélista Jézus csodáit is az ószövetségi ígérek fényében értelmezi. Keresztelő János kérdésére – „Te vagy-e az eljövendő, vagy mást várjunk?” – Jézus a csodatetteire hivatkozik, de úgy, hogy hivatkozásában világosan felismerhető az Ószövetségre való utalás (Mt 11,4-5). A 8,17-ben Jézus csodáinak összefüggésében az evangélista az Úr Szolgájáról (Ebed Jahve) szóló negyedik énekből idéz: „Ő a mi gyöngeségeinket magára vette, és

betegségeinket hordozta” (vö. Iz 53,4). Az idézet értelme: Jézus a gyógyításaival mutatta meg a betegek és a földi nyomorúságot hordozók iránti együttérzését. Egy másik helyen (12,18-21) Máté szintén az Úr Szolgájával azonosítja a betegeket gyógyító Jézust, aki kerüli a nagy nyilvánosságot. Itt majdnem teljesen idézi az első Ebed Jahve éneket, s így jelzi, hogy Jézus az Úr szelíd szolgája, aki csendesen, a nyilvánosságot kerülve cselekszik. Ő olyan Messiás, aki a gyenge, szenvedésekkel terhelt emberi egzisztenciát nem nyomja el, hanem felemeli.

Az Ószövetséggel való kapcsolatot jelzik azok a kijelentések is, melyek „a törvény és a próféták” beteljesítéséről szólnak. Mindenekelőtt a hegyi beszéd központi részét bevezető mondatra kell utalnunk: „Ne gondoljátok, hogy feloldani jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem feloldani jöttem, hanem beteljesíteni” (5,17). A „törvény és a próféták” kifejezés akkoriban az Ószövetség megnevezése volt. A mondat az Ószövetségnek mind a fontosságát, mind a lehatároltságát kifejezésre juttatja. Elismeri, hogy az Ószövetség ténylegesen Isten akaratát tartalmazza, amelyet Jézus nyilvánvalóan nem akar hatályon kívül helyezni. Másfelől azt is világossá teszi, hogy az Ószövetségben adott kinyilatkoztatásnak beteljesítésre van szüksége, amelyre egyedül Jézus mint Messiás illetékes. A beteljesítés annyit jelent, hogy az Ószövetségben adott követelmények igazi és végérvényes értelmét, illetve Isten akaratának teljességét Jézus tárja fel.

A Jézus által adott beteljesítés nem számszerű bővítés – néha inkább hatályon kívülre helyezésről beszélhetnénk –, hanem a szeretetre történő összpontosítás, úgy, hogy Jézus Istennek a szeretetben való tökéletességét állítja tanítványai elé példaképpül (5,48). Nem véletlen, hogy a hegyi beszéd központi része ezzel a mondattal zárul: „Mindazt tehát, amit akartok, hogy nektek tegyenek az emberek, ti is tegyétek meg nekik. Mert ez a törvény és a próféták” (7,12). Ennek következtében nem kétséges, hogy a szeretet parancsa a középpont, amelyből kiindulva a „törvény és a próféták”, vagyis az Isten üdvözítő akaratából kibontakozó előírások értelmezendők. Minden előírás és buzdítás lényegében arra irányul, hogy az ember teljes odaadással szolgálja Istent, s egyúttal tegyen meg mindent embertársai javának érdekében.

Az egyház, az igazi Izrael

Jézus mint Messiás arra rendeltetett, hogy Isten választott népének feje, vezetője legyen. Máté erőteljesen kidomborítja, hogy Jézus földi küldetése elsősorban Izraelhez szólt

(10,5; 15,24), hiszen az izraeliták kapták az ígéreteket, így náluk kellett azoknak beteljesedni, hogy tőlük kiindulva az üdvösség minden nép osztályrésze lehessen. Ám Izrael népének jelentős része – főleg a főpapok és a vallási vezetők – elutasította Jézust mint Messiást. Ezzel elvesztette korábbi kiváltságos üdvtörténeti szerepét, s kizárta önmagát a messiási közösségből. A gonosz szőlőművesekről szóló példabeszéd (21,33-44) Máténál az üdvtörténelem allegóriája. Világosan megjelennek benne az üdvtörténelem állomásai: Izrael kiválasztása, felelős vezetők rendelése, a próféták sikertelen küldetése. A döntő fordulatot az egyetlen Fiúnak a megölése jelenti, melyet a szőlőbirtokos (Isten) nem hagyhat következmény nélkül. A Fiú elvetésének következményét az alábbi, csak Máténál olvasható mondat juttatja kifejezésre: „Ezért mondom nektek, hogy elveszik tőletek az Isten országát, és olyan népnek adják, amely meghozza annak gyümölcseit” (21,43).

Isten új népe az egyház, amely mint az igazi Izrael az ószövetségi választott nép küldetését folytatja. Figyelemre méltó, hogy az evangéliumokban csak Máténál (16,17; 18,17) jelenik meg az „ekklészia” főnév. Ez a Szeptuagintában a héber „qahal” megfelelője, és Izraelre vonatkozik, Máténál ellenben az egyháznak a megnevezése.

Az evangélista nagy hangsúlyt helyez arra a tényre, hogy Jézus tudatosan törekedett az általa létrehozott messiási közösség alapjainak lerakására, sőt szervezeti megszilárdítására. Csak Máté evangéliumában található meg az a szöveg, amelyben Jézus Pétert az egyház szikla-alapjává teszi (Mt 16,16-18), s oldó-kötő (törvényhozó és ítélő) hatalommal ruházza fel. Ugyanakkor Péter mellett a Tizenkettő köre mint testület is megkapja az oldó-kötő hatalmat (18,18).

Egyházi perspektívát tükröznek az evangélium nagy beszédei is. Ez a 18. fejezetben a legvilágosabb. Nem véletlen, hogy ezt a részt „egyházi beszéd”-nek nevezi a biblikus szaknyelv. Az evangélista azokat a jézusi mondásokat és példabeszédeket gyűjtötte itt össze, amelyek az új közösség tagjainak egymás iránti magatartását, tehát az egyház belső életrendjét mutatják be: különös figyelmet kell szentelni a „kicsinyeknek” (18,1-9); keresni kell az elvesztettet (18,10-14); a bűnöst testvéri módon meg kell inteni (18,15-18); közösségi imádságra kell törekedni (18,19-20); a személyes sértéseket feltétel nélkül meg kell bocsátani (18,21-35).

A hegyi beszédben azt mutatja be Jézus, milyen legyen az egyház tagjainak törvényteljesítése (5,20-48), vallásgyakorlata (6,1-18) és a mindennapi teendők közötti elkötelezettsége (6,19-7,11). Itt nyer megfogalmazást, hogy az egyháznak a „föld sója” és a „világ világossága” (5,13.14) szerepét kell betölteni, mégpedig a keresztények tanúságtevő

élete által. A cél: a nem-hívők Istenhez való vezetése: „Úgy világítson a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jótetteiteket és dicsőítsék Atyátokat, aki a mennyekben van” (5,16).

A missziós beszédben (10. fej.) nagyon hangsúlyos az a gondolat, hogy a keresztyén igehirdetőkre üldözések várnak. A 13. fejezetben összegyűjtött példabeszédek által világossá válik, hogy Isten országa az egyházon keresztül bontakozik ki, de a kettő között nincs teljes azonosság, hiszen az egyházban még együtt van „a búza és a konkoly”, a jó és a rossz (vö. 13,24-30). Az eszkatológikus beszéd (24-25. fej.) központi gondolata a „virrasztás”, vagyis Krisztus második eljövételének folytonos várása. Az egyház tagjainak, főleg a vezetőknek a kapott feladat teljesítésével kell készenlétükről tanúbizonyságot adniuk.

Egyháztani szempontból kulcsfontosságú az evangélium utolsó szakasza (28,16-20), amelyben a feltámadt Krisztus egyetemes küldetést ad a tizenegy apostolnak: „Én kaptam minden hatalmat az égen és a földön. Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében, és tanítsátok meg őket mindannak megtartására, amit parancsoltam nektek. S én veletek vagyok mindennap a világ végéig” (28,18-20). A tanítványoknak adott megbízatásban nagy hangsúlyt kap a tanítás: az apostoloknak azt kell továbbadniuk, amit Jézustól hallottak, vagyis Mesterük tanítását kell a világ minden népével megismertetniük. Emellett a keresztség által az egyház közösségébe kell őket bevonni. A tanítványok feladata tehát az, hogy minden embert az új Izrael tagjává s az üdvösség részesévé tegyenek.

V. LUKÁCS EVANGÉLIUMA

1. Az evangélium szerkezete és tartalma

Az evangélium előszava: 1,1-4

Előtörténet: 1,5-4,13

Jézus gyermekségtörténete: 1,5-2,52

Keresztelő János születésének hírüladása (1,5-25); Jézus születésének hírüladása (1,26-38); Mária látogatása Erzsébetnél (1,39-56); János születése és körülmetélése (1,57-80); Jézus születése, körülmetélése és bemutatása a templomban (2,1-40); a 12 éves Jézus a templomban (2,41-52).

Jézus nyilvános működésének előkészítése: 3,1-4,13

Keresztelő János működése (3,1-20); Jézus megkeresztelkedése (3,21-22); Jézus nemzetségtáblája (3,23-38); Jézus megkísértése (4,1-13).

I. Jézus Galileában: 4,14-9,50

A galileai működés kezdete: 4,14-44

Jézus galileai fellépése (4,14-15); prédikáció a názáreti zsinagógában (4,16-30); a kafarnaumi működés (4,31-44).

Az első tanítványok meghívása – a galileai vitabeszédek: 5,1-6,11

A csodálatos halfogás (5,1-10); beteggyógyítások (5,11-26); Lévi meghívása, lakoma a bűnösökkel és a böjt kérdése (5,27-39); viták a szombattal kapcsolatosan (6,1-11).

Jézus igehirdetése: 6,12-49

A tizenkettő kiválasztása (6,12-16); gyógyítások (6,17-19); a síksági beszéd (6,20-49)

Tanító és gyógyító tevékenység Galileában: 7,1-9,50

A kafarnaumi százados (7,1-10); a naimi ifjú feltámasztása (7,11-17); Keresztelő János küldöttsége és Jézus szavai Jánosról (7,18-35); a bűnös asszony (7,36-50); asszonyok Jézus kíséretében (8,1-3); a magvetőről szóló példabeszéd és tanítás Isten szavának befogadásáról (8,4-21); három csodatörténet (8,26-56). A tizenkettő elküldése (9,1-6); Heródes zavara (9,7-9); a csodálatos kenyérszaporítás (9,10-17); Péter hitvallása, a szenvedés első megjövendölése és Jézus szavai a követés feltételeiről (9,18-27); Jézus színeváltozása (9,28-36); a megszállott fiú meggyógyítása (9,37-43a); a szenvedés második megjövendölése és a tanítványok oktatása (9,43b-50).

II. Jézus útja Jeruzsálem felé: 9,51-19,27

Az út első szakasza: 9,51-13,21

Jézus elutasítása Szamáriában (9,51-56); Jézus követésének feltételei (9,57-62); a hetvenkét tanítvány elküldése és visszatérése (10,1-20); Jézus örömeke (10,21-24); a főparancs és az irgalmas szamaritánus példabeszéde (10,25-37); Mária és Márta (10,38-42); az Úr imádsága és Jézus tanítása a kérőimáról (11,1-13); Jézus és ellenfelei (11,14-54); figyelmeztetések a tanítványoknak és a népnek (12,1-59); felhívás a megtérésre (13,1-9); szombati gyógyítás (13,10-17); példabeszéd a mustármagról és a kovászról (13, 18-21).

Az út második szakasza: 13,22-17,10

Mondások a szűk és a zárt ajtóról (13,22-30); prófétai szavak Jézus haláláról és Jeruzsálem sorsáról (13,31-35); Jézus egy előkelő farizeus vendége (14,1-24); Jézus követésének feltételei (14,25-35); példabeszédek Isten irgalmáról (15,1-32); mondások és példabeszédek a vagyonról (16,1-31); intelmek a tanítványokhoz (17,1-10).

Az út harmadik szakasza: 17,11-19,27

A hálás szamaritánus (17,11-19); tanítás a végidőről (17,20-37); példabeszéd az igazságtalan bíróról (18,1-8), valamint a farizeusról és a vámosról (18,9-14); Jézus és a gyermekek (18,15-17); a gazdag ifjú története és mondások a gazdagságról (18,18-30); a szenvedés harmadik megjövendölése (18,31-34); a jerikói vak (18,35-43); Jézus Zakeus házában (19,1-10); példabeszéd a mánákról (19,11-27).

III. Jézus Jeruzsálemben: 19,28-24,53

A jeruzsálemi működés: 19,28-21,38

Ünnepélyes bevonulás Jeruzsálembe (19,28-40), amely után Jézus megsiratja a várost (19,41-44); a kereskedők kiűzése (19,45-48); a jeruzsálemi vitabeszédek (20,1-21,4). Az eszkatológikus beszéd (21,5-36); Jézus tanít a templomban (21,37-38).

A szenvedéstörténet: 22,1-23,56

Bevezetés: a főtanács határozata és Júdás árulása (22,1-6). Az utolsó vacsora: előkészület, az Eucharisztia alapítása, búcsúbeszéd (22,7-38). Jézus imája az Olajfák hegyén (22,39-46); elfogadás (24,47-53). Éjszakai események: Péter tagadása és Jézus kigúnyolása (22,54-65); Jézus a főtanács előtt (22,66-71). Jézus Pilátus és Heródes Antipász előtt (23,1-12); Pilátus ítélete és a keresztút (23,13-32). Jézus keresztre feszítése, kigúnyolása és halála (23,33-49); Jézus temetése (23,50-56).

Jézus feltámadása és megjelenései: 24,1-53

Az üres sír felfedezése (24,1-12); az emmauszi tanítványok (24,13-35); a feltámadt Krisztus megjelenése az apostolok előtt és a mennybemenetel (24,36-53).

2. Szerkesztés, irodalmi sajátosságok, történeti érdeklődés

Szerkesztés

A Lukács-evangélium szerzője is főforrásként a Márk-evangéliumot, pontosabban annak mintegy a felét használta felét:

4,31-6,19 (kivéve 5,1-11)	= Mk 1,21-3,19
8,4-9,50	= Mk 4,1-9,41 (kivéve 6,45-8,26)
18,15-43	= Mk 10,13-52
19,45-22,13	= Mk 11,15-14,16

Lukács szerkesztési eljárásának a sajátossága, hogy a nem Márktól származó anyagot különállóan, tömörszerűen illesztette be evangéliumába. Ez egészen egyértelmű a gyermekségtörténet (1,5-2,52) és a húsvéti evangélium (24,1-53) esetében. De a nyilvános működés fonalát tekintve is megállapítható, hogy az evangélista kétszer is megszakítja Márk fonalát, hogy a Q-ból és a saját forrásból származó anyagokat iktasson be. Ezeket a megszakításokat „betoldások”-nak is szokás nevezni. Az első megszakítás a galileai működésről szóló részben található: 6,20-8,3. Ezt a kutatók a „kis betoldás” megnevezéssel illetik. A második, sokkal nagyobb méretű megszakítás a jeruzsálemi útról szóló beszámoló jelentős részére kiterjed: 9,51-18,14. Ez a „nagy betoldás”, amely Lukács szerkesztői tevékenységének legfeltűnőbb eredménye. Jézus Jeruzsálembé vezető útja, amelynek Márk mindössze egyetlen fejezetet szentel (Mk 10), Lukácsnál majdnem tíz fejezetet tesz ki. A jeruzsálemi út ez által a bővítés által különleges hangsúlyt kap. Az említett tömörszerű beiktatások mellett a márki anyagon belül is előfordulnak néha más forrásból származó kiegészítések. Ezek elvéve találhatóak a nyilvános működés bemutatásánál (3,7-18.23-48; 4,1-13; 5,1-11, 19,1-28), gyakoribbak viszont a szenvedéstörténetben (22,14-18.21-38.43-44; 23,6-12.13-16.27-31.39-43).

Irodalmi sajátosságok

Lukács nyelv és stílus szempontjából is igényes művet akart írni. Látszik, hogy otthonos a görög nyelvben. Forrásai szövegét igyekezett nyelvtanilag átdolgozni. Ez főleg a Márk szövegével való összehasonlításból látszik. A köznépi kifejezések helyett megfelelőbb szavakat keresett, a mondatok szerkezetét pedig a görög szintaxis szabályai szerint formálta.

A mondat elején szereplő igéket a mondat végére helyezte, a perikópák közötti átmenetet pedig participális szerkezettel, vagy mellékmondatokkal teremtette meg. Lukács a szemita kifejezéseket általában kerülte. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy teljesen független lett volna a bibliai hagyománytól. A gyermekségevangeliumban nagyon is érezhető az Ószövetség görög fordításának (Szeptuaginta) a hatása.

Történeti érdeklődés

Az újszövetségi elbeszélő művek szerzői közül Lukács tanúsítja a legnagyobb történeti érdeklődést. Ez már abból is látható, hogy két kötetes művet írt, hiszen az Apostolok Cselekedetei is az ő irodalmi alkotása. A Jézussal kapcsolatos hagyomány írásba foglalása mellett az ősegyház kezdeti időszakának alapvető eseményeit is rögzítette. Figyelme tehát – a többi újszövetségi irat távlatához viszonyítva – nagyobb időszakra terjedt ki (kb. 60 év).

Művét „előszóval” (Lk 1,1-4) vezeti be, amelyben a könyv előzményeit, indítékait és célját, valamint a megírás módját ismerteti röviden. Az ilyen jellegű előszó főleg a hellenista kor profán történetíróinál volt szokás.

Az előszó elején Lukács korábbi írásművekre utal, melyek ösztönzőleg hatottak rá (1,1), majd hangsúlyozza, az írást hosszas forráskutatás előzte meg: igyekezett „mindennek elejétől kezdve” utánajárni (1,3), majd a megszerzett anyagot „rendezett módon” az olvasók elé tárni. A korabeli szokásoknak megfelelően a szerző ajánlja is művét, mégpedig *Teofil*-nak. Személyéről semmi konkrétumot nem tudunk. A 4. vers azt sugallja, hogy valamiféle keresztény oktatásban részesült már, tehát katekúmenről vagy már megkeresztelt illetőről van szó. Lehetséges, hogy művének terjesztését remélte tőle Lukács.

Az evangélista történeti érdeklődésének újabb jele, hogy igyekszik kapcsolatot teremteni a világtörténelemmel. Jézus születésével kapcsolatban említést tesz Augustus császárról és Quiriniusz helytartóról (2,1-2). A nyilvános működés bemutatását pedig azzal kezdi, hogy felsorolja a fontosabb politikai és vallási vezetőket (3,1-2). A későbbiek folyamán is többször utal Heródes Antipászra, Galilea negyedes fejedelmére (8,3; 9,7-9; 13,31-33; 23,6-12), s Pilátussal is többet foglalkozik, mint a többi szinoptikus (13,1; 23,1-6.13-25).

A történeti érzékenység megnyilvánulásaként értékeli a biblikusok egy része azt is, ahogyan Lukács a felhasznált források adatait pontosítani törekszik. Jézus főtanács előtti kihallgatását – a többi szinoptikustól eltérően – nem az éjszakába, hanem a hajnali órákra helyezi (Lk 22,66). A kerek számok elé odateszi a „mintegy” szócskát (Jézus mintegy harminc

éves volt, amikor megkezdte nyilvános működését: 3,23; a kenyérszaporításnak mintegy ötezer férfi volt a haszonélvezője: 9,14). A Genezáreti-tót mindig „tó”-nak (limné) nevezi, és sohasem használja rá a „tenger” megnevezést.

Mindazonáltal azt is el kell ismerni, hogy a történeti érdeklődés szempontjai nem minden esetben érvényesülnek. A kronológiai és földrajzi adatok nem mondhatók mindig pontosnak. Júdeán például nem Zsidóország déli részét érti a szerző, hanem egész Palesztinát (vö. Lk 1,5; 4,44; 23,5). Mivel az evangéliumban más pontatlanságok is előfordulnak, a kutatók általában arra a következtetésre jutnak, hogy Lukács nem ismerte igazán Palesztina földrajzát. Emellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy nemritkán teológiai megfontolások határozzák meg az események menetét. A 3,19-ben például már hírt kapunk Keresztelő János fogságáról, holott Jézus megkeresztelkedése még csak ezután következik (3,21-22). Lukács célja, hogy időben elkülönítse egymástól az előfutárt és a Messiást. Először elmond mindent Jánosról (fellépés, igehirdetés és börtönbe vetés), majd „lelépteti” a színről, hogy utána felléphessen az, akire János működése irányult: Jézus, a Messiás.

Abból, hogy Lukács művében a történeti érdeklődés teológiai érdeklődéssel párosul, arra következtethetünk, hogy a szerzőt a történelem nem önmagában – pusztán emberi tényezőiben – érdekli, hanem annyiban, amennyiben üdvtörténet, vagyis az üdvösség megvalósulásának helye. Erre a szempontra Lukács teológiájának ismertetésénél térünk ki bővebben.

3. Az evangélium szerzője

A szóban forgó irat szerzőjéről Papiász püspök nem tesz említést. Az ókori hagyomány első tanúi a 2. század második feléből valók, nevezetesen Iréneusz püspök, a Muratori-kánon és az ún. antimarkionita előszó. Ezen tanúbizonyosságok szerint az evangéliumot egy Lukács nevű orvos írta, aki a szíriai Antiochiából származott, s Pál apostol kísérője és munkatársa volt.

Bár egyes páli levelekben tényleg utalást találunk egy bizonyos Lukácsra (Fil 24), aki orvos volt (Kol 4,14), mégis a hagyományos álláspont hitelességét az elmúlt évtizedekben több kutató kétségbe vonta, és pedig az evangélium és az Apostolok Cselekedetei vizsgálata alapján. Szerintük az evangéliumból nem mutatható ki, hogy a szerző hivatásos orvos lett

volna. Bár a harmadik evangélista néhány esetben pontosabban írja le a betegségeket, mint Márk (vö. 4,38; 5,12; 8,44; 13,11), nyelvezte mégsem mondható túlságosan speciálisnak. Ugyanis hasonló leírásokat adnak a kor hellenista írói is, akik nem voltak orvosok. Az evangélium szerzője és Pál kapcsolatát illetően a modern kritikusok úgy látják, hogy a lukácsi iratok teológiája több ponton is eltér Pálétól. Éppen az apostolra legjellemzőbb teológiai témák hiányoznak: a törvény elleni polémia, a hitből való megigazulás, a hit és a cselekedetek kapcsolata, Jézus halálának megváltástani jelentősége.

A felhozott ellenvetések megfontolást érdemelnek, de véleményünk szerint nem döntő érvényűek. Lukács orvosi mivolta ugyan nem mutatható ki egyértelműen műveiből, de nem is cáfolható. Bár a páli teológiától való eltéréseket komolyan kell venni, azt sem szabad elfelejteni, hogy a „küriosz” (Úr) cím rendszeres használata, a Szentlélek jelentősége és az üdvösség egyetemessége olyan témák, amelyek Pál teológiájában is igen hangsúlyosak. A sajátos páli megigazulás-tan tényleg hiányzik Lukács műveiben, de a szerző az ApCsel-ben mégiscsak tanújelét adja annak, hogy ismeri az apostol ezzel kapcsolatos felfogását (vö. ApCsel 13,38-40). Fontos tudatosítani, hogy egy tanítványnak vagy úti kísérőnek nem szükségképpen kell teljes egészében a mester teológiáját magáévá tennie, főleg a mester halála után jó néhány évvel. Lukács lehetett annyira önálló egyéniség, hogy saját környezetének igényeit figyelembe véve és saját felfogásának megfelelően önálló munkát alkotott. Éppen ezért nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a harmadik evangélium és az Apostolok Cselekedeteinek szerzője legalább egy rövid időszakban Pál apostol társa volt.

4. Címzettek, keletkezési idő és hely

Az evangélium címzettjei pogányságból megtért keresztények. Ez világosan kitűnik abból, hogy az evangélista elhagyta azokat a részleteket, melyek sajátosan zsidó jellegűek (pl. a tiszta és tisztátalan kérdése a Mk 7-ben), vagy amelyek sértőnek tűnhettek volna számukra (pl. Jézus és a kánaáni asszony: Mk 7,24-30). Néhány adatot pedig a könnyebb érthetőség kedvéért a görög-hellenista körülményekhez alkalmazott (vö. Jézus hasonlatát a házépítésről a Lk 6,47-49-ben, illetve a Mt 7,24-27-ben).

A megírási idő megállapításánál mindenekelőtt az evangélium előszavát vehetjük figyelembe, amelyből megtudjuk, hogy a szerző a szemtanúk korát követő második keresztény nemzedékhez tartozott, s az apostolok Jézusról szóló tanúságát áthagyományozott formában –

szóbeli hagyományból és írásbeli forrásokból – ismerte (1,1-2). Ugyancsak fontos annak figyelembevétele, hogy Lukács forrásként használta fel Márk evangéliumát, amely a hatvanas években íródott. Ebből következik, hogy a harmadik evangélista 70 után írta meg művét. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy sokkal pontosabban írja le Jeruzsálem ostromát, mint Márk (vö. Lk 21,20-24, illetve Mk 13,14-20). Úgy tűnik, hogy a harmadik evangélista ismerte már az eseményeket, és azok fényében dolgozta át forrásának anyagát. Az említett szempontok alapján az evangélium keletkezését 80 tájára tehetjük.

A megírási helyre vonatkozólag a hagyomány (az antimarkionita prológos) Achája tartomány nevét említi. A könyv adatai alapján biztosan csak azt állíthatjuk, hogy az evangélium Palesztinán kívül hellenista környezetben keletkezett. A szerző Palesztina földrajzát nem ismeri pontosan, és a zsidó szokások iránt sem mutat különösebb érdeklődést. Annál inkább felismerhető az a szándéka, hogy a Jézusról szóló hagyományt a hellenista olvasói számára érthetővé tegye.

5. Az evangélium tanítása

Krisztológiai címek

A többi evangéliumban szereplő fenségcímek Lukácsnál is megtalálhatók: Jézus a „Krisztus” (Messiás) (2,11.26; 4,41; 9,20), aki Dávid házából származik (1,32k), de egyszersmind Dávid ura is (20,41-44). Ő az „Emberfia”, aki már itt a földön hatalommal lép fel (5,24; 6,5). Az emberek ugyan elvetik és megölik (8,22.44), de a végső napon isteni dicsőséggel és hatalommal fog megjelenni (21,27; 22,69). Végül ő az „Isten Fia” (1,32.35; 22,70), aki földi létének első pillanatától kezdve olyan egyedülálló kapcsolatban áll az Istennel, amely alapvetően különbözik a többi ember istenkapcsolatától (1,35; 2,49; 10,21-24).

A harmadik evangéliumban sajátos krisztológiai megnevezések is találhatók. A szinoptikusok közül egyedül Lukács használja az „Üdvözítő” (szótér) címet (2,10; ApCsel 5,31; 13,23). Ezzel jelzi, hogy Jézus küldetésének egyik lényeges eleme az emberek megmentése, amely azonban nem politikai, hanem lelki jellegű. Jézus a bűntől (7,50; 19,10) és a gonosz erők befolyásától (8,36) szabadít meg. Lukács evangéliumában Jézus egész földi működésének – s nemcsak a halálának – szoterológiai jelentősége van. Ugyancsak Lukács

krisztológiájának a sajátossága az „Úr” (küriosz) cím rendszeres használata. A cím a többi evangéliumban is szerepel ugyan, de legtöbbször azok ajkán, akik Jézushoz fordulnak. A megszólítás így egyszerű udvariassági formulaként is felfogható. Lukács viszont az elbeszélő keretben is gyakran használja (7,13.19; 10,1.39.41; 11,39; 12,42, 13,15; 17,5.6; 18,6; 19,8; 22,61). Ebben az alkalmazásban az „Úr” egyértelműen fenségcím, amely Jézus egyedülálló nagyságát (istenségét) jelzi az olvasó számára. Az „Úr” (küriosz) ugyanis a Hetvenes fordításban Istennek a megnevezése.

Üdvtörténet

A történelem Lukács számára – éppúgy, mint a Biblia többi történeti könyvének szerzői számára – az üdvösség története. Jézus működése is ennek az üdvtörténelemnek a része. Ezt nyilvánvalóan a többi szinoptikus is tudja. Márknál a gondolat csak utalásszerűen jelenik meg, Máténál már határozottabban. Máté számára Jézusnak mind az Ószövetséggel, mind az Egyházzal való kapcsolata jelentős. A sok ószövetségi idézet bizonyítja, hogy Jézus „beteljesíti” mindazt, amit az Ószövetség meghirdetett és előkészített. Jézus működése ugyanakkor az Egyház működésének megalapozását is jelenti.

Lukácsnál még egyértelműbben megjelenik az üdvösség történetének szakaszokra osztása. A lukácsi kettős mű (evangélium és ApCsel) alapján H. Conzelmann német exegéta a *Die Mitte der Zeit* című könyvében arra a következtetésre jutott, hogy Lukács az üdvösség történelmét három szakaszra osztotta fel: Izrael korszaka, amely Keresztelő János működését is magában foglalja – Jézus ideje, amely az „idő közepe” (die Mitte der Zeit) – az egyház időszaka. Conzelmann szerint a három korszak minőségileg is különbözik egymástól. A legkiemelkedőbb Jézus ideje, amelyhez képest az egyház időszaka már hanyatlást jelent. Conzelmann álláspontja vitatható. Kétségtelen, hogy Lukács felfogásában Jézus fellépése új üdvtörténeti korszak kezdetét jelenti: „A törvény és a próféták Jánosig tartottak. Azóta az Isten országának az örömhírét hirdetik” (16,16). Izrael korszaka és Jézus ideje természetesen nem teljesen függetlenek egymástól. A „törvény és a próféták” idejére az ígélet a jellemző (vö. Lk 24,27.46), Jézus működése pedig, amely a halállal és a feltámadással éri el tetőpontját, a beteljesedést jelenti. Kérdéses, hogy Lukács az egyház idejét is olyan mértékben elkülönítené Jézus idejétől, mint Izrael korszakát. Erre vonatkozólag nem találunk egyértelmű kijelentést. Ezért több exegéta (G. Lohfink, G. Schneider) is azt a véleményt képviseli, hogy Lukács két alapvető üdvtörténeti korszakot különböztet meg: az ígélet időszakát és a

beteljesedés idejét. Az utóbbin belül beszélhetünk Jézus idejéről és az egyház korszakáról. A kettő között azonban nincs minőségi különbség, hiszen az egyház időszaka is a végidőhöz tartozik (vö. Lk 24,46k; ApCsel 2,17).

Az üdvtörténeti szemlélettel szorosan összefügg Jeruzsálem központi szerepének a kiemelése. Jól látható, hogy Lukács tudatosan Jeruzsálemre összpontosítva mutatja be Jézus működését. Ott kezdődik az evangélium, és ott is végződik (24,52). A feltámadás utáni jelenések nem Galileában (vö. Mk 16,7 és Mt 28,7.16-20) történnek, hanem Jeruzsálemben. Különös hangsúlyt kap a jeruzsálemi útról szóló rész (9,51-19,27). Az evangélista kezdettől fogva hangsúlyozza, hogy Jézus Jeruzsálemben tart (9,51; 13,22; 17,11). Az úti beszámoló nagy részében Jeruzsálemen kívül más helységnév nincs megadva. Ez a tény világosan mutatja: Lukács számára nem az volt a lényeges, hogy a vándorlás folyamán pontosan hol is tartózkodik Jézus, hanem az, hogy hová tart. Mivel az üdvösségre vonatkozó ószövetségi ígéretek túlnyomórészt Jeruzsálemhez kapcsolódnak, ezért üdvtörténeti szükségszerűség, hogy Jézus Jeruzsálemben menjen, és ott teljesítse be, ami róla „meg van írva” (24,26.46). De az is üdvtörténeti szükségszerűség, hogy Jeruzsálemben jöjjön létre Isten új népe, az egyház, amelynek feladata, hogy a Szentlélek vezetésével „a föld végső határáig” tanúságot tegyen Krisztusról (ApCsel 1,8).

Az üdvösség egyetemessége

Lukács úgy mutatja be Isten üdvözítő tervét, mint amely eleve minden embernek szól. A pogánymisszió az ő szemléletében is csak Jézus mennybemenetele és a Szentlélek eljövetele után kezdődhet el, de evangéliumának kezdetétől fogva hangsúlyozza, hogy Jézus a pogányok Üdvözítője is. Ez főleg a következő részekben jut kifejezésre:

- Simeon énekében úgy jelenik meg az üdvösség, mint amit Isten „minden nép színe előtt” készített (2,31), „világosságul a pogányok megvilágosítására” (2,32).

- Keresztelő János működésének bemutatásakor (3,4-6) Lukács nemcsak az Iz 40,3 mondatát („Készítsétek az Úr útját, egyengessétek ösvényeit!”) idézi, hanem az Iz 40,4-5 tartalmát is. A kiegészítés okát az utolsó mondatból értjük meg: „és minden ember meglátja az Isten üdvösségét”. Keresztelő János tehát a minden népet üdvözítő Jézus útkészítője volt.

- Jézus nemzetségtáblája (3,23-38) egészen Ádámgig terjed. Ez is egyetemes szemléletmódról tanúskodik. Jézus mint Ádám leszármazottja az egész emberiség számára meghatározó személy.

Isten irgalma Jézusban

Lukács a többi evangélistánál erőteljesebben domborítja ki Jézus irgalmas szeretetét a társadalom másodrendű vagy kitzasztott csoportjai iránt:

- A *bűnösök* iránt Jézus különleges nyitottságot tanúsít. Kora felfogásával ellentétben nem zárkózik el tőlük, hanem elfogadja közeledésüket, sőt keresi őket. Ezt nemcsak a Lévi meghívását követő asztalközösség bizonyítja – amelyről Márk és Máté is beszámol – hanem a bűnös asszony számára közvetített bűnbocsánat (7,36-50), a vámos Zakeus házába való betérés (19,1-10) és a megtérő latornak tett ígéret (23,39-43). Fontosak a Lukács saját hagyományából származó példabeszédek is. A terméketlen fügefafa példabeszédében (Lk 13,6-9) Jézus Istennek a bűnösök iránti türelmét szemlélteti. A tékozló fiú története (15,11-32) jelzi, hogy Isten atyai háza minden megtérő bűnös előtt nyitva áll. A farizeusról és a vámosról szóló példabeszéd (18,9-14) tudatosítja, hogy Istennek a bűnbánó lelkület a kedves. Az elveszett bárány és az elveszett drachma példabeszédei (15,3-10) pedig azt teszik világossá, hogy Isten nemcsak visszafogadja a megtérő bűnöst, hanem keresi is az elveszettet, hogy megkönnyítse a hazatérést.

- Az *asszonyok* Jézus korában a gyerekekkel és a rabszolgákkal együtt alacsonyabb rendű, jogfosztott személyeknek számítottak. A polgári életben nem voltak jogaik (pl. nem tanúskodhattak), az istentiszteleteken semmiféle szolgálatot nem teljesíthettek és a törvényből oktatást nem kaptak. A férfinak nyilvánosan nem illett nővel szóba állnia. Jézus feltörte az asszonyokkal kapcsolatos korlátokat is. A nyilvános működés bemutatásánál Lukács külön kitér arra, hogy a vándorlás folyamán Jézus kíséretében jómódú asszonyok is voltak, akik vagyonukkal támogatták Jézust és az apostolokat (8,1-3). Csak Lukácsnál szerepel Mária és Márta története (10,38-42), a naimi özvegy fiának feltámasztása (7,11-17), a bűnös asszony, aki egy előkelő farizeus házában olajjal keni meg Jézust (7,36-50), a meggörnyedt asszony gyógyítása (13,10-17), valamint Jézus mondása a keresztútját kísérő siratóasszonyokhoz (23,26-32). Lukács nyilván szívesen vette át Márktól a szegény özvegyről szóló elbeszélést is (21,1-4), amelyben Jézus egy szegény asszony templomi adományát dicséri. Mindenképpen meg kell még említeni, hogy az asszonyok különösen fontos szerepet kapnak a gyermekségtörténetben. Mária, Erzsébet (Zakariás felesége) és Anna prófétaasszony az üdvösség korát váró izraelita „jámborok” típusai.

- Az *idegenek* iránti jézusi rokonszenvet is Lukács hangsúlyozza leginkább. Jézus szigorúan megfeddi a tanítványokat, akik bosszút akartak állni azokon a szamaritánusokon, akik nem fogadták be őket éjszakára (9,51-56). A szamaritánusok két helyen is követendő példaként szerepelnek: az irgalmas szamaritánus (10,30-37) a felebaráti szeretet, a leprától megtisztított szamaritánus pedig a hála példaképe (17,10-17). A pogányok iránti nyitottság a kafarnaumi százados történetében mutatkozik meg (7,1-10). Ő egyébként a hit példaképe. Lukács számára annak hangsúlyozása is fontos, hogy a végidőbeli asztalközösségnek a pogányok is részesei lesznek (13,22-30; 14,15-24).

Imádság, Szentlélek

Lukács evangéliumában igen jelentős az imádság témája. Ennek feltehetőleg buzdító célzata van. Az evangéliumból megtudjuk, hogyan kell a hívőnek Istenhez fordulnia: feltétlen bizalommal (11,9-11) és kitartóan (11,5-8; 18,1-8), ugyanakkor alázattal is (18,9-14). A keresztények előtt legfőbb példakép maga Jézus, aki életének minden fontosabb eseménye előtt imádkozik: a Szentlélek leszállása a megkeresztelkedéskor (3,21), az apostolok kiválasztása (6,12), Péter hitvallása (9,18), a színeváltozás (9,28k), a Miatyánk megtanítása (11,1), a szenvedés (22,41) és a halál (23,46). Jézus ajkáról hosszabb imádságok is elhangzanak: az Atya magasztalása (Jézus személyes imája: 10,21-24) és a Miatyánk (a tanítványok imája: Lk 11,1-4). Ezek mellett igen nagy jelentőségűek a gyermekségtörténet himnuszai: Magnificat (1,46-55), a Benedictus (1,67-79), a Nunc dimittis (2,29-32), valamint az angyalok dicsőítése (2,14). Lukács ezeken a himnuszokon kívül is többször utal arra, hogy egyesek dicsőítik az Istent, kifejezve hatalmának elismerését és a személyes hálaadást. Az istendicsőítés többnyire Jézus csodáit követi (5,26; 7,16; 17,18). A téma igen hangsúlyos a könyv végén: Jézus mennybemenetele után az apostolok „nagy örömmel visszatértek Jeruzsálembe. Mindenkor a templomban voltak, és dicsőítették az Istent” (24,53). A megfogalmazás nem lehet véletlen. Lukács azt szeretné, ha könyve elolvasása után minden hívő szíve teljes odaadásával dicsőítené Istent.

Az ima témájával valamelyest összefügg a Szentlélek jelenlétének hangsúlyozása. Lukács a többi szinoptikusnál erőteljesebben domborítja ki a Lélek teremtő erejét Jézus fogantatásában (1,35) és irányító szerepét Jézus nyilvános működésében (4,1.14.18), valamint azt a tényt, hogy a tanítványok a Lélek segítségével tudják majd teljesíteni az Uruktól kapott küldetést (12,12; 24,49). Az evangélista ugyanakkor szoros kapcsolatot látat a Szentlélek és

az ima között. A gyermekségtörténetben többször olvasunk arról, hogy a Szentlélek imára ösztönöz (1,41.67; 2,27), sőt Jézus magasztaló imája is a Szentlélekben hangzik el (10,21). Ám Lélek nemcsak az imádság ösztönzője, hanem az ima „tárgya” is, hiszen a hívőnek mindenekelőtt őt kell kérnie: „mennyivel inkább adja mennyei Atyátok a Szentlelket azoknak, akik kérik tőle” (11,13).

Elkötelezett keresztény élet

Lukács fontosnak tartotta kidomborítani evangéliumában, hogy Jézus követése teljes elkötelezettséget kíván azoktól, akik vállalkoznak rá. A tanítványoknak „mindent” el kell hagyniuk (5,11.28; 14,33; 18,22). Mindenekelőtt az anyagi javaktól való elszakadás szükséges. Az evangéliumban nagyon kemény szavak hangzanak el az önző életmódot folytató gazdagokkal szemben (6,24; 12,14; 18,24), ugyanakkor olyan vagyonos emberekről is szó esik, akik nyitottak voltak Jézus iránt: Johanna, Kuza felesége (8,3), Zakeus (19,1-10), Arimateai József (23,51). Példájuk mutatja, hogy a földi vagyont jól is lehet használni: mások, főleg a szegények megsegítésére lehet fordítani. A vagyon helyes használatáról Lukács több jézusi mondást és példabeszédet is megőrzött (12,13-21.33-34; 16,1-13.19-31).

Lukács számára igen fontos az állhatatosság, vagyis a mindennapokban tanúsított kitartás és hűség. A hívek olyanok, mint a „jó földbe hullott mag”: „nemes és jó szívvel hallgatják a tanítást, meg is tartják, és termést hoznak állhatatosságban” (8,15). Az eszkatológikus beszédben az állhatatosság az üldözésekhez kapcsolódik: „Állhatatossággal mentitek meg életeteket” (21,19). Ez a gondolat – igaz, az „állhatatosság” (hüpomoné) kifejezés használata nélkül – a kereszthordozásról szóló jézusi mondás lukácsi változatában is megfogalmazást nyer: „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel keresztjét *minden nap*, és kövessen” (9,23). A mondás a másik két szinoptikusnál is megtalálható, de a „minden nap” kifejezés nélkül. Ez Lukács kiegészítése, amely jelzi: Jézus követése a keresztények számára minden nap új döntést és új önmegtagadást jelent, amely a különféle, a mindennapi életben jelentkező megpróbáltatások és szenvedések vállalásában mutatkozik meg.

VI. JÁNOS EVANGÉLIUMA

1. Az evangélium szerkezete és tartalma

Prológus (az Ige-himnusz): 1,1-18

I. A jelek könyve (Jézus kinyilatkoztatása a világ előtt): 1,19-12,50

A kezdetek: Jézus mint az új üdvrend alapítója: 1,19-4,54

Keresztelő János tanúságtétele és az első tanítványok (1,19-51); a kánai menyegző (2,1-12); a templom megtisztítása (2, 13-25); Jézus és Nikodémus (3,1-21), a Keresztelő újabb tanúsága (3,22-36); Jézus és a samáriai asszony (4,1-42); a királyi tisztviselő fiának meggyógyítása (4,43-54).

Kinyilatkoztatás Jeruzsálemben – első összetűzés a zsidókkal: 5,1-47

Gyógyítás a Betezda-fürdőnél (5,1-18); tanítás az Atya és a Fiú egységéről (5,19-47)

A Galileai működés csúcspontja: 6,1-71

A kenyérszaporítás és a vízen járás (6,1-21); beszéd az élet kenyereéről (6,22-59); a tanítványok állásfoglalása (6,60-71)

Növekvő konfliktus a zsidósággal: 7,1-11,54

a/ Tanítás és vita a sátoros ünnepen (7,1-52) [A házasságtörő asszony: 7,53-8,11]

b/ Jézus a világ világossága – újabb vita Jézus származásáról (8,12-59)

c/ A vakon született meggyógyítása szombaton (9,1-41)

d/ Jézus a jó pásztor – önkinyilatkoztatás a templomszentelés ünnepén (10,1-42)

e/ Lázár feltámasztása (11,11-44); a főtanács döntése Jézus haláláról (11,45-57)

A nyilvános működés vége: 11,55-12,50

A betániai megkenés (11,55-12,11); bevonulás Jeruzsálembe (12,12-19); előretekintés az Emberfia felmagasztalására (12,20-36); a nyilvános működés lezárása (12,37-50).

II. A dicsőség könyve (Krisztus kinyilatkoztatása övéi előtt – visszatérése az Atyához):

13,1-20,29

Az utolsó vacsora és a búcsúbeszéd: 13,1-17,26

Az utolsó vacsora: lábmosás, az áruló felfedése, Péter tagadásának megjövendölése (13,1-30)

A búcsúbeszéd első része (13,31-14,31); a búcsúbeszéd második része (15,1-16,33); Jézus főpapi imája (17,1-26)

Jézus kínszenvedése és halála: 17,1-19,42

Jézus elfogatása (18,1-11); kihallgatás a főpapok előtt – Péter tagadása (18,12-27); kihallgatás Pilátus előtt – a halálos ítélet (18,28-19,16); Jézus keresztre feszítése, halála és temetése (19,17-42)

Jézus feltámadása és megjelenései: 20,1-31

Az üres sír (20,1-10); Jézus megjelenik Mária Magdolnának (20,11-18), majd a tanítványoknak (20,19-29); a könyv első befejezése (20,30-31)

Utószó (találkozás a Feltámadottal Galileában): 21,1-25

Krisztus megjelenése Tibériás tavánál (21,1-14); Péter megbízatása és jövőbeli sorsa (21,15-23); a könyv második befejezése (21,24-25)

2. Irodalmi sajátosságok

Az evangélium görög nyelve egyszerű, de szabályos. A szerző szóhasználata eléggé szűkös: mindössze 1011 szót alkalmaz. A szemita hatás is érezhető, mindenekelőtt arám szavak használatában: *rabbi* (1,38), *kéfasz* (1,42), *manna* (6,31), *Gabbatha* (19,13), *rabbuni* (20,16). Emellett a qumráni szövegekkel is kimutatható nyelvi rokonság, amelyet többek között az alábbi kifejezések tanúsítanak: amén, amén (azaz az amén formula kettőzése), igazságot cselekedni (3,21), tanúságot tenni az igazságról (5,33; 18,37), sötétségben járni (8,12; 12,35), az élet világossága (8,12), az igazság lelke (14,17), a kárhozat fia (17,12). A kevés szó használatából következik, hogy gyakoriak az ismétlések. Ez egyfelől ünnepélyessé teszi az előadást, másfelől kicsit egysíkúvá.

Az elbeszélő anyag struktúrájában egyfajta drámai fejlemény figyelhető meg: kezdet, kibontakozás, bonyodalom, fokozás és végkifejlet (pl. a 6. fejezet: kenyérszaporítás – vízén járás – párbeszéd a kafarnaumi zsinagógában jelenlevő zsidókkal – a tanítványok egy részének távozása – Péter hitvallása a Tizenkettő nevében). A beszédek vezérszavakkal történő továbbvitel, egy-egy téma újrafelvétele és a kiindulópontozóhoz való visszatérés (inklúzió) jellemzi. A párbeszédekben gyakran a beszélgetőtárs közbevetései, értetlen megjegyzései segítik elő a téma kifejtését.

3. Szöveg- és irodalomkritikai problémák

A János-evangélium mind a nyelv és a stílus, mind a tartalom szempontjából egységes mű benyomását kelti. Ám behatóbb vizsgálat után kitűnnek gondolatszakadások, ismétlések és egyenetlenségek, amelyek a mű összetett voltát sugallják. Ezek közül csak néhányra hívjuk itt fel a figyelmet.

Későbbi betoldások

a) A házasságtörő asszonyról szóló elbeszélés (7,53-8,11) hiányzik a legrégebb görög kéziratokból (p^{66.75} B S A C), és a legtöbb ókori fordításból. A görög egyházatyák közül a 11. század előtt senki sem írt hozzá kommentárt. Stílusában a szinoptikusokra (főképp Lukácsra) emlékeztet. Ezek a tények egyértelművé teszik, hogy a szakasz eredetileg nem volt az evangélium része (ami nem zárja ki annak lehetőségét, hogy hiteles jézusi emléknek tartsuk). A szövegmásolás során került a jelenlegi helyére, minden bizonnyal a 8,15 („én nem ítélek meg senkit”) miatt. A szakasz ugyanis alátámasztja ezt a kijelentést.

b) A 21. fejezet is későbbi kiegészítés, de még a szövegmásolás előtti időből. A evangélium eredetileg a 20. fejezettel lezárult, hiszen az utolsó versekben (20,30-31) az evangélista befejezettnek nyilvánítja művét. A 21. fejezet ennél fogva valamelyest később keletkezett a korábbi részek szerzőjének tanítványi körében (vö. 21,24-25).

A szövegrészek sorrendjének kérdése

A János-evangéliumban nemcsak utólagos betoldások figyelhetők meg, hanem olykor a perikópák sorrendje is kérdéseket fel. A búcsúbeszéd során, a 14,31-ben Jézus így szól : „Keljete fel, menjünk innét!” Ám utána nem megy el tanítványaival, hanem folytatja beszédét, s majd csak a 18,1-ben van szó az utolsó vacsora termékének elhagyásáról. A 6. fejezet is szerveesebben kapcsolódik a 4. fejezethez, mint az ötödikhez. Ugyanakkor a 7,14-24 éppen az 5. fejezet tartalmához áll közel.

Ezen egyenetlenségek magyarázatára többféle elmélet is született, amelyekből csak a legfontosabbakat említjük:

a) Az *alapisrat-elmélet* szerint a János-evangélium egy hosszabb keletkezési folyamat eredményeképp jött létre. Ennek kiindulópontja egy alapisrat volt, amelyet többször átdolgoztak és kiegészítettek. A mai formát az ún. végső szerkesztő alakította ki.

b) A *forráselmélet* szintén hosszabb kialakulási folyamattal számol: az evangélista több írott forrást kapcsolt össze, illetve dolgozott át egységes művé. Az elmélet legjelentősebb képviselője R. Bultmann, aki szerint a szerző három fő forrást használt fel: csodaelbeszélések gyűjteménye (szémeia-forrás) – kinyilatkoztató beszédek tartalmazó gyűjtemény – szenvedéstörténet, valamint feltámadással kapcsolatos elbeszélések. Bultmann nézetét ma kevesen képviselik, ami nem azt jelenti, hogy a források lehetőségét teljesen kizárnák.

c) A *szerkesztéselmélet* lényege: az evangéliumi anyag nagy részét az evangélista alakította ki, de az anyag végső elrendezését nem ő, hanem a tanítványi körének egy tagja végezte. Ez a nézet látszik a legvalószínűbbnek.

4. A János-evangélium és a szinoptikusok

Összehasonlítás a szinoptikusokkal

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, milyen kapcsolat áll fenn a János-evangélium és a szinoptikusok között, mindenekeelőtt összehasonlítást kell tenni közöttük mind az anyag és anyagelrendezés, mind egyéb vonások tekintetében.

a) Tartalom

A következő elbeszéléseknek van párhuzama vagy kapcsolódási pontja a szinoptikusokkal: Keresztelő János tevékenysége, az első tanítványok meghívása, a templom megtisztítása, a kenyérszaporítás, a vízen járás, Péter hitvallása, megkenés Betániában, bevonulás Jeruzsálembe, az utolsó vacsora (az árulás és a tagadás előrejelzése), a szenvedés, halál és feltámadás. Persze azt is hangsúlyoznunk kell, hogy János ezeket az eseményeket sajátos nyelvezettel és teológiai célzattal adja elő.

A beszédekben még kevesebb a párhuzam, bár néhány esetben felfigyelhetünk hasonló tartalmú kijelentésekre. Pl. 2,19: „Bontsátok le ezt a templomot, és én három nap alatt felépítem azt” (vö. Mk 14,58 párh); 3,35: „Az Atya szereti a Fiút, és mindent az ő kezébe adott” (vö. Mt 11,25); 12,25: „Aki szereti életét, elveszíti azt, és aki gyűlöli életét ezen a

világon, megőrzi azt az örök életre” (vö. Mk 8,35 párh). Ugyanakkor azt sem szabad elhallgatni, hogy a mondások Jánosnál más összefüggésben fordulnak elő, mint a szinoptikusoknál.

A feldolgozott anyag tekintetében az eltérések is igen figyelemre méltóak. János a szinoptikusok 29 csodája közül csak a kenyérszaporítást és a vízen járást említi, bár megfontolandó, hogy a királyi tisztviselő fiának a meggyógyítása (4,46-54) hagyománytörténetileg nem függ-e össze a kafarnaumi százados történetével (Mt 8,5-13). (Hasonló lehetőség áll fenn a 21. fejezetben említett csodálatos halfogás és a Lk 5,1-11-ben megörökített esemény között.) Biztosan János saját anyaga: a kánai menyegző (2,1-12), gyógyítás a betezdai fürdőnél (5,1-9), a vakon született meggyógyítása (9,1-7), Lázár feltámasztása (11,1-54). Feltűnő, hogy a negyedik evangélista egyetlen ördögűzésről sem számol be. De nem említi Jézus megkísértését, színeváltozását, Getszemáni-kerti imáját sem, sőt az Eucharisztia alapításáról sem ad hírt.

A szinoptikusoknál gyakori hasonlatok és példabeszédek a negyedik evangéliumban majdnem teljesen hiányoznak. Mindössze két beszéd van, amelyek a példabeszédekre emlékeztetnek: a jó pásztor (10,1-22) és az igazi szőlőtő (15,1-8). Ám ezeknek is sajátosan jánosi verete van, s inkább allegóriáknak mondhatók. Az evangélium többi beszédéhez hasonlóan ezek is a „kinyilatkoztatási beszédek” kategóriájába sorolandók.

b) Anyagelrendezés

Az anyag elrendezését illetően a tágabb keret hasonló a szinoptikusokéhoz, hiszen János is a Keresztelő bemutatásával kezd, és a feltámadással fejezi be Jézus életének és tevékenységének a bemutatását. Az események elbeszélése elé egy előszót helyez, amely Jézus isteni eredetére mutat rá, s egyszersmind Jézus működésének értelmét világítja meg. Hasonló célt szolgálnak Máté és Lukács a gyermekségtörténetei.

Mindazonáltal a negyedik evangélista az anyagot sokkal egységesebb formában tárja elénk, mint a szinoptikusok. Az első három evangéliumban az elbeszélések és a mondások többnyire csak lazán függenek össze, ellenben Jánosnál drámaian felépített történeteket találunk, amelyekben a beszédek szorosan kapcsolódnak az elbeszélte eseményekhez: Jézus a kenyérszaporítás után nevezi magát az „élet kenyérének” (6. fej.); a vak meggyógyításával bizonyítja, hogy ő „a világ világossága” (9. fej.); Lázár feltámasztása pedig az örök életről szóló tanításhoz szolgál háttérként (11. fej.).

Figyelemre méltó, hogy a beszédek meghatározott gondolatmenetet tükröznek, ám ennek kifejtése „elmélkedő” formában történik. „Az olvasónak sokszor az a benyomása, hogy a szerző újra meg újra nekifog bizonyos témának, azután megismétli és újabb fordulatokkal mélyíti el, s így egész gazdagságában kidolgozza” (W. Egger, Bevezetés az Újszövetségbe, Bécs 1981, 59).

c) Időrendi és földrajzi keret

Mindkettő jelentősen eltér a szinoptikusokétól, főleg abban, hogy a cselekmények színtere gyakorta változik. A szinoptikusok szerint Jézus tevékenységének nagy része Galileára korlátozódott, s csak a nyilvános működés végén ment fel Jeruzsálembe, hogy az Atya akaratának megfelelően vállalja a kínszenvedést és a halált. János is hangsúlyozza, hogy Jézus Galileában lépett fel először nyilvánosan, de az utolsó úton (12,12) kívül még három egyéb jeruzsálemi felmenetelről (2,13; 5,1; 7,10) tudósít. A szinoptikusok csak egy pászkáról tudnak, János viszont háromról (2,13; 6,4; 11,55), s ezenkívül egyéb ünnepekről is említést tesz (sátoros ünnep: 7,2; templomszentelés ünnepe: 10,22). A negyedik evangéliumban tehát a nyilvános működés több, mint két évet tartott, sőt Jézus egy ideig a Keresztelővel párhuzamosan működött (3,26; vö. ezzel szemben Mk 1,14).

d) Teológia

A tanítást tekintve a lényegi mondanivaló megegyezik a szinoptikusokéval: Jézus az ószövetségi próféták által megígért Messiás, s egyben az Isten Fia, aki egyedülálló kapcsolatban áll az Istennel. Ő a Megváltó, és az üdvösség közvetítője mindazok számára, akik hittel elfogadják.

Ugyanakkor János teológiájában egyértelmű hangsúlyeltolódás is megfigyelhető: Jézus személyi titka sokkal jobban és sokkal közvetlenebbül kifejezésre jut, mint a többi evangéliumban. A legtöbb beszéd Jézusnak az Atyával való bensőséges kapcsolatára, az Atyától kapott küldetésére és a Hozzá történő visszatérése összpontosul. Az első három evangéliumban gyakori Isten országa kifejezés mindössze kétszer fordul elő (3,3; 18,36). Helyette János az „élet”-ről beszél, ami persze a szinoptikusok előtt sem ismeretlen. Isten országába jutni, nem más, mint az örök életre eljutni. Amíg azonban a szinoptikusoknál az „élet” végidőbeli valóság, addig Jánosnál már most jelenlevő isteni érték.

Kapcsolat a szinoptikusokkal?

A hasonlóságok és eltérések rögzítése után felmerül a kérdés: milyen kapcsolat áll fenn János a szinoptikusok között? Az eltérések oly szembetűnők, hogy közvetlen irodalmi függésről nemigen lehet beszélni. Inkább arra gondolhatunk, hogy az evangélium háttérében álló hagyomány érintkezik valamilyen formában a szinoptikus hagyománnyal, főleg Lukács saját anyagával. (Feltűnő, hogy néhány ponton János igen közel áll Lukácshoz: pl. Mária és Márta személye, a sátán szerepe Jézus szenvedésében, Péter Jézus sírjánál, a Szentlélekre vonatkozó ígért). Sőt annak is nagy a valószínűsége, hogy a negyedik evangélium szerzője ismerte szinoptikusokat, vagy legalábbis egyet közülük, s azok fő keretét (Keresztelő János – Jézus nyilvános működése – szenvedése, halála és feltámadása) magáévá téve, saját koncepciójának megfelelően önálló utat járt. A szinoptikusokról való tudomást sugallja az a tény is, hogy János sok apró részletet különösebb magyarázat nélkül említ (pl. a Tizenkettő kiléte; Mária Magdolna személye stb.). Ezek ismeretét, bizonyára más művek alapján, egyszerűen feltételezi.

5. Az evangélium szerzője

Az ókori egyház tanúsága és az újkori ellenvetések

Már a 2. század első felében számos szerző ismerte és használta a negyedik evangéliumot: Antiochiai Szent Ignác, Papiász, Szent Jusztinus. Ám a szerzőről csak a század második feléből vannak nyílt tanúbizonyságok. Szent Iréneusz ezt írja: „Utoljára János, az Úr tanítványa, aki az ő keblén pihent, adta ki az evangéliumot, amikor az ázsiai Efezusban tartózkodott” (Eretnekek ellen III 1,2). Az egyházatya egyértelműen Jánosról, Zebedeus fiáról, Jakab testvéréről beszél. Hasonlóan nyilatkozik Tertullianusz és a Muratorikánon szerzője. Alexandriai Kelemen a János által írt evangéliumot „szellemi”-nek (pneumatikosz) nevezi, szemben a többi evangéliummal, amelyek a külső „emberi”-t (szomatikosz) írják le.

Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy a szerzőséggel kapcsolatban ellenvélemények is voltak, s ezek képviselői éppen a római egyházhoz tartoztak. Egy Gájusz nevű római presbiter a gnosztikus Kerintosznak tulajdonította a negyedik evangéliumot.

Hozzá hasonlóan az ún. antimontanisták sem fogadták a jánosi szerzőséget, de tagadásuk teológiai megfontolásból fakadt: a montanista eretnekek ugyanis a János-evangéliumra hivatkozva igyekeztek bizonyítani hamis tanításaikat.

A 19. század óta a kritikai biblikus tudományban komoly kételyek merültek fenn János apostol szerzőségével kapcsolatban, és pedig az alábbi érvek alapján:

- a negyedik evangélium nagyon eltér a szinoptikusoktól, krisztológiája pedig oly magasztos, hogy nem eredhet szemtanútól.

- János 43/44-ben bátyjával, Jakabbal együtt vértanúhalált halt. Filipposz Szidétész 5. századi író szerint Papiász egyik könyvében ez állt: „Jánost, a teológust, és fivérét, Jakabot a zsidók megölték.” Egy 5. századi szír martirológiumban János és Jakab együtt szerepelnek vértanúként.

- a hagyomány által az evangélium szerzőjeként emlegetett János nem Zebedeus fia, hanem Jézusnak egy másik János nevű tanítványa. Szent Euszebiosz őrizte meg Papiász következő kijelentését: „Ha valaki azzal jött oda hozzám, hogy ő még beszélt a presbiterekkel, tőlük a presbiterek mondásai után érdeklődtem: Mit *mondott* András és mit Péter vagy Fülöp, Tamás, Jakab, mit *János* vagy Máté vagy más valaki az Úr tanítványai közül. Miket *mond* Aristion vagy a presbiter *János*, az Úr tanítványai” (Egyháztörténet, III 39,4).

- A szóban forgó evangélium nemcsak tartalmában különbözik a szinoptikusoktól, hanem abban is, hogy Jézus jeruzsálemi működésére jóval nagyobb hangsúlyt fektet. A „szeretett tanítvány”, aki szerzőként van megnevezve, csak jeruzsálemi eseményeknél szerepel, s ezért jeruzsálemi lakosnak kell tartani.

A felhozott ellenvetések közül az első három nem tekinthető jelentősnek. A mély teológia és a szinoptikusoktól való eltérés nem zárja ki a szemtanúságot. Könnyen megcáfolható az az állítás is, hogy János apostol a 40-es években vértanúhalált szenvedett, hiszen János, miként Szent Pál a Galatáknak írt levélben (2,1-10) kifejezetten állítja, jelen volt a jeruzsálemi zsinaton (Kr. u. 49). Emellett a „teológus” kifejezés János neve mellett csak úgy érthető, ha a negyedik evangélium szerzőjének tartják őt. Az a felvetés viszont, miszerint az evangélium szerzője egy az apostoltól különböző tanítvány – a János presbiter vagy egy számunkra ismeretlen jeruzsálemi tanítvány – lenne, szükségessé teszi, hogy behatóbban megvizsgáljuk az evangélium adatait.

Az evangélium adatai

Ebben az iratban sincs a szerző közvetlenül megnevezve. Ám többször utalás történik egy Jézussal szoros kapcsolatban álló személyre, aki gyakorta így nyer bemutatást: „a tanítvány, akit Jézus szeretett”. A 21. fejezet végén ezt olvassuk vele: „Ez az a tanítvány, aki tanúságot tesz mindezekről, és aki ezeket írta. Tudjuk, hogy igaz az ő tanúsága” (21,24).

Ki lehet ez a „szeretett tanítvány”? Személyével a szenvedéstörténetben és a feltámadásról szóló fejezetekben találkozunk. Az utolsó vacsorán Jézus „keble felé hajolt” (13,23) – ami az akkori szokások alapján azt jelenti, hogy közvetlenül Jézus mellett foglalt helyet. A kereszten Jézus öreá bízta, édesanyját, Máriát (19,27). Húsvét hajnalán Péterrel együtt fut a sírhoz (20,3), a Tibériás tónál pedig elsőként ismeri fel feltámadott Mesterét (21,7).

Az a vélemény, miszerint a „szeretett tanítvány” jeruzsálemi lakos volt, s így nem a Tizenkettő tagja, nem mondható bizonyítottnak. Az utolsó fejezet tanúsítja, hogy nemcsak Jeruzsálemben volt együtt a többi Jézus-követővel, hanem Galileában is (21,7). Emellett nagy a valószínűsége annak, hogy a szóban forgó tanítvány azonos a meg nem nevezett személlyel, aki az evangélium elején Andrással együtt elsőként csatlakozik Jézushoz (1,35-40). Szinte természetesnek látszik arra gondolni, hogy a „szeretett tanítvány” a legbensőbb tanítványi körhöz, a Tizenkettő csoportjához tartozott, amelynek sajátos helyzetét és jelentőségét a negyedik evangélium is hangsúlyozza (vö. 6,66-71).

Az is figyelemreméltó, hogy a negyedik evangéliumban számos tanítvány nevét (Péter, András, Fülöp, Tamás s a két Júdás) olvashatjuk, de János (és Jakab) neve nem szerepel. Az evangélista vagy nem ismeri őt, vagy a hallgatás rejtett utalás a „szeretett tanítvány” kilétére.

Az előzőek alapján úgy látjuk, hogy a szeretett tanítvány és János apostol azonosítása továbbra is valószínűsíthető. János szerzősége mindenesetre nem kizárólagos értelmű. Miként korábban szó volt róla, a mű végső formáját a tanítványi kör alakította ki. E tekintetben igen érdekes, hogy az ókori tanúk is nemritkán tanítványaival együtt szólnak Jánosról (vö. Muratori-kánon, Alexandriai Kelemen, antimarkionita prológos). Az állandóan visszatérő formula – „a tanítvány, akit Jézus szeretett” – jobban érthető, ha az egy redaktortól származik, aki mestere iránti tiszteletét így juttatja kifejezésre.

Persze nem árt hangsúlyozni, hogy a szerzőség kérdése alapvetően tudományos kérdés, és nem érinti a hit lényegét. Egy-egy irat értékét nem annyira a szerző biztosítja, sokkal inkább a benne levő tanítás. Ha a szeretett tanítvány mégsem az apostol János lenne, az irat akkor is szent és sugalmazott maradna.

6. Keletkezési idő, hely, kortörténeti háttér

Palesztinai gyökerek

Az ókori tanúk egyöntetűen állítják, hogy a János-evangélium a három szinoptikus elkészülte után íródott az első század utolsó évtizedében. Keletkezési helyként Efezust jelölik meg. A mai bibliatudomány is hasonló álláspontot képvisel, ugyanakkor az anyag formálódásának hosszabb folyamatával számol. Mindenekelőtt az evangélium háttérében álló palesztin gyökerek iránt tanúsít nagy érdeklődést.

Bár az evangélista a hellenista szellemi világot is ismerni látszik, mégis a zsidó hagyomány hatása sokkal meghatározóbb számára. Gyakran utal zsidó ünnepekre és ünnepi szokásokra (2,13; 6,4; 7,2k; 8,37; 10,22; 18,28; 19,31.42). Említést tesz a zsidók messiási várakozásairól (5,9; 7,22-24; 1,20), sőt arra is hivatkozik, hogy a messiás Betlehemből, illetve Dávid családjából (7,42) származik. Feltűnően pontos adatokat közöl egyes palesztinai helységekre vonatkozólag: Jákob kútja Szikárban (4,6); Betezda (5,2); a Getszemáni-major fekvése (18,1).

Polémia zsidó csoportokkal

Egyáltalán nem mellékes szempont, hogy a negyedik evangéliumban bizonyos zsidó csoportokkal szemben éles polémia, illetve védekező szándék figyelhető meg. Ennek ismerete hasznos lehet az irat keletkezésének és céljának pontosabb meghatározása érdekében.

a) Vita a farizeusi zsidósággal

Feltűnő, hogy a szinoptikusokhoz képest János milyen gyakran használja a zsidóság vezetőire és a Jézussal szembenállókra a „zsidók” (iudaioi) megnevezést (71-szer, míg Mk 6-szor, Mt 5-ször, Lk 5-ször). Emellett igen gyakran szól kemény hangnemben a farizeusokról. Ennek megértéséhez szem előtt kell tartanunk, hogy az evangélium olyan időszakban

keletkezett, amikor a zsidóság és a kereszténység véglegesen kettévált, és a zsidóságon belül a farizeusok csoportja lett a vallási irányító. A keresztényeknek egyre nagyobb ellenszenvet kellett megtapasztalniuk: eretnekeknek számítottak, és ki lettek zárva a zsinagógából (a Tizennyolc áldás nevű imába egy keresztények elleni átok is bekerült). Ugyanakkor a hivatalos zsidóság Jézussal szembeni ellenállása is növekedett, ami messiásvoltának éles kétségbe vonásában nyilvánult meg. Ez persze a keresztények részéről kemény reakciót váltott ki. A János-evangéliumban már tükröződik ez az éles polémia: kizárás a zsinagógából (9,22; 16,2); vita Jézus kilétéről (7,27.41k; 12,34).

b) Polémia Keresztelő János mozgalmával szemben

Az evangélista fokozott figyelmet szentel Keresztelő János személyének, ugyanakkor mindig hangsúlyozza szerepének behatároltságát és személyének alárendeltségét. Már az előszóban kijelenti: „Nem ő volt a világosság, csak tanúságot kellett tennie a világosságról” (1,8). Majd később magának a Keresztelőnek tanúságát idézi: „Aki utánam jön, megelőz engem, mert előbb volt, mint én” (1,15). „Én vízzel keresztelek, de köztetek áll, akit ti nem ismertek. Ő az, aki utánam jön, akinek a saruszíját megoldani sem vagyok méltó” (1,27). „Nem én vagyok a Krisztus, hanem az, akit előtte küldtek... Neki növekednie kell, nekem pedig kisebbednem” (3,28-30).

Az ilyen jellegű tagadások háttérében minden bizonnyal az áll, hogy Keresztelő János kiléte az ősegyház időszakában is időszerű kérdés volt. János tanítványai ugyanis külön csoportot alkottak a zsidóságon belül, folytatták mesterük keresztelő tevékenységét, s őt tartották a messiásnak (vö. ApCsel 18,25; 19,1-7; az Irak és Irán határán napjainkban is létező mandeus szekta szintén Keresztelő Jánosra vezeti vissza magát). Velük szemben volt szükséges a Keresztelő üdvtörténeti szerepének tisztázása: egyedülállóan nagy küldetést kapott, de csak előfutár, illetve tanú volt.

c) Polémia a gnoszticizmussal szemben

Az 1. század utolsó évtizedeiben a gnoszticizmus eszmeáramlata egyre veszélyesebbé vált a keresztény egyház számára. A keresztény közösségekben létrejöttek gnosztikus hatás alatt álló csoportok, amelyek nemcsak erkölcsi felfogásuk (szigorú aszkézis vagy éppen ellenkezőleg nagyfokú szabadosság) miatt váltak veszélyessé, hanem tanításuk miatt is. Sokszor krisztológiai szempontból is hamis eszméket hirdettek. Egyes irányzatok azt vallották, hogy Jézus Józsefnek és Máriának természetes fia volt, s ennek következtében

halandó ember. A Jordánban történt megkeresztelkedésekor szállott bele az isteni erő, s vált Krisztussá. De halála előtt a kereszten elhagyta őt az isteni erő, s egyszerű emberként halt meg. A gnosztikusok sajátos ágát képezték a *dokéták*, akik azt vallották, hogy Jézusnak csak látszat-teste volt („dokein” = látszani). Az Isten Fia nem vett fel igazi testet, s nem is valódi emberi testben halt meg. A dokéták egyébként tartózkodtak az Eucharisziától is, mert tanításuk értelmében nem tekinthették azt Krisztus testének és vérének.

A János-evangéliumban mind a két krisztológiai tévedéstől való elhatárolódás megfigyelhető. Jézus az Isten Fia (és az Isten Igéje) egész földi életében, sőt öröktől fogva (vö. 1,1). Ugyanakkor Isten örök Igéje valódi emberi testet vett fel: „Az Ige testté (szó szerint: hússá) lett, és közöttünk lakott” (1,14). Jézus halála is valóságos volt. A Jézus oldalából folyó vér és víz hangsúlyozása – a szimbolikus értelem mellett – ennek alátámasztására szolgál (19,34).

Összegzés

A felsorolt adottságok alapján a kutatók többnyire arra következtetnek, hogy a János-evangélium háttérben álló hagyomány palesztinai eredetű. János és köre kezdetben Palesztinában élt, ahonnan a zsidó háború elől Szíria területére költözött, végül pedig, valószínűleg a zsinagógából való kizárás következtében, Kis-Ázsiában (Efezusban) telepedett le. Itt egyre több pogánykeresztény csatlakozott hozzájuk, s az evangélium is itt nyerte el a végső formáját a 90-es években.

7. Az evangélium tanítása

Krisztológia

A szinoptikusoknál fellelhető fontosabb krisztológiai címek – Emberfia, Messiás, Isten Fia – Jánosnál is megtalálhatók. Az Emberfia cím részben az ítélet (5,19-26), részben a felmagasztalás (3,14; 8,28; 12,34), illetve a mennyből való alászállás és az oda történő visszatérés (3,13; 6,62) gondolatköréhez kapcsolódik. A Messiás (Krisztus) főképp az Ószövetségen alapuló várakozás beteljesedését hirdető mondatokban (1,41.45; 4,25; 7,26k.41k) fordul elő, és szorosan kapcsolódik az Isten Fia megnevezéshez (11,27; 20,31),

amely a leggyakoribb és legjelentősebb fenségcím: összesen 18-szor szerepel. Az evangélium egyik fő témája éppen Jézus örök istenfiúságának a kidomborítása.

E tekintetben különösen is jelentős az irat elején teológiai előszóként álló himnusz. Ebben az örök Ige (Logosz) nyer bemutatást, aki már a világ teremtése előtt létezett Istennél, s az isteni természet részese volt (1,1-3). Ez az Istennel egyenrangú Ige, aki a világ számára élet és világosság (1,4-5), „testté lett, és közöttünk lakott” (1,14), mint a Názáreti Jézus. Az evangélium későbbi részei ennek a megtestesült Igének a földi működését, valamint az Atyához való visszatérését mutatják be.

Jézus tevékenysége alapvetően az Atya kinyilatkoztatására irányul. Istent ugyanis „soha senki nem látta”. Egyedül „az egyszülött Fiú, aki az Atya kebelén van” (1,18) képes őt az emberek számára felfedni. Ám az Atya kinyilatkoztatása csakis a Fiú önkinyilatkoztatása által lehetséges. Amikor Jézus nyilvánvalóvá teszi Fiú-voltát, egyszersmind az Atyát is ismertté teszi, hiszen az Atya és a Fiú a legszorosabb egységben létezik és tevékenykedik (5,19k; 8,38; 14,10k). Küldetésének befejeztével Jézus így nyilatkozik: „Én megdicsőítettem téged a földön: befejeztem a művet, amelyet rám bízál, hogy elvégezzem” (17,4). Jézus azzal, hogy kinyilatkoztatta az Atya nevét (17,5) az embereknek, meg is dicsőítette őt.

Az evangélium szerkezetéből kitűnik, hogy a kinyilatkoztatás először a világ előtt történik (1-12. fej.), amelynek részéről nagyfokú elutasításra talál, majd a tanítványok körében (13-17. fej), akik hittel befogadják azt. A két rész alap gondolatát az előszó egyik mondata találóan juttatja kifejezésre: „A tulajdonába jött, övéi azonban nem fogadták be. Mindazoknak azonban, akik befogadták, hatalmat adott, hogy Isten gyermekei legyenek: azoknak, akik hisznek az ő nevében” (1,11-12).

A kinyilatkoztatás formáját illetően a csodákat és a kinyilatkoztatási beszédeket lehet kiemelni. Ezek a legszorosabban összetartoznak, hiszen a csoda elbeszéléseket gyakran hosszabb beszéd követi, amely a korábbi cselekmény mélyebb értelmét tárja fel. Figyelemreméltó, hogy János a csodákat következetesen „jelek”-nek (szémeia) nevezi, s így tudatosítja, hogy a csodatetteket Jézus kinyilatkoztató és üdvözítő művének egészében kell szemlélnünk.

Az Atya és a Fiú legszorosabb egységéből következik, hogy az emberek csakis Jézuson keresztül juthatnak el az Atyához: „Én vagyok az út, az igazság és az élet. Senki sem jut az Atyához, csak általam” (14,6). Ez nemcsak az örök üdvösségre vonatkozólag érvényes, hiszen az Istennel való közösség már a jelen életben is lehetséges. A Krisztussal való szeretetközösség természetes velejárója az Atyával való bensőséges kapcsolat: „Ha valaki

szerepet engem, megtartja szavamat. Atyám is szeretni fogja őt, hozzá megyünk, és lakóhelyet veszünk nála” (14,23).

Krisztus nélkülözhetetlen közvetítő szerepét tudatosítják a János-evangéliumban gyakori én-mondások is:

Én vagyok az élet kenyere (6,35.48).

Én vagyok a világ világossága (8,12).

Én vagyok az ajtó a juhok számára (10,7).

Én vagyok a jó pásztor (10,11.14).

Én vagyok a feltámadás és az élet (11,25).

Én vagyok az út, az igazság és az élet (14,6).

Én vagyok az igazi szőlőtő (15,1).

A Fiú kinyilatkoztató és üdvözítő művéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a szenvedése, halála és feltámadása is. Jézus halála egyfelől engesztelő értékű, s így a megváltás nélkülözhetetlen feltétele (1,29), másfelől hazatérés az Atyához, és megdicsőülés szerves része. Míg Pál apostol és a szinoptikusok a kínhalált és a feltámadást a megaláztatás és megdicsőülés egymásutániségében látják, addig János már a szenvedést is a dicsőség megnyilvánulásaként értelmezi. Jézus látszólagos megaláztatása valójában felmagasztalás és megdicsőülés. Szünetére utalva Jézus ezeket a kijelentéseket teszi: „Eljött az óra, hogy az Emberfia megdicsőüljön” (12,23). „Én pedig ha majd felmagasztalnak a földről, mindent magamhoz vonzok” (12,32).

Szentlélek

A negyedik evangéliumban először Keresztelő János tanúságtételében olvasunk a Szentlélekről: „Láttam, hogy a Lélek, mint galamb, leszállt az égből és rajta maradt. Nem ismertem őt, de aki azért küldött, hogy kereszteljek, azt mondta nekem: Akire látod a Lelket leszállni és rajta maradni, ő az, aki Szentlélekkel keresztel” (Jn 1,32-33). A kijelentésben két szempont hangsúlyos: a Lélek az égből jön, és Jézuson marad. Az „ég” az isteni eredetet jelöli, s egyben arra is utal, hogy immáron Jézus, mint a Lélek hordozója, kapcsolja össze az eget és a földet, azaz az Isten világát és az emberek világát. A „rajta maradt” kifejezés pedig azt teszi egyértelművé, hogy Jézus nem időleges adományként kapta a Szentlelket.

Abból, hogy Jézus a Szentlélek teljhatalmú birtokosa, magától értetődően következik, hogy az emberek csakis általa tapasztalhatják, illetve tőle kaphatják meg a Lelket. Ez a földi

működés során Jézus tanítása által történik, mivel Jézus szavaiban a Szentlélek van jelen, és hat: „A Lélek az, ami él, a test nem használ semmit. Az igék, amelyeket én mondtam nektek, Lélek és élet” (Jn 6,63; vö. 3,34).

Húsvét után a Lélek-tapasztalat új formája válik lehetővé: a Szentlélek immáron nem külső adomány, hanem belülről ható és átformáló erő. Első megjelenése során a feltámadt Krisztus a tanítványokra lehel, majd ezt mondja: „Vegyétek a Szentlelket! Akiknek megbocsátjátok bűneiket, bocsánatot nyernek; akiknek pedig megtartjátok, azok bűnei megmaradnak” (Jn 20,21-23). Jézus „lehelete” az ószövetségi teremtéstörténetre emlékeztet (2,7), amelyben ugyanaz az ige szerepel, mint a szóban forgó evangéliumi mondatban. Ez a bizonyára nem véletlen egyezés fontos tanítást tár fel számunkra: miként az első teremtéskor Isten lehelete embert – Isten képére és hasonlatosságára – hozott létre, ugyanúgy Krisztus „lehelete”, vagyis a Szentlélek adományozása Isten fiaivá – az egyszülött Fiú hasonlatosságára – alakítja a tanítványokat. Isten teremtő lehelete életet ad, Krisztus újjáteremtő lehelete pedig örök életet.

A Lélek újjáteremtő tevékenysége az egyházban a keresztséghez kapcsolódik (3,5), s egy minőségileg új istenkapcsolatot és istentiszteletet tesz lehetővé. „De eljön az óra, és már itt is van, amikor az igazi imádók Lélekben és igazságban fogják imádni az Atyát, mert az Atya ilyen imádókat keres magának. Az Isten lélek, és akik őt imádják Lélekben és igazságban kell őt imádniuk” (Jn 4,23-24). Az új istentisztelet alapja az igazság – amely Jézus kinyilatkoztatásával azonos –, irányítója pedig a Szentlélek, aki a hívőkben kialakítja az istengyermeki lelkületet, és lehetővé teszi, hogy az Isten iránti elkötelezettség látható „gyümölcsökben” mutakozzék meg.

Külön kell szólnunk a búcsúbeszéd azon szövegeiről, amelyekben Jézus a Szentlelket ígéri tanítványainak (14,15-17; 14,25-26; 15,26-27; 16,7-11.12-15). Ezekben az ígéretekben következetesen a „paraklétosz” megnevezés szerepel, s az „igazság Lelke” kifejezés is viszonylag gyakran (Jn 14,17; 15,26; 16,13) előfordul. A „paraklétosz” főnevet, az etimológiát tekintve, többféle értelemben fel lehet fogni: pártfogó (ügyvéd), közbenjáró, vigasztaló, bátorító. Hogy a szóban forgó ígéretekben mi a jelentése, azt mindenekelőtt a bennük előforduló igékből tudjuk megállapítani: „nálatok *marad* és bennetek *lesz*” (14,16-17); „*megtanít* majd titeket mindenre, és *eszetekbe juttat* mindent” (14,26); „*tanúságot tesz rólam*” (15,26); „*elmarasztalja* a világot a bűnről, az igazságról és az ítéletről” (16,8); „*elvezet* majd titeket a teljes igazságra” (16,13); „*megdicsőít engem*” (16,14).

Ezen igék alapján a paraklétosz megnevezést a „segítő”, „támogató”, „pártfogó” értelemben kell felfognunk. Az első ígéletben szereplő „másik Pártfogó” kifejezés (14,16) azt jelzi, hogy a Szentlélek Krisztus szerepét veszi át, hiszen nem lehet kétséges, hogy az első Pártfogó maga Jézus (vö. 1Jn 2,1). A Szentlélek eljövételével új időszak kezdődik ugyan el, de ez nem új üdvtörténeti korszak. A Szentlélek ugyanis Jézus küldetését folytatja. Ezt jelzi az „igazság Lelke” kifejezés is. Hiszen maga Jézus az igazság (14,6), s az ő szerepét és jelenlétét folytató Pártfogó az igazság földön maradását biztosítja.

Az ígéletekben különös hangsúlyt kap a Szentlélek tanító tevékenysége: ő vezet el a teljes igazságra. A Pártfogó Lélek tehát nem pusztán megismétli a már hallott tanítást, hanem annak teljes értelmét és aktualitását is feltárja. Nyilvánvalóan nem új kinyilatkoztatásról van itt szó – a Lélek nem „magától szól”, hanem Jézustól merít (Jn 16,14) – hanem arról, hogy a Szentlélek elmélyíti, továbbvezeti és belső összefüggéseiben is megvilágítja Jézus üdvözítő művét. A Szentlélek által a Krisztus-hívők képessé válnak arra, hogy mindig Jézus kinyilatkoztatásának fényében szemléljék jelenüket és jövőjüket, s hogy a Jézus-esemény aktuális, az adott kornak szóló üzenetét is megértsék.

Egyház

A negyedik evangéliumban élesen szemben állnak a nem hívők és a hívők: azok, akik elutasítják Jézusnak, a megtestesült Igének a kinyilatkoztatását, és azok, akik nyitott szívvel elfogadják. Ez utóbbiakból formálódik meg Krisztus közössége, az egyház.

Bár az „ekklészia” főnév nem fordul elő Jánosnál, mégsem kétséges, hogy a tanítványok és a Jézust hittel elfogadók a későbbi egyházat képviselik. Hiszen ők alkotják a „nyáját”, amelyet az Atya a Fiúra, mint a jó pásztorra bízott (10,1-18.26-29; 17,6-11). Jézus küldetésének fontos része, hogy „Isten szétszóródott gyermekeit összegyűjtse” (11,52), és a „más akolból való juhokat” az igazi akolba vezesse, s így „egy nyáj legyen, s egy pásztor” (10,16). A búcsúbeszéd végén külön imádkozik a benne hívők egységéért (17,20-24), amely persze – miként a szőlőtőről szóló hasonlat (15,1-8) szépen szemlélteti – csakis általa, a vele való életközösség által állhat fenn és erősödhet.

A 21. fejezet is igen fontos egyháztani szempontból, hiszen itt Jézus Pétert azzal a feladattal bízta meg, hogy „legeltesse juhait” (21,15-17). A 10. fejezet fényében ez a megbízatás annyit jelent, hogy Jézus saját jó pásztori küldetését adja át. Ám azt is fontos látni, hogy a „juhok” nem válnak Péter tulajdonává: azok mindig Jézus juhai („bárányaim”;

„juhaim”). Péternek mindig Krisztus nevében, Krisztust helyettesítve és az ő jó pásztori szeretetét megjelenítve – szükség esetén az életét is feláldozva – kell a Mester egyre növekvő nyáját összefogni, irányítani, lelkileg táplálni, és minden veszélytől megóvni.

Az evangéliumban az egyház szentségeire is utalás történik, illetve azok fontossága is hangsúlyt nyer. A Nikodémussal való párbeszédben a keresztség úgy jelenik meg, mint „vízből és Szentlélekből” való újjászületés, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valaki az Isten országába jusson (3,5). Az élet kenyérérről szóló beszéd végén egyértelműen Eucharisziára vonatkozó kijelentések olvashatók: „Mert az én testem valóságos étel, és az én vérem valóságos ital. Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, az bennem marad, s én őbenne” (6,55-56). Az sem kizárt, hogy a Jézus átdöfött oldalából kifolyó víznek és vérnek a szó szerinti értelem mellett jelképes jelentése is van: a keresztségre és az Eucharisziára, mint a Krisztus halálából fakadó üdvadományokra utalnak. Végül azt is megjegyezhetjük, hogy a katolikus egyház szentségi értelemben veszi a bűnbocsátó hatalom átadását az apostoloknak: „Akiknek megbocsátjátok bűneiket, bocsánatot nyernek; akiknek pedig megtartjátok, azok bűnei megmaradnak” (20,23).

VII. AZ APOSTOLOK CSELEKEDETEI

1. A könyv címe, kapcsolata a Lukács-evangéliummal

A cím nem egyidős a könyvvel, hanem a 2. századból való. Első tanúi a Muratori-kánon (acta omnia apostolorum) és Alexandriai Kelemen (acta apostolorum). A görög forma (praxeisz aposztolón) Cezáreai Euszébiosz egyháztörténetében (III 4,6) olvasható először. Ám az egyházatyáknál más megnevezés is előfordul (pl. Iréneusz megnevezése: Lukács tanúsága az apostolokról). A „cselekedetek” (praxeisz) a görög irodalomban is jól ismert műfaji meghatározás. Olyan iratok címeiként szerepel, amelyek híres személyiségek hőstetteit mutatják be: pl. Nagy Sándor cselekedetei, Hannibál cselekedetei.

A szóban forgó újszövetségi könyv azonban – a hasonló cím ellenére – nem azonos jellegű ezekkel az ókori alkotásokkal. Az Apostolok Cselekedeteiben ugyanis nem

hőstettekről olvasunk, hanem az evangélium terjedéséről. Igazában nem az apostolok a főszereplők, hanem az igehirdetést felülről és belülről irányító Szentlélek. Az is szembetűnő, hogy legtöbb apostolnak csupán a neve nyer említést. Igazában csak két apostol, Péter és Pál tevékenységéről van szó részletesebben, de az ő esetükben sem teljes a beszámoló (életük végéről semmit sem tudunk meg).

Szó volt már róla, hogy a harmadik evangélium és az Apostolok Cselekedetei eredetileg, mint egyetlen mű két kötete, szorosan összetartoztak. Szétválasztásuk bizonyára abból a megfontolásból történt, hogy a négy evangélium egységet alkothasson a kánonban.

Az Újszövetség e két iratának rokonságára utal az előszavuk és irodalmi hasonlóságuk. Mindkettőnek előszava Teofilnek szól (Lk 1,1-4; ApCsel 1,1), és az ApCsel előszavában a szerző nyíltan hivatkozik is az evangéliumra, mint „első könyvre”. A közös nyelv szintén szorosan összefűzi a két írást. A szókincs, a nyelvtan és a stílus olyannyira megegyezik, hogy csak ugyanattól a szerzőtől származhat, akít a hagyomány Lukáccsal, az antiochiai pogány származású orvossal azonosít (ld. fentebb, a Lukács-evangéliummal szerzőjével kapcsolatos ismertetést).

2. A könyv szerkezete, szövege

I. A jeruzsálemi ősegyház: 1,1-8,3

Húsvétől Pünkösdig: 1,1-2,41

Előszó (1,1-3); a mennybemenetel (1,4-14); Mátyás és a Tizenkettő (1,15-26); a Szentlélek kiáradása és Péter pünkösdi beszéde (2,1-41).

A jeruzsálemi közösség élete: 2,42-5,42

Összefoglalás a hívek közötti egységről (2,42-47); Péter és János tevékenysége (3,1-4,31); összefoglalás a vagyonközösségről (4,32-37); Ananiás és Szafira (5,1-11); összefoglalás az apostolok csodatetteiről (5,12-16); az apostolok a főtanács előtt (5,17-42).

A hét diakónus kiválasztása és István története: 6,1-8,3

A hét diakónus (6,1-7); István elfogatása, beszéde és vértanúhalála (6,8-8,1a); a jeruzsálemi üldözés (8,1b-3).

II. Misszió Palesztinában és Szíriában: 8,4-12,25

Fülöp tevékenysége Szamáriában és Júdeában: 8,8,4-40.

Pál megtérése: 9,1-30.

Péter apostol térítő tevékenysége: 9,31-11,18

Péter működése Liddában és Joppében (9,31-43); Péter és Kornéliusz (10,1-44); Péter öngazolása Jeruzsálemben (11,1-18).

Az antiochiai egyház megalapítása: 11,19-30.

Heródes Agrippa egyházüldözése és halála 12,1-24

III. Pál térítő útjai a hellén világban: 13,1-21,17

Első térítő út: 13,1-14,28

Elindulás (13,1-3); Ciprus szigetén (13,4-12); a pizidiai Antiochiában (13,13-52); Ikóniumban (13,1-6); Lisztrában és Derbében (14,8-20); visszatérés (14,21-28).

Vita Antiochiában és az apostoli zsinat Jeruzsálemben: 15,1-35.

A második térítő út: 15,36-18,22

Elindulás (15,36-41); Kis-Ázsiában (16,1-10); Filippiben (16,11-40); Tesszalonikában és Béreában (17,1-15); Athénban (17,16-34); Korintusban (18,1-17); visszatérés (18,18-21).

A harmadik térítő út: 18,23-19,22

Elindulás (19,23-28); Efezusban (19,1-40); Makedóniában és Achájában (20,1-5); Troászban és Milétoszban (20,6-38); visszatérés Cezáreába és Jeruzsálembe (21,1-16).

IV. Pál elfogatása, fogsága és római útja: 21,17-28,31.

Elfogatás és kihallgatás Jeruzsálemben 23,17-22

Elfogatás a templomban (21,17-40); védőbeszéd a nép előtt (22,1-29), kihallgatás a főtanács előtt (23,1-11); összeesküvés Pál ellen (23,12-22).

Kihallgatás és fogság Cezáreában 23,23-26,32

Átszállítás Cezáreába (23,23-35); kihallgatás Félix előtt (24,1-27); kihallgatás Fesztusz, illetve Agrippa király előtt (25,1-26,32).

Út Rómába 27,1-28,31

Hajóút, illetve hajótörés (27,1-28,15); Pál Rómában (28,16-31).

Az Apostolok Cselekedeteinek szövege sok változatban jutott el hozzánk. A legtöbb variáns az ún. „nyugati” szövegben van (Béza kódex, régi latin és szír fordítások, régi egyházi írók), amely népies jellegű, nem annyira tiszta, mint az alexandriai változat. Sok tárgyi kiegészítést és szemléletes leírást tartalmaz.

3. Források

Biztosak lehetünk abban, hogy az evangélium előszavában leírtak az Apostolok Cselekedeteire is érvényesek: a szerző „gondosan utánajárt” (Lk 1,3) a dolgoknak, vagyis gazdag és változatos dokumentációval dolgozott. A források pontos mibenlétének a

megállapítása mindazonáltal nehezebb feladat, mint az evangélium esetében, mivel nincsenek összehasonlítási alapul szolgáló párhuzamos szövegek. A kutatók többnyire két terjedelmesebb írott forrással számolnak. Az egyik az ún. „antióchiai forrás”, amely az antióchiai keresztény közösség létrejöttét és életét mutatta be, s amelynek anyagát Lukács a 6,1-15,35-ben dolgozta fel. A másik forrás a Pál missziós tevékenységéről szóló úti beszámoló (itinerarium). Ezen két fő forráson kívül természetesen más írott feljegyzések (pl. a jeruzsálemi egyház életével, illetve Péter missziós tevékenységével kapcsolatban) is szóba jöhetnek. Az azonban nem vitás, hogy az írott források mellett Lukács nagyban merített a szóbeli hagyományokból is.

Külön kell szólnunk azokról a részekről, amelyekben a szerző az egyes szám harmadik személyről hirtelen átvált többes szám első személyre. Ezek a terjedelmesebb szövegegységek, melyeket „mi-részek”-nek szokás nevezni, az alábbi helyeken találhatóak: 16,10-17; 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16. Eredetükre vonatkozólag többféle magyarázat született:

- A hagyományos nézet szerint a szerző így hozza az olvasók tudtára, hogy a leírt eseményeknél szemtanúként ő is jelen volt.
- A „mi-részek” önálló forrást alkotnak, vagyis az Apostolok Cselekedeteinek szerzője egy szemtanú feljegyzéseit iktatta be művébe.
- A „mi-részek” merő irodalmi eszközök, amelyeket a szerző azzal a céllal alkalmaz, hogy szemléletesebbé és életszerűbbé tegye elbeszélését. Hasonló eljárás figyelhető meg pogány szerzők műveiben is, főképp tengeri útról szóló beszámolóokban.

Mivel a „mi-részek” nyelvezete és stílusa semmiben sem tér el attól, mint amit a mű egyéb részeiben megfigyelhetünk, aligha állítható, hogy itt egy eredeti formájában megőrzött forrással állunk szemben. Ugyanakkor pusztán az irodalmi színesítés és szemléletesebbé tétel sem lehet az egyetlen céljuk, mert akkor a szerzőnek a korábbi fejezetekben is alkalmaznia kellett volna őket. Így a hagyományos nézetnek továbbra is van létjogosultsága: a szerző alkalomadtán Pál kísérője volt, de jelenléte egyáltalán nem terjedt ki a páli misszió minden állomására. Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy Pál életét és működését tekintve nem mindenről van tudomása (pl. hallgat a 3 éves arábiai tartózkodásról), illetve könyve és a páli levelek adatai között olykor eltérések mutatkoznak (vö. az apostoli zsinatról szóló beszámolót a Gal 2,1-10-ben, valamint az ApCsel 15-ben).

Az Apostolok Cselekedeteiben gyakorta előforduló beszédekről a biblikusok közül többen úgy vélekednek, hogy ezek Lukács szabad alkotásai, melyekkel a görög-római történetírókhoz hasonlóan, a történelem kiemelkedő mozzanatait, illetve fordulópontjait domborítja ki, s egyben értelmezi is az elbeszélte eseményt. Ez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a szerző hagyományos elemeket használt fel, sőt néhány esetben (pl. István beszéde: ApCsel 7) a sok szemitizmus csakis írott forrással magyarázható. Lukács a hagyományból és a gyakorlatból ismerhette az első keresztény missziós tanítás sémáit, s ez lehetővé tette számára, hogy a feltételezett beszédhelyzetnek megfelelően a beszédekben hivatalos jellegű tanítást adjon.

4. A mű célja

Az Apostolok Cselekedeteiről ugyanazt mondhatjuk, mint az evangéliumokról: egyszerre történeti és teológiai mű. A gondos előkészület („utánajárás” vö. Lk 1,3) és a gazdag dokumentáció biztosítja a könyv történeti értékét. A források felhasználásának nehézségéből ugyan néha előre vétel, ismétlés vagy összevonás származik, így pl. Barnabás és Pál jeruzsálemi látogatása, amelyről a 11,30-ban szó van, valószínűleg megegyezik a 15. fejezetben említett látogatással; nem lehetetlen, hogy a jeruzsálemi zsinat két külön vitából állott. Ám az sem tagadható, hogy Lukács nemegyszer nagy tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, főleg a páli misszió útvonalának bemutatásakor (pl. 20,13-15), a világtörténelemre való utalásokban (11,28; 18,2), a római tisztségviselők megnevezésében (13,7; 18,12; 24,27), valamint a Római Birodalom adminisztrációjával kapcsolatos megjegyzésekben (16,12.22; 17,6).

Az Apostolok Cselekedeteinek az értékelésénél ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szerző nem pusztán történeti tényközlésre, hanem mélyebb teológiai tartalom kifejtésére is törekedett. Az anyag kiválasztásában, elrendezésében, és az események előadásában sok esetben teológiai szempontok a meghatározók. Szó volt már róla, hogy Lukács csak Péterrel és Pállal foglalkozik részletesebben, a többi apostol tevékenységéről nem beszél. Ám a két főapostol működésével kapcsolatos beszámoló sem kimerítő. Igen meglepő, hogy a jeruzsálemi zsinatot követően Péterről többé nem esik szó, missziós tevékenységéről semmit sem tudunk meg. A 16. fejezettől a könyv végéig Pál áll a figyelem középpontjában,

de életútját csak a római fogságig követhetjük, hiszen későbbi eseményekről (a római fogság kimenetele, vértanúhalál) már nem történik említés.

Érdekes párhuzam figyelhető meg Péter és Pál között: Péter a jeruzsálemi templomban meggyógyít egy bénát(3,1-10), ugyanúgy gyógyít Pál is Lisztrában (14,8-12); Péter feltámasztja Tabitát (9,36-42), Pál pedig Eutikhoszt (20,7-12); Péter csodálatosan szabadul a börtönből (12,6-18), ugyanúgy Pál is (16,22-34). Péter látomás hatására fordul a pogányokhoz (10,9-23), Pál is látomásban kap indíttatást arra, hogy európai térítőútját megkezdje (16,6-10). A Péter, illetve Pál által elmondott beszédek tartalma is nagy hasonlóságot mutat (vö. pl. 2,14-36, illetve 13,16-41). A párhuzam által az a meggyőződés jut kifejezésre, hogy Péterben és Pálban ugyanaz a Lélek működik, illetve Pál azt folytatja, amit Péter megkezdett.

A teológiai célzatot a könyv fentebb ismertetett felépítése is alátámasztja. Ebből világosan kivehető: a szerző mindenekelőtt annak bemutatását tűzte ki célul, miként terjedt el az evangélium Jeruzsálemből kiindulva Júdeán és Szamárián keresztül a pogány világ központjának számító Rómáig (1,8). Lukács egyúttal az üdvtörténeti folytonosság igazolását is fontosnak tartotta. A könyv elején erősen kidomborítja az apostoli prédikáció és a Jézus tanítása közötti folyamatosságot, de a kinyilatkoztatás korábbi szakaszával (Ószövetséggel) való kapcsolat igazolására is nagy hangsúlyt fektet. Főleg azt kívánja világossá tenni, hogy az immáron többségében pogánykeresztényekből álló egyház üdvtörténeti folytonosságban áll az ószövetségi kinyilatkoztatással, annak ellenére, hogy Izrael a krisztusi örömhírral szemben elutasító magatartást tanúsított és tanúsít. Az irat bizonyos értelemben Pál (és a páli út) védelmére is szolgál, hiszen a pogányok misszionálásának ő volt a legfőbb előmozdítója, s Izrael és az egyház szétválásához is leginkább az ő működése járult hozzá.

5. A könyv tanítása

Üdvtörténeti folytonosság

Szó volt már róla, hogy Lukács kettős művében nagy hangsúlyt kap az üdvtörténeti szemlélet. Az üdvösség története két alapvető korszakra oszlik: az ígélet időszakára és a beteljesedés idejére. Az utóbbin belül lehetséges, sőt szükséges is különbséget tenni Jézus ideje és az egyház ideje között, de ez nem jelent radikális elkülönítést, hiszen az egyház ideje

is az üdvösség kora. Az Apostolok Cselekedeteiben éppen ez az üdvtörténeti folytonosság nyer bemutatást.

Lukács igen erőteljesen hangsúlyozza az apostoli prédikáció és a Jézus tanítása közötti folyamatosságot. A könyvet bevezető előszóban a feltámadt Krisztus megjelenéseit összefoglalva így fogalmaz: „Kínszenvedése után megmutatta magát nekik, számos csalhatatlan jellel bizonyította be számukra, hogy él, és negyven napon át megjelenve Isten országáról beszélt nekik” (1,3). Nem sokkal később pedig az apostoloknak adott jézusi küldetésről szól: „A Szentlélek eljövetele pedig erővel tölt el majd benneteket, és tanúim lesztek Jeruzsálemben és egész Júdeában, Szamáriában, egészen a föld határáig” (1,8). Jézus tanítása a tanúknak adott megbízatásba torkollik. A tárgy, amely Jézus tanítását az apostolokéval összeköti, Isten országa. Lukács a későbbiek folyamán is többször megemlíti, hogy az igehirdetők Isten országát hirdették. Erre főleg akkor tér ki, amikor új igehirdető lép színre (pl. Fülöp: 8,12; Pál: 14,22). A könyvben különösen is kiemelt a Tizenkettő és Pál közötti folytonosság, amely egyrészt Pál és a jeruzsálemi egyház szoros kapcsolatában mutatkozik meg, másrészt abban, hogy Pál prédikációja és tevékenysége alapvető hasonlóságot mutat Péterével, aki a Tizenkettő képviselője. A szerző még a könyv utolsó mondatában Pál római fogságával kapcsolatban is azt hangsúlyozza, hogy az apostol – éppúgy, mint Jézus és a Tizenkettő – „Isten országát” hirdette.

Szentlélek

Említettük már, hogy az Apostolok Cselekedeteinek a voltaképpeni főszereplője a Szentlélek, hiszen az apostolok általa, az ő irányításával folytatják igehirdető és egyházépítő tevékenységüket.

A Lélek mindenekelőtt az egyház létrejöttében és kibontakozásában tölt be nélkülözhetetlen szerepet. Kezdetől fogva világos, hogy a félték, ingadozó apostolok csakis a Szentlélek által válnak képessé arra, hogy Jézus Krisztus bátor, megingathatatlan és különleges meggyőző erővel bíró tanúivá váljanak (1,8). A pünkösdi esemény leírásában is hangsúlyt kap az a gondolat, hogy a Lélek mennyből való kiáradása alapvetően az egyetemes misszióra, a különféle nemzetek egy közösségbe (egyházba) való összefogására irányul (2,3-11). Ezek után természetesnek tarthatjuk azt, hogy a Szentléleknek az egyház tanúságtételét kísérő, erősítő és hitelesítő jelenlétére a könyv hátralevő részében rendszeresen utalás történik. Péter „a Szentlélektől eltelve” szól a főtanács előtt (4,6; 5,32). A hellenista zsidókeresztények

szolgálatára rendelt személyek (diakónusok) kiválasztásánál is fontos kritérium, hogy „Szentlélekkel és bölcsességgel” teljes férfiak legyenek (6,3; vö. 6,10; 7,55). A jeruzsálemi zsinaton az apostolok a Szentlélek vezetésével hozzák meg döntésüket a pogánykeresztyenyekre vonatkozólag (15,28). Pál apostol missziós tevékenységében is döntő szerep jut a Léleknek, hiszen az első térítőútra kifejezetten ő indítja el Pált és kíséreit (13,2-3), a második térítőúton pedig még az útírányt is meghatározza (16,6-7). Mivel az egyházban és annak vezetőiben, és még a helyi közösségek elöljáróiban is (20,28) Isten Lelke tevékenykedik, aki ellenáll az egyház igehirdetésének, a Szentléleknek áll ellen (7,51).

A Szentlélek persze nemcsak az apostoloknak és igehirdetőknek jut osztályrészül, hanem minden hívőnek. A Lélek közlése a keresztségben (2,38), illetve a keresztséget követő kézrátétel által (8,15-17; 19,6) történik. Lukács főleg az ősegyház történetének fordulópontjainál (Szamaria evangelizálása: 8,14-25; a pogányok befogadása az egyházba: 10,44-48) hangsúlyozza a Szentlélek hívekre történő kiáradását, amelyet olyan külső jelek mint a nyelveken szólás, prófétai beszéd is kísérnek. Ezek hitelesítő célzatúak, vagyis a misszió egy-egy fontos állomását szentesítik.

Figyelemreméltó, hogy Lukács a Szentléleknek a keresztyenyek erkölcsi életében betöltött szerepét nem domborítja ki. Ám mégsem mondhatjuk, hogy ez a szempont teljesen hiányozna. Péter pünkösdi beszédének záró buzdítása összefüggést sugall a bűnök bocsánata és Szentlélek adománya között: „Tartsatok bűnbánatot, és mindegyiktek keresztkeladjék meg Jézus Krisztus nevében bűneitek bocsánatára; akkor megkapjátok ajándékul a Szentlelket” (2,38). Ananiás és Szafira bűne pedig úgy jelenik meg, mint a Szentlélekkel szembeni hazugság (5,3), illetve az Úr lelkének megkísértése (5,9). Ugyancsak jelentősek azok a helyek, ahol a Szentlélekkel kapcsolatban hitről (6,5; 11,23), vigasztalásról (9,31) és örömről (13,52) van szó. Ezek azt mutatják, hogy Isten Lelkének hatékonysága nemcsak külső, látványos jelenségekben mutatkozik meg, hanem a hívek belső, lelki megerősítésében is.

Egyház

Lukács szemléletében az egyház Isten új népe, amely egyrészt üdvtörténeti folytonosságban áll az ígélet idejének, azaz az Ószövetségnek népével, másrészt minden nemzet iránt nyitott, egyetemes közösség. Jézusban azok az ígétek teljesedtek be, amelyeket Isten az atyáknak adott (3,25; 13,32-33). Ám a zsidóság nagyobb része nem ismerte el ezt a tényt, annak ellenére, hogy az evangélium hirdetése az ő körökben kezdődött, és

mindenekelőtt hozzájuk szólt. Még Pál apostol tevékenységének bemutatásánál is megjelenik Izrael elsősége: Pál először mindig a zsinagógába megy, s a zsidók részéről történő elutasítás után fordul a pogányokhoz. A zsidóság ellenállása következtében tehát a misszió egyre inkább a pogányságra összpontosul. Persze semmiképpen sem lenne helytálló azt állítani, hogy Lukács számára a pogányok térítése csupáncsak a zsidóság részéről megnyilvánuló elutasítás következménye lenne, hiszen a pogányok felé való nyitás Isten üdvözítő tervében kezdettől fogva benne volt. A prófétai jövendölések – melyekre Péter templomi beszédében, illetve Jakabnak a jeruzsálemi zsinaton való felszólalásában kifejezetten hivatkozás történik – egyértelműen hirdetik, hogy a messiási korban Isten áldása és üdvössége mindenkire kiterjed: „Ti vagytok a prófétáknak és a szövetségnek fiai, amelyet Isten atyáinkkal kötött, amikor Ábrahámnak azt mondta: A te utódodban nyer áldást a föld minden nemzetsége” (3,25). „Ezzel egyeznek a próféták mondásai is, amint meg van írva: Ezután majd visszatérek, és felállítom Dávidnak leomlott hajlékát..., hogy keresse az Urat a többi ember és minden nép, amely segítségül hívja nevemet” (ApCsel 15,15-17).

Az egyház szervezetét tekintve jó nyomon követhető az átmenet az apostoli korból a későbbi nemzedékek időszakába. A kezdeti időben a Tizenkettő testülete a legfőbb irányítószerv. Érdekes, hogy Lukács – Páltól eltérően – a Tizenkettőt és az apostolokat gyakorlatilag azonosítja (bár kivételek is előfordulnak, pl. 14,14). A tizenkét apostol elsődleges feladata az igehirdetés. Az ő tevékenységük révén jön létre a jeruzsálemi közösség, és az egyéb területeken folyó missziót is ellenőrzésük alatt tartják. Így például a Szamáriában megtérteket, akiket Fülöp diakónus vezetett hitre és keresztelt meg, az apostolok fogadják be véglegesen az egyház közösségébe (8,14-17); az antióchiai közösség élére is a jeruzsálemiek rendelnek vezetőt (11,22).

A Tizenkettő élén Péter áll, aki a könyv első felében kap nagy szerepet. Ő indítja el az evangélium hirdetését a zsidók között, és ő veszi fel az első pogányokat az egyházba. Így kezdettől fogva az egység kifejezője és biztosítója.

Pál személyét tekintve nagy hangsúlyt kap a Péterrel és a Tizenkettővel való szoros kapcsolat, ugyanakkor a mű második felében gyakorlatilag főszereplővé válik, aki a Péter által elkezdett pogánymissziót folytatja és teljesíti ki. Ő az, aki az apostoli hagyományt a hellenista világban továbbadja, s így összekötő kapocs a Tizenkettő által képviselt jeruzsálemi egyház és a később alapított keresztény közösségek között.

Az apostolok utáni korba való átmenetet jelzi Jakab személye, aki a Tizenkettő távozását követően átveszi a jeruzsálemi közösség vezetését. Ugyanakkor a 15. fejezetben szó van presbiterekről, akik Jakabbal egységben és neki alárendelve szerepet kapnak a közösség irányításában (15,2.4.6). A presbiter megnevezés a Pál által alapított közösségekkel kapcsolatban is megjelenik. A kis-ázsiai térítés során Pál és Barnabás „az egyes egyházakban böjtölve és imádkozva presbitereket rendeltek” (14,23), vagyis a közösségek irányítására és lelki gondozására céljából elöljárókat állítottak.

Külön kell szólnunk Pál Milétoszban tartott búcsúbeszédéről (20,18-35), amelynek címzettjei az efezusi közösség presbiterei. Az apostol szavai szerint őket a Szentlélek rendelte elöljáróul, éspedig azzal a céllal, hogy vigyázzanak a nyájra, és kormányozzák „Isten egyházát, amelyet tulajdon vérén szerzett” (20,28). Érdekes, hogy a beszéd bevezetésében (20,17) a „preszbiterosz” szerepel hivatali címként, magában a beszédben viszont az „episzkoposz” (20,28). A két megnevezés ugyanarra a feladatkörre vonatkozik, s még nem a monarchikus egyházszervezet világosan elkülönített fokait jelöli (hasonló a helyzet a lelkipásztori levelekben).

A könyvben az is hangsúlyt kap, hogy az egyház imádkozó, liturgikus közösség. Jézus mennybemenetelét követően az apostolok „mindnyájan állhatatosan, egy szívvel-lélekkel kitarottak az imádkozásban az asszonyokkal, valamint Máriával, Jézus anyjával és rokonaival együtt” (1,14). De éppúgy ima vezeti be Mátyás megválasztását (1,24), a hét diakónus beiktatását (6,6) és a Szentléleknek a samariakra történő kiárasztását (8,15). A hívek közös hálaadással fogadják Péter és János szabadon bocsátását (4,23-31). Megtérése után Pál imádságban dolgozza fel az eseményt (9,11), később pedig istendicsőítésben tölti el az éjszakát Filippi város börtönében (16,25). Az efezusi presbiterektől úgy búcsúzik el, hogy velük együtt letérdel és könyörög (20,36).

Az egyházi közösségeknek sajátos életmegnyilvánulása az eucharisztikus összejövetel. Bár a kezdeti időben a keresztények még részt vettek a templomi imádságban, külön is tartottak istentiszteleteket, melyeket Lukács így jellemez: „Ők pedig állhatatosan kitarottak az apostolok tanításában, a közösségben, a kenyértörésben és az imádságban” (2,42). Nem kétséges, hogy a „kenyértörés” az Eucharisztia ünneplését jelöli, amire a mű későbbi részében is történik utalás: „A hét első napján egybegyűltünk kenyértörésre” (20,7). A „hét első napján” történő összejövetel már a vasárnapi eucharisztikus istentisztelet gyakorlatának kialakulását jelzi.

HARMADIK RÉSZ
SZENT PÁL APOSTOL LEVELEI

I. PÁL APOSTOL ÉLETÚTJA

1. A források

Szent Pál életét két forrás alapján tudjuk rekonstruálni: egyrészt az apostol levelei, másrészt az Apostolok Cselekedetei alapján. A levelek esetében előny, hogy bennük első kézből, közvetlenül Páltól kapunk információkat. Hátrány viszont, hogy a levelek csak elszórtan tartalmaznak életrajzi adatokat. Csupán ezekre támaszkodva nem tudnánk biztosnak mondható kronológiát megállapítani.

Az Apostolok Cselekedetei második felében (13-28. fejj.) a szerző összefüggő elbeszélés formájában mutatja be Pál missziós tevékenységét és elfogatását. De ő sem ad kimerítő életrajzot, hiszen nem beszéli el az apostol vértanúhalálát. A térítő utak bemutatásánál is vannak hiányosságok, amelyek a levelekkel való összehasonlítás alapján kimutathatók: nincs utalás az arábiai tartózkodásra (Gal 1,17), Pál és Péter konfliktusára (Gal 2,11-14), a galáciai közösségek alapítására (Gal 4,12-16) és az efezusi fogságra (2Kor 1,8-11). A hiányosságok részben a mű sajátos célzatával magyarázhatók (ld. fentebb), részben pedig azzal, hogy Lukács, aki 20-30 évvel az események után írt, nem ismerte Pál életének minden részletét.

Annak ellenére, hogy a levelek és az Apostolok Cselekedeteinek adataiban vannak eltérések, az esetek többségében mégis inkább megegyezés figyelhető meg: Pál származása, megtérése, munkatársainak a neve, az apostol által alapított keresztény közösségek stb. Ezek a megegyezések lehetővé teszik, hogy az Apostolok Cselekedetei adta keretet követve ismertessük röviden Pál életútját. Ebbe a keretbe helyezzük el a levelek adatait is.

Az események pontos dátumát nem tudjuk mindig teljes bizonyossággal meghatározni. A legbiztosabb időpont Pál korintusi tartózkodásának a vége, amelynek idején Gallió volt Achája tartomány helytartója (vö. ApCsel 18,12-17). A profán történelemből megállapítható, hogy Gallió helytartósága az 51-52-es évekre esett. Ebből a dátumból kiindulva az Apostolok Cselekedetei és a levelek adatai alapján Pál térítő tevékenységének a többi eseménye is datálható, bár nem minden részletkérdésre sikerült eddig megoldást találni.

2. Pál életének fontosabb eseményei

Pál ifjúkora és megtérése

Pál születésének pontos dátumát nem ismerjük. A biblikusok általában az időszámítás utáni első évtizedre, a Kr. u. 5-10 évekre gondolnak. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy Palesztinán kívül, a cilíciai Tarsuszban született. Szülei Benjamin törzséből származó zsidók voltak, akik fiuknak a törzs legjelentősebb személyiségének, Saul királynak a nevét adták. Minthogy római polgárok is voltak, a héber „Saul” mellé a latin „Paulosz (Paulusz)” nevet is hozzákapcsolták. Pál tehát szüleitől két alapvető adottságot örökölt: a választott néphez való tartozást és a római polgárjogot.

A ifjú Pál családi körben megismerhette a zsidó hagyományt, az arám nyelvet és az ősök hitét. Szülővárosában, a hellenista nagyvárosnak számító Tarsuszban pedig betekintést nyerhetett a görög-hellenista kultúrába, és elsajátíthatta a görög nyelvet. Ez a kettős hatás, a zsidó hagyomány és a görög szellemi világ hatása leveleiben is megmutatkozik. S ez a kettős hatás nagyban segítette őt abban, hogy a zsidó gyökérből kinövő kereszténység hiteles képviselője és hirdetője legyen a görögül beszélő és gondolkodó pogányság körében.

Fiatal korában Jeruzsálembe ment, hogy az ősök hagyományait még behatóbban megismerje. A farizeusok csoportjához csatlakozott. Tanítómestere Gamáliel rabbi volt (vö. ApCsel 22,3). A Galatáknak írt levélben így vall zsidó múltjáról: „Felülmúltam a zsidóságban számos kortársamat nemzetemből, nagyobb buzgósággal követve őseim hagyományait” (Gal 1,14). A zsidó hithez való ragaszkodás készítette őt arra, hogy csatlakozzék a keresztényüldözőkhöz. A ApCsel 7,59 szerint jelen volt István diakónus megkövezésekor. Majd a főpap engedélyével Damaszkuszba indult, hogy ott is összegyűjtse a keresztényeket. A damaszkuszi úton történt a nagy változás az életében: megjelent neki a feltámadt Krisztus, s meghívta, hogy a pogányok apostola legyen. Erről az eseményről az Apostolok Cselekedeteiben három beszámolót találunk (9; 22; 26), s maga Pál is többször utal rá a leveleiben (1Kor 15,8-11; Gal 1,11-24; Fil 3,2-16). A Pál életében bekövetkezett változást gyakran „megtérésnek” nevezik. A „megtérés” szó azonban pontosításra szorul. Nem a bűnös életmódból az erkölcsös életre való átmenetet jelenti, sokkal inkább a Krisztussal és a Krisztus-követőkkel szembeni ellenszenv és gyűlölet feladásáról van itt szó. Az, aki korábban – éppen vallási megfontolások miatt – a leghatározottabban szembehelyezkedett a keresztény

hittel, ezentúl ennek a hitnek a legbátrabb és legodaadóbb hirdetője lett. A megtérés időpontját nem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani. A legvalószínűbb dátum: Kr. u. 35/36.

A térítő utak

Pál működésének legfontosabb állomásai a missziós utak, amelyek kb. 46-ban kezdődtek. A megtéréstől az első térítő út kezdetéig tartó 10 esztendő az előkészület ideje. Az apostol először Arábiában (a mai Jordánia területén) töltött el majdnem három évet, majd rövid látogatást tett Jeruzsálemben, hogy megismerkedjék az ottani közösség vezetőivel. Ezt követően szülővárosában, Tarsuszban, valamint a Szíria nyugati részén fekvő nagy kikötővárosban, Antióchiában tartózkodott.

Az első térítő útra (kb. 46-49) Barnabással együtt indult el. Barnabás ciprusi származású levita, aki a jeruzsálemi ősegyháznak volt a tagja, majd az antióchiai közösség vezetője lett (vö. ApCsel 11,19-30). Ő az, aki Tarsuszból Antióchiába hívta Pált, hogy az igehirdetésben segítségére legyen.

Pál és Barnabás, először Ciprus szigetét látogatták meg, majd Kisázsia déli részét (t.i. az alábbi városokat: Perge, pizídiai Antióchia, Ikónium, Lisztra, Derbe). A térítő út befejezése után Jeruzsálembe mentek, hogy tanácskozzanak az ottani vezetőkkel (Péter, János és Jakab). Ezt nevezik apostoli zsinatnak (kb. 49), amely mérföldkő a korai kereszténység életében: itt döntöttek arról, hogy a pogányságból megtérteket nem kell a körülmetélkedésre és a zsidó törvény megtartására kényszeríteni (ApCsel 15; Gal 2). Ezzel a határozattal a kereszténység kinyilvánította, hogy önálló arculatot kíván felvenni, s nem a zsidóság egyik sajátos csoportja akar lenni. Persze a döntéssel az ügy még nem volt véglegesen lezárva. Éppen Pál levelei tanúsítják, hogy az apostolnak milyen kemény küzdelmet kellett folytatnia azokkal a zsidókeresztényekkel (az ún. zsidózókkal), akik az ószövetségi törvény maradéktalan betartását követelték a pogánykeresztények részéről is.

A jeruzsálemi zsinat után következett a második térítő út (kb. 49-52), amelyen Pált néhány tanítványa kísérte el (Szilás, Timóteus, Titusz). Áthaladtak Kis-Ázsián, majd látomás hatására áttértek Európába. Filippi, Tesszalonika, Bérea, Athén és Korintus voltak a legfontosabb állomások. A legtöbb időt (másfél évet) Korintusban töltötte az apostol. A harmadik missziós út volt időben a leghosszabb (kb. 53-58). Az apostol először a Kis-Ázsia keleti részén, Galácia és Frígia területén levő keresztény közösségeket látogatta végig, majd Efezusba ért, ahol majdnem három évet töltött el. A levelek adataiból arra lehet következtetni,

hogy ebben a városban fogságot is szenvedett. A térítő út végén (57-58) még egyszer végiglátogatta az európai közösségeket, s gyűjtést rendezett a jeruzsálemi egyház javára.

Fogságok - vértanúhalál

A gyűjtés befejezése után az adományokkal Jeruzsálembe ment, ahol a templomban jelenlevő tömeg – a hellenista zsidók bujtogatására – fellázadt ellene. Római katonák mentették meg az életét, majd Cezáreába vitték a helytartóhoz. Itt két évig (58-60) tartották fogságban. Mivel a helytartó vonakodott ügyében döntést hozni, Pál végül is a római polgárjogára hivatkozva a császárhoz fellebbezett. A helytartó ezért Rómába küldte, ahová küzdelmes, hajótörést is magában foglaló tengeri út után érkezett. Itt újabb két év fogság várt rá (61-63). Az apostol későbbi életéről nem sok biztosat tudunk, mert az Apostolok Cselekedetei a római fogság említésével zárul le, anélkül, hogy a fogság kimenetéről beszámolna. A hagyomány szerint az első fogságból kiszabadult, és Hispánia területére is eljutott. Erről azonban nincsenek közvetlen adataink. Azt biztosra vehetjük, hogy a Néró-féle keresztényüldözés idején szenvedett vértanúhalált (kb. 67-ben).

II. A PÁLI LEVELEK

1. A levelek száma és csoportosítása

Az újszövetségi kánonban 13 olyan levelet találunk, amelynek címzésében Pál apostol neve szerepel címzésként. Valószínű azonban, hogy Pál ezen iratokon kívül más, elveszett (vagy legalábbis eredeti formájában nem fennmaradt) levelet is írt. Ezekre a kánoni levelekben találunk utalást:

- Az első Korintusi levél megírása előtt a korintusiak már kaptak tőle levelet, amelyben arra figyelmeztette őket, hogy ne barátkozzanak parázna emberekkel (1Kor 5,9).
- A második Korintusi levelet is megelőzte egy, az 1Kor-tól különböző irat, amelyet Pál könnyek között írt (2Kor 2,4-5).

- A Kol 4,16-ban az apostol azt az utasítást adja, hogy a Kolosszei levelet küldjék el Laodiceába, a Laodiceába írottat viszont olvassák fel Kolosszéban. Tehát léteznie kellett egy Laodiceai levélnek is.

A levelek a kánonban a terjedelem alapján lettek elhelyezve: az elején a leghosszabb, a végén a legrövidebb irat található.

A leveleket hagyományosan (stílus és tartalom alapján) az alábbi csoportokba szokás sorolni:

Főlevelek: Róm, 1-2Kor, Gal

Fogsági levelek: Fil, Kol, Ef, Filem

Lelkipásztori levelek: 1-2Tim, Tit

Egyéb iratok: 1-2Tessz

2. A levelek formája és a megírás módja

Pál a hellenista világban elterjedt levélformát használja, amely az alábbi elemeket tartalmazza: az irat elején áll a levélíró neve, a címzett neve, üdvözlésként jókívánság (többnyire a „kharein” formula), és gyakorta hálaadás az isteneknek a címzettek jó egészségéért. Ezt követi a levél tárgya, amely sok esetben elég rövid, majd az irat végén záró kívánság található (amelynek megszokott formája az „errószó” = légy egészség).

A környezetből átvett levélformát Pál keresztény jelleggel gazdagítja. A levél bevezető jókívánságát így fogalmazza meg: kegyelem és békesség – vagyis a messiási üdvjavakat kívánja. A hálaadás is sokkal gazdagabb, mint az ókori levelekben: az apostol a keresztény közösség kedvező állapotáért és a híveknek osztályrészül jutott isteni adományokért mond köszönetet. A levelek végén nemritkán hosszú, személyes vonatkozású üdvözlések olvashatók, és a záró köszöntés is keresztény áldásformulával történik. Pál leveleinek felépítését a következőképpen foglalhatjuk össze:

- Pál (és sokszor néhány munkatársa) mint küldő – a címzett – üdvözlés és jókívánság
- „Hálát adok”: hálás emlékezés a keresztény közösségre.
- „Intelek benneteket” / „buzdítalak benneteket”: a levél tárgya – tanítás és buzdítás.
- „Az Úr kegyelme legyen veletek”: záró áldáskívánság.

Az ókorban a levélírásnak négy formája volt ismert: 1/ a gondolatoknak sajátkezű írásba foglalása; 2/ a tartalom szóról-szóra történő diktálása egy írásban jártasabb írnoknak; 3/ a mondanivaló általános ismertetése, esetleg címszavak megadása – a szöveg végső megfogalmazását az írnok végezte; 4/ a levél megírása a tartalom pontosabb meghatározása nélkül. A leggyakoribb az 1. és a 3. változat volt, mivel a diktálás sok időt vett igénybe. Egyes ókori írók kifejezetten panaszkodnak amiatt, hogy a tollbamondás kifárasztotta őket.

A páli levelek nagyobb része viszont éppen diktálás útján készült. Erre vonatkozólag több utalás is található: az első Korintusi levél végén (16,21) Pál külön kiemeli, hogy saját kezével írja a köszöntést, tehát a levél többi részét diktálta. A Gal 6,11-ben személyes kézírását hasonlítja össze a gyakorlottabb írnokéval. A Róm 16,22-ben az írnok neve is említést nyer.

Ugyanakkor egyéb megírási formák lehetőségével is számolnunk kell. A Filemonnak címzett levelet nagy valószínűséggel Pál teljes egészében saját kezűleg írta (vö. 19. v.). Mivel néhány páli levél (2Tessz, Kol, Ef és a pasztoráli levelek) szóhasználat, stílus, sőt teológia tekintetében különbözik a többitől, az a lehetőség is komoly megfontolást érdemel, hogy a levelek konkrét megfogalmazását – az apostol megbízásából vagy az akkoriban elterjedt gyakorlat alapján – valamelyik tanítvány végezte.

3. A levelek stílusa, célkitűzése és jellegzetessége

Pál stílusa kevésbé gördülékeny és csiszolt: a gondolatok gazdagsága, a szenvedélyesség és az érzelmi hevület gyakran széttöri a nyelvtani szabályok törvényeit. Az apostol néha nem is fejezi be a mondatait (ebből a magyarázatnál nehézségek adódnak), s egészen nyers a hangvételtől sem riad vissza (vö. Gal 3,1; Fil 3,2). Máskor viszont előszeretettel és ügyesen vesz igénybe retorikai elemeket, sőt költői szépségű himnuszokat is képes írni: ilyenek az „énekek éneke” a keresztény szeretetről (1Kor 13), valamint az üdvösség bizonyosságáról szóló himnusz (Róm 8,31-39). Szívesen használja az ún. „diatribé” formát, amelyet abban az időben sztoikus vándorfilozófusok alkalmaztak azzal a céllal, hogy a maguk bölcsességét érthetővé tegyék az egyszerű emberek előtt. Ez lényegében nem más, mint képzelt ellenfelekkel folytatott párbeszéd: a szónok vitába bocsátkozik velük, kifogásokat emel, és kérdéseket tesz fel nekik (vö. Róm 2,1-3; 3,1).

Pál leveleinek többsége valódi értelemben vett levél: tényleg kapcsolatot tart fenn általuk a keresztény közösségekkel. Így fejezi ki az irántuk érzett szeretetet, aggodást, illetve így áll mellettük a mindennapi élet gondjaiban. A levelek ennél fogva mindig egyéniek mind a célkitűzést, mind a tartalmat tekintve: személyes emlékezés a közösséggel együtt töltött időre, hálaadás hívek jelenlegi állapotáért, valamint vigasztalás a szorongató problémák közepette, (1Tessz); belső visszasságok feltárása és válasz felvetett kérdésekre (1Kor); állásfoglalás a közösséget fenyegető külső-belső veszélyekkel szemben (2Tessz, 2Kor, Gal, Kol); oktatás, fejtegetés, bemutatkozó beszámoló az általa hirdetett evangéliumról (Róm); köszönet a kapott adományokért (Fil); kérelem egy szökött rabszolga ügyében (Filem). A levelek tehát az esetek többségében alkalmi iratok. Pál nem ágazatos hittant szándékozik írni, hanem a felmerült kérdésekre ad gyakorlati válaszokat, amelyek persze nemritkán mély teológiai gondolatokat foglalnak magukba.

A levelek alkalmi jellegéből következik, hogy a bennük leírtak egy része korhoz kötött, vagyis arra a konkrét helyzetre vonatkozik, amely Pál reakcióját kiváltotta. Ilyenek például: az asszonyok fátyolviselése az istentiszteleteken (1Kor 11), a bálványoknak áldozott hús fogyasztásának kérdése (1Kor 8-10), a jeruzsálemi közösség javára történő gyűjtéssel kapcsolatos megjegyzések (2Kor 8-9). Bár ezek a témák számunkra közvetlenül nem aktuálisak, mégis igen tanulságosak, mert jó példák arra, hogyan lehet és kell a Krisztus-hit fényében szemlélni és megoldani a mindennapi élet problémáit. Pál sajátossága, hogy a legegyszerűbb dolgot is a hit szemszögéből közelíti meg. A levelekben persze általános jellegű, minden korra érvényes tanítás is jelen van, s az exegetikai vizsgálat végső célja éppen ezek megállapítása.

4. A levelek „valódisága”

Szó volt már arról, hogy behatóbb vizsgálat által a páli levelek között jelentős különbségek állapíthatók meg mind a szóhasználat és stílus, mind pedig a tartalom tekintetében. Ezek alapján felmerül a kérdés, vajon mind a 13 páli levél egyetlen szerzőtől származik-e. Egyes exegeták az eltéréseket az apostol nyelvi és teológiai fejlődésével magyarázzák, illetve azzal a nagyon is komolyan veendő lehetőséggel számolnak, miszerint Pál egyes esetekben (pl. fogságban) valamelyik tanítványát bízta meg a levél megfogalmazásával. Ám szép számmal vannak kutatók, akik ezt a magyarázatot nem tartják

mindenben kielégítőnek. Szerintük néhány levélben olyan adatok, egyházszerkezettel kapcsolatos megjegyzések és teológiai megfontolások találhatók, amelyek az apostol tevékenységét követő időt, az 1. század utolsó évtizedeit tükrözik. Ezekből a szóban forgó biblikusok arra következtetnek, hogy a páli levelek között olyanok is vannak, amelyeket Pál halála után – az ő nevében és az ő tekintélyére támaszkodva – valamelyik tanítványa adott közre.

Bár ez a fajta magyarázat vita tárgya – főleg a tekintetben, hogy melyik iratok tartoznak a későbbi, ún. deuteropáli levelek közé –, a lehetőségét semmiképpen sem zárhatjuk ki (és a katolikus egyház tanítóhivatala részéről sincs semmiféle vétó vele szemben). Hiszen az ilyesfajta eljárás, amelyet a „pseudepigráfia” névvel szokás illetni, az ókorban mind a hellenista, mind a zsidó kultúrkörben jól ismert és elfogadott volt. Filozófusok tanítványai az irataikat gyakran mesterük neve alatt jelentették meg. Ez nem a fennhéjázás, hanem éppen ellenkezőleg a szerénység kifejezése volt. A tanítványok azt kívánták nyilvánvalóvá tenni, hogy minden tudásuk és szakismeretük a mestereiktől származik, s végeredményben azok tulajdona, hiszen a tanítvány csak a mester munkáját folytatja.

Ez a szemlélet az Ószövetségben és a zsidó apokrifekben is megmutatkozik. Egyes hagyományegységeket régebben élt kiemelkedő személyeknek tulajdonítottak: a törvényt Mózesnek, a zsoltárokat Dávidnak, a bölcsességi könyveket Salamonnak. Az említett személyek nyilván nem szoros értelemben vett szerzők, sokkal inkább egy hagyományozási folyamat elindítói és védnökei. A prófétai iratokban is megfigyelhetők olyan részek, amelyek később élt személyektől származnak, akik a régi nagy próféta személye „mögé” rejtőztek (vö. pl. Izajás és Zakariás könyvét). A zsidó apokaliptikus irodalomban szinte meghatározó irodalmi eszköz a pseudeponimitás.

A felsorolt szempontokból kiindulva kell megfontolnunk azt a lehetőséget, hogy az Újszövetségben – a páli és a katolikus levelek között egyaránt – előfordulnak pseudeponim művek. A tényleges író, bár saját korának problémáira akar választ adni, azt nem kizárólag saját bölcsessége alapján teszi, hanem arra az apostoli örökségre támaszkodva, amelynek a letéteményese. Így egy esetleg későbbi időben Pál neve alatt írott levél is páli irat, hiszen az apostol életművén és tanításán alapul, s azt alkalmazza egy új helyzetre. Azt az alapelvet kell itt szem előtt tartanunk, amelyet a híres ókeresztény író, Tertullianusz így fogalmazott meg: „a mester művének tekinthető az, amit tanítványai adtak közre” (Adv. Marcionem IV 5,4). Tehát nem félrevezetésről vagy hamisításról van szó, hanem az apostoli hagyomány posztumusz továbbadásáról és újrafogalmazásáról.

Attól függően, hogy a leveleket közvetlenül Páltól származtatják-e, vagy pedig valamelyik tanítványától, a mai szentírástudományban az alábbi csoportosítás is használatos:

Protopáli levelek: a közvetlen páli szerzőség általánosan elfogadott:

1Tessz, Gal, 1-2Kor, Róm, Fil, Filem.

Deuteropáli levelek: a közvetlen páli szerzőséget egyes kutatók vitatják:

2Tessz, Kol, Ef, 1-2Tim, Tit (a későbbi eredetet főleg az aláhúzott könyvek esetében tartják nagyon valószínűnek).

(Tudományos körökben, sőt egyházi megnyilatkozásokban is általánosan elfogadott, hogy a Zsidóknak írt levél nem Szent Páltól származik.)

III. ELSŐ LEVÉL A TESSZALONIKIAKNAK

1. A tesszalinikai keresztény közösség

Tesszalonika városát Kasszander makedón király (+297) alapította. A város az Égei tenger partján, a Via Egnatia mentén feküdt, vagyis annak az útnak a közelében, amely Rómát Kis-Ázsiával kapcsolta össze. Ebből kifolyólag a város fontos gazdasági és kereskedelmi központtá vált. Amikor a rómaiak elfoglalták Görögországot, Tesszalonikát tették meg Makedónia tartomány fővárosának. Lakosai különböző nemzetiségből tevődtek össze: az őslakos görögök mellett szép számmal voltak máshonnan oda települtek is.

Pál a második térítő úton, Szilás és Timóteus kíséretében, Filippiből érkezett Tesszalonikába. Az Apostolok Cselekedetei szerint három szombaton prédikált a zsinagógában, de a zsidók közül csak kevesen fogadták el tanítását. Az istenfélők és a pogányok ellenben nyitottabbak voltak, s a keresztény közösség nagyobb része közülük került ki (vö. ApCsel 17,1-9). Ezt a tényt egyébként maga Pál is alátámasztja levelében (1Tessz 1,9; 2,14-17)

Az Apostolok Cselekedeteinek elbeszéléséből kb. 5 hetes tartózkodásra lehet következtetni. Ám nem feledhetjük, hogy Lukács elbeszélése korántsem kimerítő, és sok esetben csupán néhány alapvető szempontra korlátozódik. A levél adatai több hónapos térítő

tevékenységet sugallnak. A keresztény közösség ugyanis meglehetősen szilárdnak mutatkozik, ami mindenképpen egy hosszabb, biztos alapokat lefektető apostoli munkát feltételez. Ugyanerre utal a Pál és a tesszalonikai hívek közötti bensőséges kapcsolat.

A térítő és egyházalapító tevékenységének a helyi zsidóság ellenállása vetett véget. A zsidók Pál ellen hangolták a lakosságot, a város vezetőinél pedig sikerült elérniük, hogy a kellemetlennek látszó igehirdetőket távozásra kényszerítsék.

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás): 1,1-10.

Visszaemlékezés a tesszalonikai működésre, személyes megjegyzések: 2,1- 3,13.

Az apostol önzetlensége és ragaszkodása a tesszalonikai hívek iránt (2,1-12); a közösség elfogadta az evangéliumot és állhatatosan kitart benne az üldözések ellenére is (2,13-16); az elmaradt látogatás, Timóteus küldetése, kedvező hírek, könyörgés a közösségért (2,17-3,13).

Buzdítás a keresztény életre, tanítás a parúziáról: 4,1-5,22

Felhívás az életszentségre és a szeretetre (4,1-12); tanítás a parúziáról: a halottak sorsa és Krisztus második eljövetele (4,13-18) – intés a készenlétre az Úr napja előtt (5,1-11); intelmek a közösségi életre (5,12-22).

Befejezés (üdvözetek, áldáskívánság): 5,23-28.

3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

A tesszalonikai tevékenység befejezése után Pál, Szilas és Timóteus dél felé vették útjukat. Előbb Béreában, majd Athénban hirdették az evangéliumot (vö. ApCsel 17,10-34). Athéni tartózkodása során Pál úgy látta jónak, hogy a fiatal közösség megerősítése, valamint információszerzés végett visszaküldje Timóteust Tesszalonikába (1Tessz 3,1-3). Küldetése befejezése után Timóteus Korintusban érte utol az apostolt, és kedvező hírekkel örvendeztette meg: a közösség hűséges, kitart a hitben a pogány lakosság ellenséges magatartása ellenére is, s Pál iránti szeretetük és elkötelezettségük is szilárd. Ugyanakkor némi nyugtalanság is támadt körükben. Időközben néhány hívő meghalt, s az a kérdés foglalkoztatta az életben maradtakat, vajon az elhunytak üdvözlnek-e, hiszen ők nem érték meg Krisztus második eljövetelét.

Pál ezeknek a híreknek hallatára írja meg levelét, amelynek hármas célja van: 1) a kedvező hírek feletti öröm kifejezése; 2) az apostol és a keresztény közösség közötti kötelék megerősítése; 3) a nyugtalanító kérdések tisztázása.

Az irat a 2. térítő úton Korintusban keletkezett nem sokkal azután, hogy Timóteus megérkezett Tesszalonikából, azaz 50/51 táján.

4. A levél tanítása

Az irat Pál legrégebbi levele, sőt az Újszövetség legkorábban elkészült könyve. Közvetlen, személyes hangnem jellemzi. Hosszabb lélegzetű dogmatikai fejtegetés még nem található benne, ám néhány jelentős téma mégis a figyelem középpontjába kerül:

- A tesszalonikaiak azáltal, hogy az evangélium hirdetésének részesei lettek, Isten kiválasztó kegyelmét tapasztalhatták meg (1,5). A *kiválasztás* Istentől ered (1,4), aki egyben teljességre is viszi azt (5,23).
- Az apostol igehirdetése nem merő emberi tanítás, hanem az Isten szava, amely a hívőkben hatékonyan bizonyul (2,13).
- A keresztény hivatás mindenekelőtt az Istennek tetsző életre, a szentségre és a felebaráti szeretetre (4,1-12) szól.

Különösen is jelentős a végidőre vonatkozó tanítás. Nagy hangsúlyt kap a *parúzia* ténye. Krisztus biztosan el fog jönni, ám ennek időpontja kiszámíthatatlan. Ezért mindig készen kell állni, s nem szabad, hogy a sötétség, vagyis az evilági gondolkodásmód és magatartás legyen a meghatározó: „De ti testvérek, nem vagytok sötétségben, hogy az a nap tolvaj módjára lepjen meg titeket. Mindnyájan a világosság fiai és a nappal fiai vagytok... Mi azonban, akik a nappaléi vagyunk, legyünk józanok, és öltük fel a hit és a szeretet páncélját, sisak gyanánt pedig az üdvösség reményét” (5,4-5.8).

A parúziát Pál a zsidó apokaliptikus hagyomány eszköztárából merítve mutatja be: „Mert a parancsszóra, a főangyal hangjára és Isten harsonájának szavára az Úr maga leszáll az égből, és először a Krisztusban elhunytak támadnak fel, azután mi, az élők, a megmaradtak, velük együtt elragadtatunk a felhőkön az Úr elé, s így mindenkor az Úrral leszünk” (4,16-17). A felhőkön való elragadás a feltámadt Krisztus hatalmának és közelségének a szimbóluma, Krisztusé, aki az Istennel való végleges közösségbe vezet mindazokat, akik hittek benne, és állhatatosan kitartottak mellette.

A parúziával szorosan összefügg a halottak feltámadása. A Krisztusban elhunytak a végső napon feltámadnak – miként az Úr feltámadt –, és az üdvösség részesei lesznek (4,14). Pál lényegében ezzel a tanítással válaszol a tesszaloniakai hívek nyugtalanító kérdésére a halottak sorsával kapcsolatban. Az apostol hangsúlyozza, hogy a földi életből eltávozottak semmiféle hátrányt sem szenvednek azokkal szemben, akik a parúziakor életben lesznek, hiszen a feltámadás által számukra is lehetővé válik a találkozás a megdicsőült Krisztussal.

IV. MÁSODIK LEVÉL A TESSZALONIKAIÁKNAK

1. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás): 1,1-12

Tanítás a parúziáról: 2,1-12

Az Úr napja nem túlságosan közeli, hiszen előtte még be kell következnie az elpártolásnak, és fel kell lépnie a bűn emberének, az Antikrisztusnak. Ám a parúziakor megjelenő Krisztus elpusztítja majd őt, az elpártolók pedig végső ítélet alá esnek.

Buzdítások: 2,13-3,15

Hálaadás a címzettek kiválasztásáért és meghívásáért, valamint könyörgés a közösség megerősítéséért (2,13-17). Az apostol imát kér a közösségtől (3,1-5); a munkakerülők rendreutasítása és egyéb intelmek (3,6-15).

Befejezés (záró köszöntés, áldáskívánság): 3,16-18

2. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

Nyelvi szempontból a második tesszaloniakai levél nagy hasonlóságot mutat az elsővel, ám hangneme már visszafogottabb, nem annyira személyes. Emellett a Krisztus második eljövételével kapcsolatos felfogás is – úgy látszik – jelentősen módosult. Az első levélben Pál a parúzia kiszámíthatatlanságát hangsúlyozza, s egyben azt a reményét is kifejezi, hogy esetleg ő is megéri Krisztus eljövételét, míg a második levélben előjeleket sorol fel

(elpártolás, a „bűn emberének” fellépése), amelyeknek meg kell előzniük a végső napot. A parúzia időpontja tehát a távolabbi jövőbe került.

A két levél közötti eltérés magyarázatára, valamint a második levél keletkezésének megvilágítására többféle elmélet is született:

- a 2Tessz eredetileg a filippieknek íródott, a címzést később módosították (E. Schweizer).
- a két levél a tesszalónikai keresztény közösség két különböző csoportjához szól: az első a pogányságból megtértekhez, a második a zsidókeresztényekhez (A. Harnack).
- a második levél nem sokkal az első után keletkezett, amikor Pál újabb nyugtalanító híreket kapott Tesszalónikából (W. G. Kümmel).
- a második levelet Pál valamelyik tanítványa évtizedekkel később írta, alapul véve az első tesszalónikai levelet, hogy választ adjon a korábban közelinek vélt parúzia elmaradására (J. Schmid, W. Trilling).

A felsorolt magyarázatok közül az látszik a legvalószínűbbnek, mely szerint a második tesszalónikai levél néhány hónappal az első után íródott, szintén Korintusban. Az 1Tessz hamis elképzeléseket váltott ki a közösség egyes tagjaiból. Úgy gondolták, hogy „az Úr napja küszöbön áll” (2,2), aminek következtében abbahagyták a munkát. Amikor Pál tudomást szerez erről, megírja a második levelét, hogy lecsendesítse a kedélyeket, és becsületes munkára ösztönözze az álmodozókat.

Ami a két levél eszkatológiájában mutatkozó eltérést illeti, nem szabad elfelejtenünk, hogy a páli levelek alkalmi iratok, tehát egy meghatározott helyzetet szem előtt tartva keletkeztek. Ebből kifolyólag a levelekben levő tanítás is sokszor „egyoldalú”, vagyis arra a konkrét helyzetre irányul, amely az apostolt írásra készítette.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mind a zsidóság, mind az öskereszténység apokaliptikájában két szemlélet párhuzamosan futott egymás mellett: az egyik szerint váratlanul jön el az Úr napja, a másik szerint jelek előzik meg az eljövételét. Jézus eszkatológikus beszédében is megfigyelhetjük ezt a kettősséget, hiszen egyrészt előjeleket sorol fel a parúziával kapcsolatban (Mk 13,6k), másrészt arra buzdít, hogy éber legyen a várni azt a napot, mert bizonytalan (Mk 13,33kk). Igazából nincs ellentmondás, mert az előjelek nem olyanok, hogy azokból teljes bizonyossággal kiszámítható lenne a végső nap.

3. A levél tanítása

Bár Pál az új helyzetnek megfelelően új megközelítésben szól Krisztus második eljövételéről, de a parúzia tényét és alapvető kiszámíthatatlanságát tekintve tanítása ugyanaz marad, mint az első tesszalonikai levélben. Ugyanakkor nagy hangsúlyt helyez arra a tényre, hogy komolyan kell venni a gonoszság erőinek történelemben megnyilvánuló jelenlétét. Ám Istennek határozott terve van, amelynek megvalósulása nem lehet kétséges, hiszen Jézus Krisztusban Isten üdvözítő szándéka minden kétséget kizáróan feltárult a hívek előtt: „Az Úr azonban hűséges: ő megerősít titeket és megóv a gonosztól” (3,3). A parúzia ebből kifolyólag nem más, mint „nyilvánvalóvá válás” (*apokalipszisz* 1,10): az Úr dicsőségének és a hívek igazának mindenki előtt történő kinyilvánítása.

A Krisztus iránti elkötelezettség nem zárja ki, ellenkezőleg szükségszerűen magában foglalja a munkát, a mindennapi kötelességek becsületes teljesítését (3,10). A parúzia várását jellemző készenlét nem „édes semmittevés”, hanem tettekben megmutakozó tanúságtétel, amely által „Jézus neve megdicsőül” híveiben (1,12).

Tanulságos a tévelygőkkel szembeni állásfoglalás. Az apostol ugyan arra szólítja fel olvasóit, hogy kerüljék a kifogásolható módon élő társaikat, de azt is tudatosítja, hogy ez kizárólag nevelő céllal történjék, hiszen a hibázó testvér is végeredményben testvér marad: „Ha valaki nem engedelmeskedik levélben megírt szavunknak, azt tartsátok számon, és kerüljétek társaságát, hadd szégyellje magát. De azért ne tekintsétek ellenségnek, hanem úgy feddjétek meg, mint testvért” (1Tessz 3,14-15).

V. ELSŐ LEVÉL A KORINTUSIAKNAK

1. Korintus és az ottani keresztény közösség

Korintus, amely két tenger (Égei-tenger és Jóni-tenger) partján feküdt, már a görög történelem klasszikus időszakában is jelentős település volt. Ám a rómaiak a régi, fényűző várost Kr. e. 146-ban a földdel egyenlővé tették. Mintegy száz évvel később Julius Caesar

újából felépíttette. Kr.e. 27-ben Görögország és Epirusz területéből római tartományt hoztak létre, Achája néven, amelynek központja éppen Korintus lett.

Az új Korintus lakosságának nagyobb része latin származású volt, de görögök és keletről érkezett bevándorlók is szép számmal voltak. A városban nagyobb létszámú zsidó közösség is élt, amelynek természetesen külön zsinagógája volt. A lakosság sokszínűsége nyilván a vallások és kultuszok sokszínűségét vonta maga után. A görög és római istenek (Jupiter Capitolinus, Aphrodité, Artemisz) mellett az orientális istenségek (Ízisz, Szerapisz, Kübele) tisztelete is el volt terjedve.

A régi Korintushoz hasonlóan az új is hírhedt volt az erkölcstelenségéről. A neves ókori geográfus, Strabón szerint Afrodité istennő templomában körülbelül 1000 „hierodulé” (kultikus prostitúciót folytató nő) teljesített „szolgálatot”. De a templomi prostitúción kívül is szép számmal éltek Korintusban kéj nők, és a szóban forgó kikötőváros erkölcsi lazasága közmondásos volt. „Korinthiadzeszthai” (= korintusi módon élni) a korabeli görögül beszélő világban gyakorlatilag annyit jelentett, mint „parázna módon élni”. A „korinthia” főnév pedig a „kéj nő” körülírása volt. Széles körben elterjedt a mondás: „Nem mindenkinek való Korintusba hajózni”.

Pál a 2. térítő útján, az athéni tartózkodását követően érkezett először Korintusba, ahol egy zsidókeresztény házaspár, Aquila és Priscilla fogadta be házába, és látta el munkával (mindnyájan sátoresztítők voltak). Másfél éves tevékenysége során tekintélyes keresztény közösséget hozott létre, amely – a zsidóság ellenállásának köszönhetően – főleg pogányságból megtértekből állt (1Kor 8,1-13; 10,14-33; 12,2stb.), de zsidókeresztényeket is magában foglalt (1Kor 7,18; 10,32; 12,13; 16,19). A keresztények nagyobb része az alacsonyabb néprétegből került ki, gazdagok és előkelők csak kevesen voltak (1Kor 1,26-28).

A keresztény közösség megalapítása és megszilárdítása után Pál Efezuson keresztül Cezáreába, majd Antióchiába utazott. Nem sokkal később megkezdte 3. térítő útját, amelynek nagy részét (kb. 53-56) Efezusban töltötte. Időközben Korintusba érkezett egy Apolló nevű zsidókeresztény igehirdető, aki az Apostolok Cselekedetei (18,24-28) szerint Alexandriából származott, írásokban jártas és jó előadókészséggel megáldott, ékesszóló személy volt. Apolló egyébként korábban Efezusban éppen Aquilától és Priscillától kapott mélyebb tanítást a keresztény hitről. Amikor Pál a 3. térítő útján Efezusban tartózkodott, Apolló már szintén visszatért korintusi útjáról (1Kor 16,12).

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás): 1,1-9

I. Visszaélések a keresztény közösségben: 1,10-6,20

A pártoskodás és a keresztény bölcsesség: 1,10-4,21

A különféle csoportok (1,10-17); Isten bölcsessége, amely szemben áll a világ bölcsességével (1,18-2,16); az igehirdetők: Isten szolgálói, egymásnak munkatársai (3,1-23); alkalmazás a korintusi helyzetre (4,1-16); Timóteus küldetése és a személyes látogatás hírüladása (4,17-21).

Erkölcsei visszaélések (5,1-6,20)

A vérfertőző esete (5,1-13); a keresztények peres ügyeinek testvéri megoldása (6,1-11); óvás a paráznaságtól (6,12-20).

II. Válasz a korintusiak által feltett kérdésekre: 7,1-15,58

Házasság és cölibátus: 7,1-40

A bálványoknak áldozott hús fogyasztása: 8,1-11,1

A bálványáldozati hús fogyasztásának lehetősége és határa (8,1-13); Pál apostol példája a jogokról való lemondásról (9,1-27); Izrael intő példája – óvás a bálványimádástól (10,1-22); gyakorlati tanácsok: figyelem a gyengékre, mindent Isten dicsőségére (10,23-11,1).

Istentisztelettel kapcsolatos kérdések: 11,2-14,40

Az asszonyok fátyolviselése (11,2-16); az Úrvacsora méltó ünneplése (11,17-34); a lelki adományok: sokfélesége; használata a szeretet szellemében a közösség javára (12,1-14,40).

A halottak feltámadása 15,1-58

Befejezés (tervek, buzdítások és köszöntések, záró köszöntés): 16,1-24

3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

Nyugtalanító hírek Korintusból

Az efezusi tartózkodása során Pál folyamatosan kapcsolatban állt a korintusi keresztény közösséggel. Az 1Kor 5,9-ben utalást tesz arra, hogy korábban írt már levelet a korintusiaknak – ez az irat egyébként elveszett –, amelyben arra intette őket, hogy ne tartsanak kapcsolatot parázna emberekkel (1Kor 5,9k). A szóban forgó, ún. első korintusi levél megírásának hátterében is konkrét információk állnak, amelyeket korintusi keresztények szolgáltattak az apostol számára. Egyfelől „Klóé házanépe” (egy előkelő keresztény asszony

szolgái) arról számolt be, hogy a közösség erősen megosztott, mert a hívek, egyes igehirdetők neve alatt, egymással szembenálló csoportokat hoztak létre. Emellett súlyos erkölcsi visszaélésekről is híradás történt. Másfelől egy „hivatalos” küldöttség kereste fel az apostolt, és levelet adott át neki, amelyben a közösség tagjai néhány hitbeli és gyakorlati kérdésben (házasság, bálványoknak áldozott hús fogyasztása, istentiszteleti fegyelem, lelki adományok, halottak feltámadása) kérték ki a véleményét.

A korintusi keresztény közösség állapota

A súlyos erkölcsi visszaélések mellett Pál számára a fő problémát a közösségen belüli megosztottság jelentette. Ez egyrészt társadalmi különbségekből eredt – a szeretetlakomákon a gazdagok figyelmen kívül hagyták a szegényeket (11,18-23) –, másrészt az egyes igehirdetők iránt tanúsított egyoldalú elköteleződés eredménye volt. A levél első fejezeteiből eléggé világos képet kapunk a korintusi keresztények belső viszályáról: „Arról beszélek, hogy közületek mindenki ilyeneket mond: «Én Pálé vagyok», «Én Apollóé», «Én Kéfásé», «Én pedig Krisztusé» (1,12). A hívek tehát egy-egy igehirdető mögé állva csoportokra szakadtak, és pedig úgy, hogy az adott igehirdetőt kizárólagosították, vagyis egyedül őt voltak hajlandó hiteles közvetítőként elfogadni.

Az egyik csoportosulás Pálra hivatkozott, a másik Apollóra, míg egy harmadik Kéfást, azaz Pétert tartotta vezérének. Nyitott kérdés, hogy Péter személyesen járt-e Korintusban. Ez nem lehetetlen, bár sem az Apostolok Cselekedetei, sem Pál levelei nem utalnak rá. Természetesen Péter közvetlen jelenléte nélkül is kialakulhatott egy csoport, amely a főapostol tekintélye alá helyezte magát. Az exegéták általában azon a véleményen vannak, hogy a Péter-párt tagjai zsidókeresztények, akik szembeszálltak Pálnak a zsidó törvényre vonatkozó tanításával. A legnagyobb nehézséget az 1,12 végén említett Krisztus-párt azonosítása jelenti. Valószínűleg olyan keresztényekből állt, akik Krisztus „belső birtoklását” vallották, s a külső, apostoli közvetítést elvetették, mert úgy vélték, hogy a Krisztussal való személyes kapcsolatukhoz nekik nincs szükségük emberi közvetítőkre.

Szent Pál a közösség megosztottságát kifogásolva a különböző csoportokkal szemben emeli fel szavát, s nem azokat a személyeket ítéli el, akiknek a neve alatt a csoportosulások létrejöttek. A 3. fejezetben nyomatékosan kijelenti, hogy Apollót (s természetesen a többi igehirdetőt is) munkatársának, és nem riválisának tekinti. Mindannyian „szolgák” (3,6; 4,1), akik Isten szolgálatában állnak (3,9). Bár különböző feladatkört töltenek be – az egyik „ültet”

(közösséget alapít), a másik „öntöz” (a már létrejött közösség lelki megerősítésén fáradozik) – de mindegyik Isten megbízatásából és a hívek érdekében munkálkodik (3,5-6).

A megírás helye és ideje

A levél Efezusban keletkezett, mégpedig az apostol ott tartózkodásának vége felé (16,8k), 55/56 táján.

4. A levél tanítása

a) A levél elején a kereszt teológiája áll a figyelem középpontjában: „Mert a zsidók jeleket kívánnak, a görögök pedig bölcsességet keresnek, mi azonban a keresztrefeszített Krisztust hirdetjük, ami ugyan a zsidóknak botrány, a pogányoknak pedig oktalanság; maguknak a meghívottaknak azonban, zsidóknak és görögöknek egyaránt, Krisztus Isten ereje és bölcsessége” (1,23-24). A kereszt Isten erejének a megnyilvánulása, hiszen Isten a megalázó halált elszenvedő Jézust feltámasztotta és az örök élet forrásává tette (vö. 2Kor 13,4). A feltámadás fényében a gyengeségnek látszó kereszt is a hatalom jele. Amikor Jézus lemondott a földi értelemben vett hatalomról, Isten mindenhatóságának engedett szabad teret. A keresztre feszített Krisztus egyben „Isten bölcsessége” is, mert benne tárul fel és valósul meg Isten üdvözítő terve, amely a bűntől és a haláltól való szabadulást, valamint az Istennel való üdvözítő közösséget jelentő örök boldogságot foglalja magába (vö. 1Kor 2,6-16).

b) A levél erkölcsi tanítása is jelentős, főleg az, ahogyan Pál a nemi szabadossággal szemben érvel. A keresztség által a hívő szoros életközösségre lépett megváltó Urával: teste, amely személyének lényegi összetevője, „Krisztus tagjává” (6,15) vált, s egyszersmind a Szentlélek templomává (6,19-20). A „templom” mind a zsidó, mind a görög felfogás szerint az a hely, ahol Isten közvetlenül jelen van, ahol Isten „lakik”. A Lélek által voltaképpen maga Isten foglalta le magának a megkereszteltek testét. Mivel a test mint „templom” Istenhez tartozik, a keresztény nem rendelkezhet vele szabadon. Egész személye Isten tulajdona, s mint ilyen Isten szolgálatára van rendelve.

c) A levélben újra meg újra hangsúlyt kap a keresztények közötti testvéri közösség, s ennek következményeként a gyengék, a bizonytalan lelkiismeretűek iránti különleges figyelem. Sem a szabadságra való hivatkozás (10,23), sem valamiféle magasabb rendű ismeret (8,1-2) vagy kegyelmi adomány (13,2) nem jogosíthat fel hívő keresztényt arra, hogy bármelyik hittestvérét lenézzé, vagy megszakítsa vele a kapcsolatot. Mindenegybes karizma és minden egyházban betöltött szolgálat a szeretet által válik egységet és közösséget építő drágakövé, miként azt a 13. fejezetben olvasható, híres szeretethimnusz egyértelművé teszi.

d) Az Egyház Krisztus teste, amelyet a Szentlélek hoz létre és tart fenn. Ezt Pál főleg a 12. fejezetben juttatja kifejezésre, amikor az egyházat az emberi testhez hasonlítja. Miként a testben különböző funkciókat betöltő tagok (testrészek) vannak, ugyanúgy a keresztények közösségében.

Érdekes, hogy az apostol a szóban forgó fejezetben a Szentlelket egyszerre mutatja be az egyház egységesítőjeként és az egyházban jelenlevő különbözőségek forrásaként. A Lélek egyrészt az egység biztosítója. Ő hozza létre és tartja fenn a Krisztussal való életközösséget, amely által a megkeresztelt „beoltódik” Krisztusba, illetve Krisztust „ölti magára” (vö. Gal 3,27). Ez a keresztények között is szoros kapcsolatot eredményez, amely szintén a Szentlélek által valósul meg: ő kapcsolja őket össze élő organizmussá (testté), ő alakítja ki bennük az összetartozás érzését, és ő teszi számukra lehetővé a Krisztusba vetett hit nyilvános megvallását (vö. 1Kor 12,3).

Az egység azonban nem teljes egyformaságot jelent. Éppen a híveket testvéri közösségbe formáló Lélek az, aki „saját tetszése szerint” (1Kor 12,11) osztja adományait, melyek ugyan egyéni haszonnal is járnak, de alapvetően a közösség építésére valók. A sokszínűség ennél fogva nem vezethet individuális szemlélethez, még kevésbé vetélkedéshez, hiszen a „Lélek megnyilvánulásait” (12,7) mindig az egész testet szem előtt tartva kell felhasználni. A lelki adományokra való buzgó törekvés csak akkor fogadható el, ha az egyház építése céljából történik (1Kor 14,12).

e) Krisztus feltámadása a keresztény hit sarokköve, amelyen minden áll vagy bukik: „Ha csak ebben az életben reménykedtünk Krisztusban, nyomorultabbak vagyunk minden más embernél” (15,19). Az Úr feltámadását ugyanakkor összefüggéseiben kell látnunk: úgy kell felfognunk, mint a halottak feltámadásának kezdetét és zálogát. Jézus megdicsőülése ennél fogva a benne hívők feltámadását jelzi előre, s egyben garantálja. Aki tehát tagadja a

halottak feltámadását – miként a korintusi közösségből néhányan tették (15,12) –, igazából Jézus feltámadását sem fogadja el, s ezzel az egész történelem pozitív végkimenetelét kérdőjelezi meg. Ám Krisztus testben való megdicsőülése biztos alapot szolgáltat ahhoz a reményhez, hogy Isten az idők végén minden ellenséges hatalom felett győzedelmeskedni fog, és egyszer s mindenkorra véget vet a halálnak (15,24-26.54-55).

VI. MÁSODIK LEVÉL A KORINTUSIAKNAK

1. A levél szerkezete

Bevezetés (címzés, köszöntés, hálaadás): 1,1-11

I. Önigazolás a közösséggel szemben és az apostoli hivatal apológiája 1,12-7,16.

A félreértések tisztázása: 1,12-2,13

Az útiterv megváltozásának indoklása, intés a szelídsége (1,12-2,11); utalás a Makedónia felé történő útra (2,12-13).

Az apostoli hivatal apológiája: 2,14-7,4

Az apostoli szolgálat dicsősége (2,14-4,6) és a vele járó szenvedések (4,7-5,10); az apostol mint a kiengesztelődés szolgája (5,11-6,10); személyes felhívás a kiengesztelődésre (6,11-7,4).

A makedóniai úttal kapcsolatos emlékek: Titusz megérkezése és vigasztaló beszámolója: 7,5-16

II. Gyűjtés a jeruzsálemi keresztény közösség megsegítésére: 8-9. fejelet.

Buzdítás a korintusiaknak a makedóniai közösségek példájára hivatkozva (8,1-24); buzdítás Achája egyéb közösségeinek a korintusi keresztények példamutató magatartása alapján (9,1-15).

III. Vita az ellenfelekkel: 10,1-13,10

Az ellenfelek vádjainak és gúnyolódásainak visszautasítása (10,1-18); az apostol „dicsekvése”: a szenvedések mint hitelesítő jelek (11,1-12,13); egy újabb látogatás meghirdetése, egyéb intelmek (12,14-13,10).

Befejezés (záró buzdítás és köszöntés): 13,11-13

2. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

Konfliktus Pál és a korintusi keresztény közösség között – a „könnyek levele”

Az első Korintusi levél elküldését követően néhány esemény új helyzetet teremtett Pál és a korintusi közösség kapcsolatában. Erről a most bemutatásra kerülő irat (2Kor) elszört utalásaiból kapunk képet.

Nem sokkal az 1Kor megírása után, nyilván vitás kérdések megoldása céljából, Pál megszakította efezusi tartózkodását, és Korintusba ment. Ez a második látogatás, amelyre a 2Kor 12,14 és a 13,1 alapján következtetünk, csak rövid ideig tartott. A közösség valamelyik tagja súlyosan megsértette azt apostolt, a többiek pedig nem keltek a védelmére (2Kor 2,5-11). Ennek hatására Pál fájdalommal telve távozott a korintusi hívektől, arra figyelmeztetve őket, hogy legközelebbi látogatásakor nem kegyelmez a vétkeseknek (2Kor 13,2). Amikor visszatért Efezusba, „szorongó szívvel, nagy könnyhullatások közepette” (2Kor 2,4) újabb levelet írt, amelyben jobb belátásra kívánta bírni az ingadozó közösséget, s egyben a neki sérelmet okozó személy megbüntetését követelte. Az irat, amelyet „könnyek levelének” szokás nevezni, eredeti formájában nem maradt ránk. Valószínűleg ez is elveszett (miként az 1Kor 5,9-ben említett levél), bár olyan vélemény is van, miszerint a 2Kor 10-13-mal azonos.

Kiengesztelődés – a második Korintusi levél

A „könnyek levelének” továbbítását Pál Tituszra bízta azzal a meghagyással, hogy a küldetés teljesítése után Makedónián keresztül Troászba menjen az apostol elé. Amikor azonban Pál ténylegesen Troászba érkezett, nem találta ott Tituszt, ezért továbbhaladt Makedóniába, s ott – nem tudjuk pontosan, melyik városban – végre találkozhatott vele. Titusz kedvező híreket hozott: a közösség nagy része Pál mellé állt, s vétkest pedig megbüntették (2Kor 7,7.11). A kiengesztelődésben a kemény hangnemű levél (2Kor 7,8) mellett nyilván Titusz ügyes, békéltető fellépésének is szerepe volt. Végül is a Titusztól kapott kedvező hírek késztették az apostolt annak a levélnek a megírására, amelyet második Korintusi levélnek nevezünk. Keletkezési időpont kb. 57.

Az általunk ismert két Korintusi levél megírás körülményeinek tisztázása után elmondhatjuk, hogy Pál több levelet küldött Korintusba, mint ami ránk maradt, illetve a kánonba bekerült. A levelezés menetét az alábbi formában vázolhatjuk:

- A/ levél: az 1Kor 5,9-ben említett irat, amely elveszett.
- B/ levél: ez Korintusiaknak írt első levéllel azonos.
- C/ levél: ez a „könnyek levele”; szintén elveszett (vagy a 2Kor része lett).
- D/ levél: ezt nevezzük Korintusiaknak írt második levélnek.

Pál ellenfelei

A második Korintusi levélben Pál olyan ellenfelekkel szemben érvel, akik kívülről érkeztek a korintusi közösségbe, és az 1Kor megírásának idején még nem voltak jelen. Főbb jellemvonásaik:

- Vándormisszionáriusok, akik ajánlólevelekkel jelentek meg Korintusban, s akik – esetleges távozásukkor – bizonyára a korintusi közösségtől is hasonló ajánlást kívántak kérni (2Kor 3,1-3).
- Zsidó származásukkal dicsekszenek (11,22), s az Ószövetség fontosságát hangsúlyozzák (3,4-11).
- Krisztus igazi „apostolainak” (küldöttjeinek) tekintik magukat. Ennek igazolására különféle erő-megnyilvánulásokra, eksztatikus élményekre és csodákra hivatkoznak (11,13.23; 12,1).
- Pál ellen hangolják a korintusi közösséget, arra hivatkozva, hogy fellépése gyenge és beszéde gyarló (10,10). Emellett azt is a szemére vetik, hogy bár az ellátásra vonatkozó jogáról lemondott, de a jeruzsálemi közösség javára tartandó gyűjtéssel behálózta a Korintusban élő híveket (12,16k).

Az ellenfelek azonosítását illetően nincs egység a biblikusok között. Többféle lehetőség is felvetődött:

- 1) A jeruzsálemi ősegyház küldöttjei, illetve Júdeából érkezett törvénytisztelő zsidókeresztények.
- 2) Gnosztikus prédikátorok.
- 3) Hellenista zsidókeresztények.

Sajnos a levél adatai nem teszik lehetővé, hogy bármelyik nézet mellett egyértelműen elkötelezzük magunkat. A legkisebb valószínűsége a második helyen említett azonosításnak

van, mivel szoros értelemben vett gnosztikusokról a levél megírásának idején még beszélhetünk. Ugyanakkor az sem biztos, hogy az ellenfelek teljesen homogén csoportot alkottak. Valószínűleg arról lehet szó, hogy a kívülről (Palesztinából?) érkezett zsidókeresztények egyes korintusi entuziaszta személyében támaszt nyertek a Pál elleni támadásukhoz.

3. A levél egységének kérdése

A biblikus szakemberek körében komoly vita tárgya az a kérdés, vajon a második Korintusi levél kezdettől fogva is egységet alkotott-e, vagy pedig kisebb, eredetileg önálló levelekből, későbbi szerkesztés eredményeképpen kapta mai formáját. Sok tudós képviseli azt a nézetet, miszerint a 2Kor levélkompozíció. Nézetük az alábbi meglátásokon alapul:

- A 10-13. fejezetek zárt egységként állnak előttünk. Élesen vitatkozó és támadó hangvételük miatt egyértelműen elkülönülnek az előző fejezetektől, amelyekben Pál nyugodt, békés hangnemben, kiengesztelődő hangon szólt a hívekhez. Ennek következtében sokan arra gondolnak, hogy az utolsó három fejezet a „könnyek levelével” (vagy annak egy részével) azonos. Mindenesetre az apostol ezekben a fejezetekben nem hivatkozik a könnyek levelét megelőző incidensre: nem az őt megsértő személlyel, hanem az ellene dolgozó idegen igehirdetőkkel vitázik.

- A 8. és 9. fejezetek egysége is kérdéses. Ugyan mindkettőben a jeruzsálemi egyház javára történő gyűjtésről van szó, de más megvilágításban.

- Az első hét fejezeten belül is megfigyelhető némi törés. A 2,14-7,4 az apostoli szolgálat magasztosságáról szóló fejtegetés, amelynek sem a megelőző, sem az utána következő személyesebb megjegyzésekkel nincs szoros kapcsolata. Emellett a 6,14-7,1 szakasz is teljesen önálló, a szövegkörnyezetből „kilógó” egységnek látszik.

A felsorolt szempontok alapján sokan az alábbi keletkezési sorrendet tartják valószínűnek:

- 1- az apostoli méltóság apológiája (még a közbülső látogatás előtt): 2,14-7,4.
- 2- a közbülső látogatás után a „könnyek levele”: 10-13. fej.
- 3- Titusz látogatása után a kiengesztelődő levél: 1,1-2,13; 7,5-16
- 4- a gyűjtést hirdető levelek (8. és a 9. fej.)

5- utólagos kiegészítésként a 6,14-7,1, amely nem Páltól származik.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az imént ismertetett nézetet nem mindegyik szakember vallja. A levél egységének is vannak védelmezői (W. G. Kümmel, U. Schnelle), akik az egyenetlenségeket és hangulatváltásokat Pál szenvedélyes egyéniségére vezetik vissza, illetve arra hivatkoznak, hogy a levél megírása nem egyetlen nap alatt történt, hanem hosszabb időt vett igénybe.

A levél túlságos „feldarabolását” mi sem tartjuk meggyőzőnek. Ám a 10. fejezettel bekövetkező hangnembváltás nagyobb annál, mintsem hogy a kedélyállapot gyors változásával meg lehessen magyarázni. Mivel a 10-13. fejezeteknek a könnyek levelével való azonosítása némi nehézségbe ütközik, inkább arra gondolhatunk, hogy ezek a fejezetek időben valamelyest később (néhány hét vagy hónap elteltével) keletkeztek, mint az előzőek. A háttérben újabb nyugtalanító híre állhatnak, amelyeket Pál Korintusból kapott.

4. A levél tanítása

a) A levél legkifejtettebb témája az apostoli szolgálat, amelynek mibenléte és jelentősége több megközelítésben is bemutatásra kerül:

- dicsőségesebb, mint Mózes szolgálata, mivel az apostol „az új szövetség szolgálója, nem a betűé, hanem a Léleké” (2Kor 3,6).
- szenvedések fémjelzik, hiszen a keresztre feszített Krisztus hirdetőjének és képviselőjének szükségszerűen osztoznia kell Mestere sorsában (4,14; 13,4). Ám miként Krisztus esetében a (nyilván nem erkölcsi értelemben vett) emberi gyengeség által nyilvánult meg Isten ereje (13,4), ugyanúgy az apostol küldetésére is érvényes: „az erő a gyöngeségben lesz teljessé” (13,9).
- a kiengesztelődés szolgálata: „Mi tehát Krisztus követségében járunk, s maga Isten buzdít általunk. Krisztusért kérünk tehát benneteket, engesztelődjete ki Istennel!” (5,20).

b) A levélben a megváltással kapcsolatban is sok figyelemre méltó kijelentés olvasható. A megváltás, illetve megigazulás Isten kezdeményezésén alapul, aki – miként az imént idézett mondatból (5,20) egyértelművé válik – szabad döntéssel mindenkinek felajánlja

a kiengesztelődést. Ez Krisztus engesztelő és helyettesítő halálának következtében válik lehetővé: „(Isten) azt, aki nem ismert bűnt, bűnné tette értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk őáltala” (2 Kor 5,21). A mondat értelme: a bűntelen Jézus Isten akaratából magára vette a „bűnt”, vagyis a bűn következményeit, s ennek következtében a benne hívők „Isten igazságának”, vagyis üdvözítő cselekvésének részeseivé válhatnak.

Krisztus halála persze nemcsak „jogi” értelemben feltétele és alapja a megváltásnak, miként ez az alábbi tanulságos mondatból kiderül: „Krisztus szeretete sürget minket. Azt gondoljuk ugyanis, hogy ha egy meghalt mindenkiért, akkor valamennyien meghaltak” (5,14). A „mindenki meghalt” a keresztségben bekövetkező radikális változásra utal: a megkeresztelt szentségi módon meghal Krisztussal együtt, ugyanakkor a feltámadt Krisztus életében is részesedik (vö. Róm 6,3-6). Éppen ezért „aki Krisztusban van, új teremtmény” (5,17). A megdicsőült Úrral való életközösség a Szentlelken keresztül valósul meg. A Lélek éltet (3,6), és szabadságot ad (3,17).

c) Ebben a levélben is hangsúlyt kap az eszkatológia, vagyis az eljövendő örök élet hirdetése. Bár az emberi élet látszólag halálra szánt lét – hasonlít a sátorhoz, amely egyszer összeomlik (5,1) –, Krisztus feltámadása által mégis biztos reményt mondhatunk magunkénak: a földi sátor leomlása után maga Isten készít nekünk örök otthont a mennyben. Ez az örök otthon nem más, mint a Krisztussal való boldogító közösség, a feltámadt Krisztus életében való részesedés, amely már közvetlenül a halál után osztályrésze lesz a hitben állhatatosan kitartó kereszténynek. Úgy tűnik, hogy az 5,1-10 szakaszban Pál nem kizárólag a parúziára és a halottak egyetemes feltámadására céloz, hanem arra az új létmódra, amely a halált követi.

VII. LEVÉL A GALATÁKNAK

1. A címzettek kérdése

A bevezető címzés szerint a levél „Galácia egyházainak” szól. Ebből kifolyólag Pál több keresztény közösséget tart szem előtt, amelyek hasonló helyzetben vannak. Az irat tehát körlevélnek nevezhető.

A „Galácia” név kétféle értelemben is felfogható: 1) A galaták lakta terület Kis-Ázsia középső részén, a mai Ankara környékén. 2) Római provincia. A kettős értelem sajátos történelmi fejlődés eredménye, amelyet érdemes vázolni.

A galaták voltaképpen kelta népcsoportok, akik Kr. e. 280 táján Galliából, illetve a Duna vidékéről a Balkánon keresztül vándoroltak Görögországba, majd Kis-Ázsiába, s végül is a fentebb említett térségben telepedtek le. Önálló királyságot hoztak létre, amely Kr. e. 150 táján a rómaiak fennhatósága alá került. Amikor az utolsó galata király (Amüntasz) Kr. e. 25-ben meghalt, a rómaiak Galácia vidékéből egy ugyanolyan nevű provinciát hoztak létre, amely azonban a galaták lakta részen kívül más térségeket (Piszidia, Frígia, Lükaónia és Pamfília részei, Paflagónia és Cilicia) is magában foglalt.

Az előbb elmondottak után jogosan vetődik fel a kérdés: a szóban forgó levél címzésében mire vonatkozik a Galácia megnevezés? Egyesek szerint a római tartományt kell rajta érteni (dél-galata elmélet), mások szerint a galaták lakta területet (észak-galata elmélet).

A dél-galata elmélet szerint a címzettek Kis-Ázsia déli részén keresendőek, vagyis azokról a keresztény közösségekről van szó, amelyeket Pál az 1. térítő úton alapított (Antióchia, Lisztra, Derbe, Ikónium). Az elmélet képviselői arra hivatkoznak, hogy az Apostolok Cselekedetei csak ezen a déli területen folytatott térítő tevékenységről szól részletesen, az északabbi részekben lakók misszionálásáról nem tesz említést. Ám ez az érv erősen vitatható, hiszen tudvalevő, hogy Lukács az Apostolok Cselekedeteiben nem számol be Pál minden tevékenységéről (csak azokról, amelyekről elegendő információja volt, illetve amelyeket saját mondanivaló szempontjából fontosnak tartott). Ugyanakkor röviden mégiscsak ír arról, hogy Pál mind a második, mind a harmadik útja során megfordult a galaták vidékén (ApCsel 16,6; 18,23).

Úgy tűnik, az észak-galata elmélet erősebb érveket tudhat magáénak:

- A 3,1-ben Pál „oktalan galaták”-nak nevezi a címzetteket, amit csakis a tényleges galatákra lehet vonatkoztatni.
- A címzettek biztosan pogányságból megtértek, míg a déli részen szép számmal voltak zsidókeresztények is.
- A levél szerint a címzettek nagyon szívélyesen fogadták az apostolt („mint Isten angyalát” Gal 4,14). Ez a megjegyzés a déli városokra nem érvényes, hiszen azokban nyíltan bántalmazták őt (ApCsel 13-14).

Mindent egybevetve: a levél címzettjei a Kis-Ázsia „szívében” élő keresztény közösségek, amelyeket Pál a 2. térítő útján alapított. Egy közelebbről nem ismert betegség kényszerítette őt arra, hogy a galaták között pihenőt tartson (Gal 4,13-15), s így az evangélium hirdetésére is lehetősége nyílt. A 3. térítő úton, még a hosszú efezusi tartózkodás előtt, ismét meglátogatta őket, hogy „erőt öntsön a tanítványokba” (ApCsel 18,23) – ez a hely azt tanúsítja, hogy a galaták közötti misszióról Lukácsnak is tudomása volt).

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás helyett: csodálkozás és bevezető figyelmeztetés): 1,1-9

I. Történeti-biográfikus rész (az apostoli mivolt védelme; kapcsolat a jeruzsálemi vezetőkkel): 1,10-2,21

Pál meghívása az apostoli szolgálatra, első látogatás Jeruzsálemben (1,13-24); az apostoli zsinat (2,1-10); nézeteltérés Péterrel (2,11-21)

II. Tanító rész (az evangélium szabadsága szemben a törvény szolgálásával): 3,1-5,12

Utalás a galaták Lélek-tapasztalatára (3,1-5); megigazulás a hit által – bizonyítás az Írás alapján (3,6-4,7); az apostol fájdalma a galaták bizonytalan magatartása miatt (4,8-20); a két szövetség szembeállítása – bizonyítás az Írás alapján (4,21-31); a szabadság megőrzésének szükségessége (5,1-12).

III. Buzdító rész (a szabadság nem egyenlő a szabadossággal): 5,13-6,10

Kölcsönös szeretet (5,13-15); a test cselekedetei és a Lélek gyümölcse (5,16-26); intelmek Krisztus törvényének követésére és a közösségi életre (6,1-10).

Befejezés (záró figyelmeztetés és köszöntés): 6,11-18

3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

Pál második látogatása után lényeges változás következett be a galáciai keresztény közösségekben. Kívülről érkező személyek súlyos zavart okoztak a hívek körében, akik készeknek mutatkoztak egy a pálitól eltérő tanítás befogadására. Erről az apostol már levelének elején említést tesz: „Csodálom, hogy attól, aki titeket Krisztus kegyelme által meghívott, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok, holott nincsen más, csak olyanok vannak, akik zavarba ejtenek titeket, és el akarják fordítani Krisztus evangéliumát” (1,6-7).

Az ellenfelek fő vonásai:

- Zsidó származásúak, és a mózesi törvény érvényét hirdetik.
- Bár elismerik a keresztséget, de mellette a körülmetélést is szükségesnek tartják az üdvösség eléréséhez.
- Nagy hangsúlyt fektetnek a kalendáriumra, amikor napok, hónapok és évek megtartását szorgalmazzák (4,9).
- Kétségbe vonják Pál apostolvoltát, mivel – szerintük – emberektől és nem Krisztustól kapott küldetést.
- Szándékukat erőszakos módon juttatják kifejezésre (6,12).

Ezen jellemvonások alapján az ellenfelek abba a zsidókeresztényekből álló csoportba tartoznak, amelyet a „júdaisták” vagy „zsidózók” névvel szokás illetni. Olyan keresztény igehirdetőkről van szó, akik az üdvösség feltételeként a zsidó törvény egészének megtartását követelik.

Mivel Pál az ellenfelek tevékenysége következtében a galaták között folytatott munka gyümölcsét látja veszélyeztetve, igen határozottan és keményen reagál a kapott hírekre. A vele szemben felhozott vádakkal szemben igazolja apostoli mivoltát, és pedig arra hivatkozva, hogy ő is találkozott a feltámadt Krisztussal, és tőle kapta küldetését. Nyomatékosan kijelenti, hogy nem a törvény tettei vezetnek a megigazulásra, hanem a Krisztusba vetett hit. Persze nem elégszik meg azzal, hogy a tévtanítókkal szembeszálljon, hanem nagy hangsúlyt fektet saját tanításának újbóli megalapozására és kifejtésére.

Afelől nincs kétség, hogy a levél a 3. térítő út során keletkezett, azt követően, hogy Pál másodsorra is felkereste a galáciai keresztény közösségeket (vö. ApCsel 18,23). Ám a megírás pontos helyét nem tudjuk meghatározni. Lehet, hogy Efezusban íródott, de az sem kizárt, hogy az efezusi tartózkodását követően valahol Makedóniában. Az a tény, hogy az

1Kor 16,1 még békés helyzetet feltételez Galáciában – a galaták is részt vesznek a jeruzsálemi egyház javára tartott gyűjtésben –, inkább a második lehetőséget támasztja alá. A megírási idő: Kr. u. 56-57.

4. A levél tanítása

A megváltás

Krisztus küldetésének végső célja az emberek megváltása volt, amely az engesztelő és helyettesítő halála által történt: „(Jézus Krisztus) feláldozta önmagát bűneinkért, hogy kiragadjon minket a jelen gonosz világból” (1,4). „Krisztus megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk” (3,13). Ez utóbbi mondat értelme: Krisztus irántunk tanúsított szeretetből szabadon magára vállalta a bűn minden fájdalmas következményét, s így mentesített minket az „átoktól”, azaz a törvény megszegéséért járó büntetéstől.

A megváltás a Szentlélek elküldése által vált hatékonyá: „De amikor elérkezett az idők teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született, és a törvény alattvalója lett, hogy azokat, akik a törvény alatt voltak, megváltsa, és elnyerjük a fogadott fiúságot. Mivel pedig fiak vagytok, Isten elküldte Fiának Lelkét szívünkbe, aki azt kiáltja : «Abba, Atya!»”

A megváltás következményei az istengyermekség, az Úrral való életközösség, valamint a többi kereszténnyel való lényegi egység: „Krisztussal együtt keresztre vagytok szegezve: élek én, de már nem én, hanem Krisztus él bennem” (2,19-20). „Mert mindnyájan Isten fiai vagytok a hit által Krisztus Jézusban. Hiszen mindannyian, akik megkeresztelkedtek Krisztusra, Krisztust öltöttétek magatokra: nincs többé zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad, sem férfi, sem nő; mert mindnyájan egy vagytok Krisztus Jézusban (3,26-28).

A keresztény élet

A buzdító részben nagy hangsúlyt kap az a gondolat, hogy a keresztény szabadság nem egyenlő a szabadossággal, sokkal inkább lehetőség a korlátok nélküli szeretetre (5,1.13).

Figyelemre méltó, hogy az 5,16-25-ben Pál a test „cselekedetei”-vel a Lélek „gyümölcsét” állítja szembe. Ebben a megfogalmazásban is az a meggyőződés jut kifejezésre,

hogy a megváltott ember új életformája elsősorban nem emberi teljesítmény, hanem a Lélek belső működésének természetes következménye. Az is feltűnő, hogy a görög szövegben a „gyümölcs” (*karposz*) főnév egyes számban áll, de utána egy hosszú felsorolás következik: „szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás” (Gal 5,22-23). Az egyes szám bizonyára azt jelzi, hogy a felsorolt erények szorosan összetartoznak, egységet alkotnak. Nem véletlen, hogy első helyen a szeretet (*agapé*) áll, amely minden erény foglalatja. Ez a szeretet válasz Isten szeretetére, amely éppen a Szentlélek által árad ki szívünkbe (Róm 5,5), mint egy egészen személyes, bensőséges istentapasztalat forrása. A szeretet azonban a felebarát iránti nagylelkűséget és irgalmat is magában foglalja (vö. Gal 5,14). Végeredményben a Lélek által „kiérlelt” szeretet az, amely által a Krisztusba vetett hit valóságos megmutatkozik (Gal 5,6).

VII. LEVÉL A RÓMAIAKNAK

1. A Rómában élő keresztény közösség

A római keresztény közösség létrejöttét homály fedi, bár biztosra vehetjük, hogy a keresztény hit hamar gyökeret vert a birodalom fővárosában. Nem valószínű, hogy a közösség tervszerű missziós munka eredménye, inkább Palesztinából és Szíriából Rómába költözött keresztények letelepedésének és tanúságtevő életének a következménye (vö. ApCsel 2,10). Péter apostol nem jöhet szóba alapítóként, mert legkorábban is csak az apostoli zsinat után, vagyis az ötvenes években érkezhetett oda.

Rómában szép számmal éltek zsidók és prozeliták, s az első keresztények bizonyára az ő köreiből kerültek ki. Hogy a keresztény közösség kezdetben zsidóságból megtértekből állt, azt Suetonius azon megjegyzése is megerősíti, amelyben Klaudiusz császár rendeletéről számol be: „Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit” (A Keresztus bujtogatására folytonosan zavargó zsidókat kiűzte Rómából). Ez a híradás egy Keresztus által

szított nyugtalanságról szól, amely megosztotta fővárosban lakó zsidóságot. Ám a „Kresztus” – amely Rómában gyakori rabszolganév volt – valószínűleg a „Krisztus” félreértése. A háttérben tehát a zsidók és a zsidókeresztények közötti viszály áll, amelynek a tárgya Krisztus, vagyis Jézus messiási mivolta. A zavargás alkalmat adott a császárnak arra, hogy a zsidókat kiutasítsa Rómából, s a rendelet a zsidókeresztényeket is érintette.

A keresztény közösség fennmaradása a pogányságból megtérteknek köszönhető, akik kezdetben kis létszámban voltak jelen, de később megszáporodtak. Klaudiusz rendelete Néró uralma idején érvényét veszítette, s a zsidókeresztények is visszatérhettek, de a pogánykeresztényekhez képest már kisebbséget alkottak. Pál levele egyértelműen olyan helyzetet tükröz, amelyben a nem zsidó származásúak vannak többségben (vö. 9-11; 14,1-15,13).

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás, a levél témája): 1,1-17

I. Tanító rész: 1,18-11,36

1. Megigazulás a hit által: 1,18-4,25

A megváltás előtti állapot: a pogányok és a zsidók egyaránt bűnösök (1,18-3,20); megigazulás a hit által Krisztus engesztelő halálából kifolyólag (3,21-31); Ábrahám mint a hit példája (4,1-25)

2. A megigazult ember új élete: 5,1-8,39

Békesség Istennel Krisztusnak, az új Ádámnak engedelmissége következtében (5,1-21); a megkereszteltek új élete (6,1-23); a törvény uralmának vége (7,1-25); a Szentlélek éltető tevékenysége a jelenben és a jövőben (8,1-39).

3. A zsidó nép jelene és jövője: 9,1-11,36

Pál fájdalma Izrael miatt (9,1-5); Isten szabadsága döntéseiben (9,6-33); Izrael hitetlensége és ellenállása (10,1-21); Isten tervének végső kibontakozása: Izrael megmenekülése (11,1-36).

II. Buzdító rész: 12,1-15,13

1. Általános intelmek: 12,1-13,14

A keresztény élet mint istentisztelet (12,1-2); a keresztény élet fő szabályai: a közösség építése különböző kegyelmi adományok által, testvéri szeretet, ellenségszeretet (12,3-21); magatartás a politikai hatalommal szemben (13,1-7); a törvény teljesítése a szeretet által (13,8-14).

2. A római közösség belső életére vonatkozó buzdítás: az „erősek” legyenek figyelemmel a „gyengékre”(14,1-15,13)

Befejezés (útiterv, személyes üdvözetek, záró dicsőítés): 15,14-16,27

3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

A levél megírásának indítékát maga Pál fogalmazza meg az irat vége felé (15,14-33). Az apostol, aki éppen Korintusban tartózkodik a 3. térítő út végén, befejezettnek tekinti a birodalom keleti felén folytatott térítő tevékenységet, s immáron nyugatabbra, Hispánia területén kívánja hirdetni az evangéliumot. Ezzel összefüggésben Rómába is szeretne eljutni, nyilván nemcsak azért, hogy megismerje az ottani keresztényeket, hanem azért is, hogy megnyerje támogatásukat a nyugati misszióhoz. Ám mielőtt a birodalom fővárosába utazna, még egy fontos feladatot teljesítenie kell, nevezetesen az összegyűjtött adományok átadását a jeruzsálemi anyaegyháznak. A levél ennél fogva a közelire tervezett római látogatás előkészítése céljából íródott.

Figyelembe véve, hogy Pál még nem ismeri személyesen a római közösséget, a levél egyúttal bemutatkozás is. Ez a tartalomból is látható, hiszen éppen a szóban forgó iratban fejtegeti Pál a legbővebben és a legrészletesebben a megigazulásról szóló tanítását. Nagyon jól tudja, hogy a törvénnyel kapcsolatos álláspontja miatt sok ellenfélre (és ellenségre) talált mind a zsidók, mind a zsidókeresztények körében is, akik mindent megtesznek a lejáratása érdekében. Az apostol joggal gyanítja, hogy ellenfelei nemcsak keleten dolgoznak ellene, hanem már Rómában is rossz híret keltették. Fontos tehát, hogy a fővárosban élő keresztények közvetlenül ismerhessék meg Pál tanítását a vitatott pontokkal kapcsolatosan.

Megírási hely: Korintus. Megírási idő: 58. A levelet a kenkreai keresztény közösségben szolgálatot teljesítő Főbe asszony vitte Rómába.

4. A levél egysége

A levél fő részeinek összetartozása nem kétséges. Ellenben a 16. fejezetben található üdvözlő-listával (16,1-24) kapcsolatban felmerül a kérdés, vajon kezdettől fogva része volt-e a Rómaiaknak írt levélnek. Igen feltűnő, hogy Pál éppen azon közösség tagjaiból köszönt a legtöbbet, amelyet személyesen nem ismer. Az is meglepő első látásra, hogy Aquila és

Priscilla, akik a közelmúltban még Efezusban tartózkodtak (1Kor 16,19), most Rómában vannak. Még meglepőbb Epainétosz említése, aki „Ázsia zsengeje”, azaz egyike azoknak, akik elsőnek lettek keresztényekké Kis-Ázsiában. Egy eredendő efezusi lakos mit keres a birodalom fővárosában?

Sok tudós arra gondol, hogy a Róm 16 az efezusi keresztény közösség számára készült, vagyis Pál a szóban forgó levélből egy példányt Efezusba küldött, hozzákapcsolva az üdvözléseket. Rómába ellenben csak az első 15 fejezetet juttatta el. Az utókor számára az efezusi példány maradt fenn, illetve az egyház ezt a hosszabb változatot vette be a kánonba.

Ez a magyarázati mód lehetséges, bár nem feltétlenül szükségszerű. Ugyanis a sok név említése a köszöntések sorában nagyon is érthető a Rómaiaknak írt levél végén. Pál, aki a Rómában lakó hívők jóindulatát szándékozott megszerezni, érdekelt volt abban, hogy kiemelje: mennyi személyes ismerőse van a fővárosban, s rajtuk keresztül máris kapcsolatban áll a római keresztény közösséggel. Aquila és Priscilla jelenléte Rómában semmiképpen sem megmagyarázhatatlan, hiszen ők Itáliából valók, s Klaudiusz rendelete miatt kellett elhagyniuk Rómát, ahová a rendelet érvénytelenítése után nyugodtan visszatérhettek. Egy kis-ázsiai keresztény, mint Epainétosz, a római birodalmon belül szintén szabadon mozoghatott, s talán éppen az imént említett házaspár kíséretében érkezett Rómába.

Nincs tehát kényszerítő érv arra vonatkozólag, hogy a Róm 16 nem lehetett eredetileg is része a levélnek. Sokkal inkább annak van nagyobb valószínűsége, hogy kezdettől fogva a levélhez tartozott, s azt a célt szolgálta, hogy kapcsolatot létesítsen az apostol és a római keresztény közösség között.

Külön kell foglalkoznunk az iratot lezáró doxológiával (16,25-27), amely a szövegtanúknak eltérő helyen található:

- az általunk ismert helyen, vagyis a 16. fejezet végén: B S C D (4-5. sz.)
- a 15,33 után: p⁴⁶ (kb. 200)
- a 14,23 után: K L (8. századtól)
- két helyen is: a 14,23 után és a 16,23 után: A P (5-6. sz.)
- teljesen hiányzik: G (9. sz.)

Mivel a dicsőítés általában befejező szerepet tölt be, és az ősbibliai kódexek a levél végén tartalmazzák, a szóban forgó szövegegységet a Római levél ünnepélyes lezárásának tekintjük. Egyes kutatók a doxológiát későbbi (a Pál halálát követő) időszaktól származó kiegészítésnek tekintik. A szöveg sugalmazottságának tényét ez persze nem érinti.

4. A levél tanítása

A megigazulás szükségessége: a pogányok és a zsidók bűnössége

A levél 1-3. fejezetében Pál hosszasan bizonyítja, hogy Krisztus előtt mindenki a bűn uralma alatt állt. Bár az emberek előtt adva volt a lehetőség, hogy Istent megismerjék, mégsem tudtak teljesen Istennek tetsző életet élni. Bűnösök voltak a pogányok, mert bár felismerhették Istent a teremtett világból, nem adták meg neki, a Teremtőnek kijáró hódolatot (1,18-32). De éppúgy bűnösök voltak a zsidók is. Ők a Sínai-hegyen kapott törvényben pontosan megismerhették Isten akaratát, de nem tartották azt meg. Így a törvény nem szolgált megigazulásukra (2,1-29). Pál mindebből a bűnös állapot egyetemességére következtet: „Zsidók és pogányok mind alá vannak vetve a bűnnek” (3,9).

Pál a zsidókkal kapcsolatban nagyon hangsúlyozza, hogy a krisztusi megváltás nélkül a törvény önmagában nem teszi az embert igazzá és Isten előtt kedvessé. A törvény szerepéről részletesebben a 7. fejezetben van szó. Itt az apostol a megigazulás nélküli embert mutatja be, aki a szabadulás reménye nélkül vergődik a bűn hálójában. Pál voltaképpen elismeri a törvény értékét, amikor olyan jelzőket használ rá, melyek egyébként Isten tulajdonságaiként szerepelnek: szent, igaz és jó (Róm 7,12). Emellett azt is kijelenti, hogy „a törvény lelki” (Róm 7,14), vagyis Isten Lelkétől származik, s hitelesen fejezi ki Isten akaratát. A fő probléma tehát nem a törvényben van, hanem az emberben, aki „testi” (7,14). A görög szövegben szereplő „szarkikosz” (testi) melléknév a „szarx” (test) főnévből származik. Ez a szó Pálnál a bűn szolgálatában álló testet (önzés, érzékiség, ösztönösségbe való bezárkózás) jelöli, amely szolgátságba tudja vetni az embert. A testi jelleg (szarkikosz) ennél fogva azt jelenti, hogy az ember a bűn hatalma alatt áll: „...én azonban testi vagyok, rabszolgája a bűnnek” (Róm 7,14). „Így már nem is én cselekszem, hanem a bennem lakó bűn” (Róm 7,17). A törvény negatív szerepe abban áll, hogy gyöngye: nem segít annak megtartásában, amit előír, sőt a bűn hatalma alatt álló emberben csak erősíti a bűnre való hajlamot. Azzal pedig, hogy a bűnt mint bűnt feltárja, a kikerülhetetlen ítélet valóságát tudatosítja (7,7-8.13).

A megigazulás alapja: Isten igazsága

A bűn uralmának bemutatása után az apostol az „Isten igazságának” kinyilvánulásáról beszél (3,21-31). Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem Isten büntető vagy jutalmazó

igazságosságáról van szó. Világosan kitűnik ez az alábbi mondatokból: „Nincs ugyanis különbség: mindnyájan vétkeztek és híjával vannak Isten dicsőségének. Az ő ingyenes kegyelméből igazulnak meg Jézus Krisztus megváltása által. Őt Isten a kiengesztelődés eszközévé tette a hit által az ő vérében azért, hogy kinyilvánuljon igazsága a korábban elkövetett bűnök elnézése révén isteni türelmében, és hogy megmutatkozzék az ő igazsága a jelen időszakban” (3,23-26). Kétségtelen, hogy Pál az emberiség bűnös állapotával kapcsolatban állítja az „Isten igazságának” kinyilvánulását. Feltűnő viszont, hogy nem a gonoszok elítéléséről beszél – ami az „igazságosság” fogalmából következne –, hanem Isten ingyenes kegyelméről, amely igazzá teszi a bűnösöket. Az „igazság” tehát a kegyelemmel kapcsolatos: Isten szabadító és üdvözítő akaratát és cselekvését jelenti, amelynek eredménye a megigazulás. Isten éppen az igazsága, az üdvözítő szándéka miatt nem sújtott le a múltban ítéletével a bűnös emberiségre, hanem türelmesen várt. Krisztus engesztelő halála alapján immáron „a jelen időszakban” mindenkinek, zsidónak és pogánynak egyaránt felajánlja a bűnbocsánatot és a kiengesztelődést.

Jézus halálának megváltástani jelentősége

Nem kétséges, hogy az Istennel való kiengesztelődés Krisztus megváltó halálának következtében lehetséges. Érdekes, hogy az imént idézett mondatban Pál Krisztust az „engesztelés eszközének” nevezi, és pedig olyan főnévvel (*hilasztérion*), amely az Engesztelés napjának egyik szertartásával áll összefüggésben. Ezen a napon lépett be – évente egyszer – a főpap a jeruzsálemi templom legszentebb helyére, a Szentek Szentjébe, s áldozati vérrel meghintette a frigyláda tetején levő aranylemezt, amely az engesztelés helyének számított (vö. Lev 16,14-15). Amikor Szent Pál a keresztre feszített Krisztust mondja az engesztelés eszközének, illetve helyének, azt jelzi, hogy Krisztus kereszthalála valósította meg egyszer s mindenkorra azt, amit az Engesztelés napjának évről évre megismételt szertartása kifejezésre juttatott: véglegesen „befedte”, eltörölte a bűnöket. Krisztus halálának egyfelől az Isten iránti feltétel nélküli engedelmesség (5,19) adott engesztelő értéket, másfelől az irántunk tanúsított szeretet (5,8; 8,39) és a velünk való sorsközösség a bűn fájdalmas következményeinek (szenvedés, halál) vállalásában (8,3).

Az is fontos szempont, hogy halála után Jézus feltámadt, s képessé vált arra, hogy a benne hívőket is részesítse a bűn feletti győzelemben. A hívek ugyanis a keresztségben szentségi módon részesei lesznek Krisztus halálának, miként azt Pál a Római levél 6.

fejezetében kifejti: „Vagy nem tudjátok, hogy mindnyájan, akik megkeresztelkedtünk Krisztus Jézusra, az ő halálára keresztelkedtünk meg. Eltemettek tehát vele együtt a halálba a keresztség által...” (Róm 6,3-4). Az együtt-meghalásnak az eredménye pedig a bűntől való megszabadulás, amely egy új életet tesz lehetővé: „Hisz tudjuk: a régi embert bennünk azért feszítették meg vele együtt, hogy a bűn teste elpusztuljon, s ne szolgáljunk többé a bűnnek. Mert aki meghalt, az felszabadult a bűn alól” (Róm 6,6-7).

Reményteli élet a Szentlélekben

A Jézus kereszthalála által lehetővé tett és a keresztségben elnyert új állapot lényegében a feltámadt Krisztus életében való részesedést jelenti, amely a Szentlélek által valósul meg. Szent Pál számára a Szentlélek jelenléte (bentlakása) jelzi és garantálja a megváltást. „Ti azonban nem testi, hanem lelki emberek vagytok, ha valóban Isten Lelke lakik bennetek. Akiben viszont nincs meg Krisztus Lelke, az nem az övé. Ha azonban Krisztus bennetek van, a test halott ugyan a bűn miatt, de a Lélek élet a megigazulás miatt” (Róm 8,9-10).

A megkeresztelt hívő ugyanakkor mégsem érezheti teljes biztonságban önmagát. Bár a test (szarx) uralmáról a keresztség után nem beszélhetünk többé, a veszélyéről viszont igen. Ha a keresztény nem a Lélek szerint él, ismét a test rabságába kerül. Ezért az apostol ismételten óvatosságra szólít fel. Szükségesnek tartja, hogy a hívek teljesen alárendeljék magukat a Léleknek, és mindenben az ő irányítását kövessék: „Ennélfogva, testvérek, nem vagyunk a test lekötelezettjei, hogy a test szerint éljünk. Ha ugyanis a test szerint éltek, meghaltok, de ha a Lélekkel megölitek a test cselekedeteit, élni fogtok” (Róm 8,12-13).

A Lélek szerinti élet következménye, hogy a keresztény képessé válik Isten akaratának megtételére. Krisztus megváltó halálának végső célját Pál a következőképpen fogalmazza meg: „... hogy a törvény rendelkezése beteljesedjék mibennünk, akik nem a test szerint, hanem a Lélek szerint élünk” (Róm 8,4). Érdekes, hogy az apostol „rendelkezés”-ről beszél, nem pedig rendelkezésekről. Ennek az lehet az oka, hogy Pál számára a törvény egy parancsban, a szeretet parancsában foglalható össze (vö. Róm 13,8-9). Arra is felfigyelhetünk, hogy a „beteljesedni” ige szenvedő alakban áll, amely az akkori zsidó nyelvben Isten cselekvését juttatta kifejezésre (ez az ún. Istenre utaló szenvedő szerkezet). Ebből következik, hogy a törvény rendelkezésének, vagyis a szeretetnek a megvalósítását Isten teszi számunkra

lehetővé a Szentlélek által, aki belülről ösztönöz a jóra, és tesz alkalmassá az önzetlen cselekedetekre.

A megváltást követő új állapot lényege, hogy a keresztények Isten gyermekei. Az istengyermekség is szoros kapcsolatban áll a Szentlélekkel: „Mert akiket Isten Lelke vezérel, azok Isten fiai. Nem a szolgaság lelkét kaptátok ugyanis, hogy ismét csak féljete, hanem a gyermekké fogadás Lelkét, akiben azt kiáltjuk: Abba, Atya! Maga a Lélek tesz tanúságot lelkünknek, hogy Isten fiai vagyunk. Ha pedig fiai, akkor örökösök is: Isten örökösei, Krisztusnak pedig társörökösei” (Róm 8,14-17). Az istengyermekség jele és biztosítéka a Szentlélek jelenléte és működése. Ugyanakkor a Szentlélek alakítja ki a hívekben az istengyermekségnek megfelelő lelkületet: fiúi bizalomra hangol Isten iránt mint Atya iránt. A bizalom imádságban mutatkozik meg és nyer konkrét megfogalmazást.

Az istengyermekség nemcsak az Istennel való jelenlegi kapcsolatra vonatkozik, hanem jövőbeli távlata is van, amelyet Pál az „örökség” szóval fejez ki. Az örökség nem más, mint a feltámadt Krisztus dicsőségében való teljes részesedés, amely a test feltámadását is magában foglalja: „S ha annak Lelke, aki feltámasztotta Jézust a halálból, bennetek lakik, akkor Ő, aki feltámasztotta Jézust a halálból, életre kelti halandó testeteket is a bennetek lakó Lelke által” (8,11).

Izrael sorsa

A megigazulással kapcsolatos üdvtörténeti fejtegetéseinek kiegészítéseként Pál a Krisztust elutasító zsidóság sorsáról is szól (9-11. fej.). A zsidók, mint választott nép, nem ismerték el Jézusban az Isten által küldött Messiást. Ugyan Isten iránti buzgóság tölti el őket, „de ez a nem ismerők buzgósága” (10,2). Az Istentől eredő megigazulást a maguk teljesítményre építő törekvésével kívánják helyettesíteni (10,3). Ám Izrael hitetlensége nem akadályozhatja meg Isten tervének megvalósulását. A zsidóság ellenállása igazából misztérium: egyfelől a pogányok üdvösségét teszi lehetővé (11,30), másfelől a nemzetek üdvözítése a zsidókat „versengésre” készíti (11,11). Isten hűsége az ígéreteihez erősebb, mint minden emberi hűtlenség: „Isten ugyanis nem bánja meg adományait és hívását” (11,29). Éppen ezen alapszik a remény, hogy a pogányok teljes létszámban történő megtérése után egész Izrael üdvözülni fog (11,26).

IX. LEVÉL A FILIPPIEKNEK

1. A Filippiben élő keresztény közösség

A település eredeti neve „Krenidesz” volt. A „Filippi” nevet Nagy Sándor apjáról, II. Fülöpről kapta, aki átépítette, és székhelyévé tette. Kr. e. 146-ban a rómaiak elfoglalták, s a környező városokkal együtt római tartománnyá tették. Miután Antonius éppen Filippi mellett győzedelmeskedett Cézár gyilkosai felett, a veterán katonákat a közeli városba telepítette le. Octavianus pedig kb. Kr. e. 30-ban az itáliai városoknak kijáró előjogokat (ius italicum) biztosította számára. Ebből kifolyólag Filippiben a görögök mellett szép számmal éltek rómaiak is. A zsidó közösség ellenben kis létszámú volt.

Pál a 2. térítő úton járt először Filippiben. Voltaképpen ez volt az első európai város, ahol keresztény közösséget alapított. Az Apostolok Cselekedeteinek beszámolója szerint Pál és társai egy folyóparti imahelyen – zsinagóga híján ez lehetett a zsidók és az istenfélők összejöveteli helye – hirdették az igét, aminek következtében többen megtértek. Az apostolt egy Lídia nevű bíbor árus asszony fogadta be házába, ám rövid idő múlva egy „jósoló szellemtől” megszállott rabszolgalány miatt menekülnie kellett (ApCsel 16,11-40). Hogy Filippiben tényleg üldözést szenvedett, azt Pál több levelében is megerősíti (1Tessz 2,2; Fil 1,30). Az általa alapított közösség azonban egyike a leghűségesebbeknek. Bár belső viszályok előfordulnak (Fil 4,2), és tévtanítók is veszélyeztetik a híveket (Fil 3,2-21), a közösség mégis szilárd alapokon áll, s igen jó és bensőséges kapcsolatot ápol az apostollal.

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás): 1,1-11

Személyes információk: 1,12-26

Intelmek: 1,27-2,18

A munkatársak ajánlása: 2,19-30

Figyelmeztetés a tévtanítókkal szemben: 3,1-21

Záró intelem: 4,1-9

Köszönet az adományért: 4,10-20

Befejezés (köszöntések, áldáskívánság): 4,21-23.

3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje

Köszönet az adományokért

Amikor a Filippiben élő hívők hallottak Pál fogságáról, egy Epafroditosz nevű kereszténnyel adományt küldtek a megsegítésére. Ez a juttatás lehetett élelem vagy ruhanemű, de éppúgy pénzbeli támogatás. Miközben Pálnál tartózkodott, Epafroditosz súlyosan megbetegedett, s ez aggodalommal töltötte el a filippieket. Az apostol ezért szükségesnek látja, hogy megnyugtassa őket, s egyszersmind megköszönje a nagylelkű adományt. A levél tehát köszönő irat, ugyanakkor sok személyes jellegű hírt is tartalmaz. Hiszen Pál arra is hangsúlyt fektet, hogy saját helyzetéről beszámoljon. Örömmel közli, hogy fogsága előnyökkel is jár, minthogy így lehetősége nyílt az evangélium hirdetésére a császári hivatalnokok között (1,13). Emellett az ő fogva tartása több keresztény társát arra ösztönözte, hogy a távollétében, mintegy őt helyettesítve hirdessék az örömhírt, bár – ezt szomorúan veszi tudomásul – olyanok is vannak, akik ezt féltékenységből és vetélkedésből teszik (1,15.17).

A levélben persze a közösségen belüli problémákra és a közösséget fenyegető veszélyekre is reflektál az apostol. A belső viszálykodással kapcsolatban egységre buzdít, amelynek alapja Jézus aláztos lelkületének az elsajátítása, illetve megőrzése (2,1-5). A külső veszélyekkel szemben pedig óvatosságra és határozott ellenállásra int (1,27). Az ellenfelekről bővebben a harmadik fejezetben van szó. Mivel nagy hangsúlyt fektetnek a körülmetélésre és a zsidó törvény érvényére, a zsidózó mozgalom tagjai lehetnek.

A fogság helye

Bár a levélben Pál többször is hivatkozik fogságára, sőt arra is, hogy az ítélelhirdetés még hátra van, a fogság pontos helyét sajnos nem határozza meg. Így találgatásokra vagyunk utalva. Abból a tényből, hogy az irat elején a „császári testőrség” (prétorium; 1,13), a végén pedig a „császár házából valók” (4,22) nyernek említést, egyesek arra következtetnek, hogy a

levél a római fogságban (Kr. u. 61-63) keletkezett. Ám ennek a régen igen elterjedt s néhányak által ma is képviselt nézetnek vannak nehézségei. A levél adatai ugyanis gyors, néhány nap alatt lezajlott hírváltást feltételeznek, amely – figyelembe véve a főváros és Filippi közötti távolságot – Róma esetében nemigen valószínű. Emellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy a fővárosból Pál Hispániába készült távozni, míg levelünkben azt helyezi kilátásba, hogy szabadulása után rövid időn belül meg fogja látogatni a filippi híveket (2,24). Ugyanakkor a „császári testőrség” és a „császár házából valók” nem szükségképpen Rómára utalnak, hiszen testőrség minden tartományi központban volt, a „császár házából valók” kifejezés pedig nemcsak a császár rokonait jelöli, hanem azokat a birodalom különböző helyein élő rabszolgákat vagy felszabadítottakat, akik közvetlenül az uralkodó fennhatósága alatt álltak.

Az Apostolok Cselekedeteit alapul véve Cezárea is szóba jöhet a levél megírásának helyeként, hiszen Pál ott is volt két évig (58-60) fogságban. Ám a fent említett nehézségek ez esetben is fennállnak, hiszen Cezárea szintén nagyon távol van Filippitől. Ezért a biblikusok jelentős része manapság Filippihez közel eső települést keres a levél megírásának helyeként, nevezetesen Efezust. Bár az Apostolok Cselekedetei nyíltan nem említi, hogy Pál Efezusban fogságot szenvedett volna, maguk a levelek mégis alátámasztják egy efezusi fogság létét. A második Korintusi levél végén, a különféle megpróbáltatások felsorolásakor, az apostol többszöri fogságra utal (2Kor 11,23). A Korintusi levelek egyéb helyein is súlyos megpróbáltatásokat említ az efezusi időszakra vonatkozólag: „Ha csak emberi módon *küzdöttem a vadállatokkal Efezusban*, mit használ nekem?” (1Kor 15,32). „Mert nem akarjuk, hogy ne tudjatok, testvérek, a mi szorongatásunkról, amelyben *Ázsiában* volt részünk. Mődfellett, erőnkön felül próbára tettek minket, úgyhogy még az életünk felől is kétségeink voltak. *Sőt magunkban már a halálos ítéletet is elfogadtuk*, hogy ne magunkban bízzunk, hanem Istenben, aki feltámasztja a halottakat” (2Kor 1,8-9). Ez utóbbi idézet tartalma messzemenően megfelel annak, amit Pál a Filippi levélben saját sorsáról, az esetleges halálos ítélet elfogadásáról ír (vö. Fil 1,21.23). A halálos ítélet említése egyébként egyértelműen fogságra utal, tehát nyugodtan kijelenthetjük: Pál a három éves efezusi tartózkodása (kb. 54-56) során néhány hétig vagy hónapig fogságot szenvedett. Efezusban mint tartományi központban állomásozott császári testőrség, sírfeliratok pedig arról tanúskodnak, hogy a városban „császár házához tartozók”, azaz a császári ház felszabadítottjai is jelen voltak.

A Filippieknek írt levelet tehát az efezusi fogság (kb. 54-55) időszakából származtatjuk.

4. A levél egységének kérdése

A 3,2-vel hirtelenül bekövetkező, feltűnő hangnemváltás felveti a levél egységének a kérdését. A 3. fejezettől eltekintve az egész levél az öröm hangján szól, jóllehet Pál fogságban van, s nem ismeri ügyének kimenetelét. Ezzel szemben a 3. fejezetben szó sincs örömről, hanem Pál mereven elhatárolódik és elzárkózik a tévtanítóktól. Ezért sok kutató úgy tartja, hogy a Fil 3,2-4,3 és valószínűleg a 4,8k mint befejezés eredetileg más levélhez tartoztak. Sőt talán a 4,10-20 is alkotórésze volt egy önálló köszönőlevélnek, amely eredetileg a levélváltás elején állt. Ebből kifolyólag sokan a szóban forgó iratot levélkompozíciónak tekintik. A levelek az alábbi sorrendben követték egymást: A/ 4,10-20; B/ 1,1-3,1 + 4,4-7.21-23; C/ 3,2-4,3.8k.

Persze a levél egysége mellett szóló érveket sem szabad elhallgatni:

- Pál más leveleiben is megfigyelhető, hogy a közvetlenebb hangnemű érvelést hirtelen a polémia váltja fel.
- A 3,2-4,3 egységben vannak olyan motívumok, amelyek az irat egyéb részeiben is előfordulnak: óvás az ellenfelektől (3,2 és 1,27k); eszkatológikus kitekintés (3, 20-21 és 2,8-11.16); Isten Lelke általi szolgálat (3,3 és 1,19; 2,1).
- Bár a 3,2-4,3 egységben nincs szó örömről, ám az azt megelőző és követő versekben igen. Így az öröm témája valamiképp a polémiát is áthatja.

Ezen érvek alapján a levél szerkesztett voltára vonatkozó feltevés nem tekinthető teljesen bizonyítottnak.

5. A levél tanítása

a) *Krisztológiai* szempontból a 2,6-11-ben olvasható himnusz emelhető ki, amely két részből (versszakból) áll: az elsőben Krisztus alázata és halálig tartó engedelmissége, a másodikban pedig a megdicsőülése áll a figyelem középpontjában. A himnusz abból a szempontból is nagyon jelentős, hogy egyértelműen megjelenik benne a preegzisztencia (a földi életet megelőző lét) és a megtestesülés témája. Itt találjuk ennek a hittitoknak a legősibb megfogalmazását: „aki *isteni mivoltában* nem tartotta *Istennel való egyenlőségét* olyan

dolgnak, amelyhez mint zsákmányhoz ragaszkodnia kell, hanem kiüresítette önmagát, *szolgai alakot vett fel, és hasonló lett az emberekhez*, külsejét tekintve úgy jelent meg, mint egy ember” (Fil 2,6-7). Krisztusnak isteni természete volt, s Istennel egyenrangú volt. Erről az egyenrangúságról azonban szabadon lemondott, amikor egy lett az emberekkel, és a bűnt kivéve mindenben megosztotta sorsukat.

b) Az *eszkatológiát* tekintve azt mondhatjuk, hogy Pál ebben a levélben is kitart a parúziával és a halottak feltámadásával kapcsolatos korábbi nézete mellett, hiszen a 3. fejezet végén így ír: „A mi hazánk azonban a mennyekben van, ahonnan mint Üdvözítőt várjuk az Úr Jézus Krisztust. Ő átalakítja gyarló testünket, és hasonlónak teszi az ő dicsőséges testéhez, azzal az erővel, amellyel hatalma alá vethet mindent” (3,20-21). A börtönben ugyanakkor az apostolnak szembesülnie kell azzal a ténnyel is, hogy esetleg halálos ítéletet mondanak ki felette. Erről elmélkedve nagyon mély meglátásokra jut: „Mert számomra az élet Krisztus, a halál pedig nyereség.” (1,21). „A kettő között vívódom: szeretnék elköltözni, és Krisztussal lenni, mert ez mindennél jobb lenne” (1,23). Az idézett mondatok alapján nem kétséges Pál meggyőződése, miszerint a hívő keresztény számára a halál a Krisztussal való elmélyültebb és teljesebb közösséghez vezet.

X. LEVÉL FILEMONNAK

1. A címzett és a megírás indítéka

Filemon Kolosszéban élő, jómódú férfi, akinek a házában rendszeresen összejönnek a keresztények. Mindazonáltal a közösség vezetője nem ő, hanem Archipposz (2. v.; vö. Kol 4,17). A levél címzettje régebb óta kapcsolatban áll Pállal, sőt minden bizonnyal a keresztséget is tőle vette fel (19. v.).

A levél megírásának a háttérben az a tény áll, hogy Filemon egyik rabszolgája, Onesimosz megszökött gazdájától – akit valószínűleg meg is károsított –, és felkereste a fogságban tartózkodó Pált, akiről bizonyára a keresztény összejöveteleken szerzett tudomást.

Az apostol hatására a szökött rabszolga megkeresztelkedett, majd igen hasznos segítőtársnak bizonyult. Ám Pál tiszteletben tartva a jogi helyzetet – s bizonyára azzal is számolva, hogy elfogás esetén a szökött rabszolgákat súlyosan büntették – visszaküldi urához Onezimoszt, s azzal egy időben küldi a szóban forgó levelet is, amellyel a rabszolga feszültségtől mentes visszafogadását kívánja elősegíteni. Az apostol igen bensőséges, baráti hangnemben arra kéri Filemont, hogy Onezimoszt a jövőben ne szolgáljon, hanem testvérnek tekintse. Pál talán abban is reménykedik, hogy a jogi helyzet tisztázása után Onezimosz visszatérhet hozzá, hiszen jelenléte eddig is nagy segítséget jelentett számára (vö. 20. v.).

Valószínűleg ez a levél is az efezusi fogságban keletkezett.

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás): 1-3

Közbenjárás Onezimoszért: 8-20

Az apostol tervei: 21-22

Befejezés (üdvözetek, áldáskívánság): 23-25

3. A levél tanítása

A levél betekintést enged az ősegyház szervezeti formájába, amelyet a házi közösség szóval lehetne jellemezni. Ennek lényege, hogy a keresztény közösség egy tehetősebb család házában gyűlt egybe istentiszteletre, s ezek az összejövetelek – szeretetlakomával egybekapcsolva – a hívők közötti testvéri egységet fejezték ki, illetve erősítették. Ezek a házi közösségek a hittérítők befogadására és elszállásolására is alkalmasak voltak. Ilyesfajta, magánháznál istentiszteleti célból történő összejövetelek mind a zsidó diaszporában, mind a pogányoknál ismertek voltak, s az első keresztények körében is nagy szerepet játszottak. Létükről a szóban forgó iraton kívül egyéb páli levelek (1Kor 16,15.19; Róm 16,3-5. 23; Kol 4,15), sőt az Apostolok Cselekedetei (12,12; 18,7) is tanúskodnak.

A Filemonnak írt levélben Pál konkrét helyzetben alkalmazza azt az alapelvet, amelyet más leveleiben általános formában fogalmazott meg: a Krisztusba vetett közös hit új helyzetet teremt azok számára, akik ezt a hitet vallják. Az egymás közötti kapcsolatban a Krisztus iránti

elkötelezettség a meghatározó, a többi tényező (származás, nemzetiség, társadalmi helyzet) másodlagossá válik: „nincs többé zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad, sem férfi, sem nő; mert mindannyian egy vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,28). A társadalmi különbségek eltüntetését az apostol nem forradalommal kívánta elérni, hanem annak a lelkületnek a tudatosításával, amelyben nem az alá- vagy fölérendeltség a döntő, hanem a kölcsönös, egymás igazi javát szolgáló testvéri szeretet: „Ne tartoztatok senkinek semmivel, csak kölcsönös szeretettel” (Róm 13,8).

XI. LEVÉL A KOLOSSZEIEKNEK

1. A kolosszei keresztény közösség

Kolossze Dél-Frigia területén, a Lükosz folyó mentén, Laodicea és Hierapolisz szomszédságában feküdt, Efezustól keletre kb. 200 km távolságra. A vulkanikus vidék borairól, bíborfestékéről és textiliparáról volt híres. Az őslakosok a frígek voltak, de az újszövetségi korban más nemzetiségűek (köztük zsidók) is szép számban települtek ide. A 60-as évek elején a Lükosz-völgy vidékét földrengés rázta meg, amelynek következtében az említett városok elpusztultak. Laodiceát biztosan felépítették, ellenben Kolossze későbbi sorsáról semmit sem tudunk.

Az említett frígiai városokban Pál személyesen nem járt. Kolosszéban a keresztény közösséget Pál egyik tanítványa, s egyben a város szülöttje, Epafrász alapította (1,7; 4,12). A levélből kitűnik: a közösség, amely nagyrészt pogánykeresztényekből tevődött össze, alapvetően az apostoli evangélium szellemében élt, de békéjét kívülről jövő negatív hatások fenyegették.

2. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás, közbenjárás): 1,1-11

Krisztus és az egyház: 1,12-2,23

Krisztushimnusz (1,12-20); az apostol az egyház szolgálatában (1,21-2,3); óvás a tévtanítókkal szemben (2,4-23).

Buzdítás a keresztény életre: 3,1-4,6

Alapvető felhívás az odafent valók keresésére (3,1-4); az „új embernek” megfelelő életforma (3,5-17); életállapot-táblázat (3,18-4,1); buzdítás mindenkinek (4,2-8).

Befejezés (köszöntések, aláírás, áldáskívánság): 4,7-18

3. A levél megírásának indítéka

A levél megírását azt tette szükségessé, hogy a kolosszei keresztény közösségben tévtanítók jelentek meg, akik még nem értek el érdemleges sikert, de jelenlétük komoly veszélyt jelentett a közösség igazhitűsége és egysége szempontjából. A tévtanítók igazából nem helyettesíteni, hanem kiegészíteni akarták az evangéliumot. Az alábbi vonások jellemzőek rájuk:

- Tanításukat „bölcselet”-nek (filozofia) nevezik (2,8). Ez a megnevezés persze nem a klasszikus görög filozófia értelmében vett gondolkodó, megismerő és értékelő tevékenységet jelöl, hanem a tévtanítók vallási jellegű elképzeléseit.
- Ebben a spekulációban nagy szerepet kapnak a „világ elemei” (2,8). A kifejezés valószínűleg angyali lényekre vonatkozik (2,18), akik az égitesteket és a természeti erőket uralják. Mint kozmikus hatalmak nemcsak a világ folyását határozzák meg, hanem az egyes emberek sorsát is. Ezért a „világ elemeit” különleges tisztelet illeti.
- A „világ elemeinek” tisztelete bizonyos szabályok („dogmák”) elfogadását és megtartását foglalja magába: előírt ünnepnapokat (újhold, szombat) meg kell szentelni, és kerülni kell tiltott ételek és italok fogyasztását (2,16.21). Nem kétséges, hogy a mózesi törvény követelményeire történik itt hivatkozás, de nem pusztán a zsidózó mozgalom szellemében. A rituális és étkezési törvények nem önmagukban, az üdvösség közvetlen feltételeként

kívánatosak, hanem a „világ elemeinek” szolgálataként. A törvények betartása arra szolgál, hogy a kozmikus erők megfelelő tiszteletben részesüljenek.

A felsorolt jellemvonások azt mutatják, hogy a Kolosszéban fellépő tévtanítók szinkretista tant képviseltek. A gnosztikus eszmék és a zsidózó törvényesség keveredésével állunk szembe. Ez ellen a tan ellen küzd Pál, amikor azt hangsúlyozza, hogy Krisztus a világ Ura, tehát nem a világ elemeinek és angyali hatalmaknak tisztelete által jutunk el a teljességre, hanem kizárólag Krisztuson keresztül.

3. A levél eredetével kapcsolatos kérdések

A 19. századtól kezdve a bibliakutatók egy része úgy véli, hogy a Kolosszei levél nem közvetlenül Páltól származik, hanem valamelyik tanítványától, aki az apostol halála utáni időszakban azzal a céllal írt, hogy a keresztény közösségeket ért új kihívásokra az apostol szellemében adjon választ. Ennek a nézetnek a képviselői főképp nyelvi és teológiai érvekre hivatkoznak.

A Kolosszei levél nyelvezete és stílusa erősen eltér a főlevelekétől. A levélben 34 „hapaxlegomenon” fordul elő, vagyis olyan szavak, amelyek egyébként sehol sem szerepelnek az Újszövetségben. Emellett 28 olyan szó is található az iratban, amelyek a korábban tárgyalt páli levelekben nem használatosak. Ugyanakkor sok fontos páli fogalom hiányzik belőle: megigazulás, szabadság, törvény, hinni stb. A páli főlevelekhez viszonyítva sajátos a mondatok felépítése, egymásra következése: a hosszú mondatok gyakran egymásba nyúlnak; gyakoriak az egymástól függő birtokos esetek és szinonim fogalmak.

A Kolosszei levél teológiájában is jelentős hangsúlyeltolódások figyelhetők meg: a krisztológia kozmikus távlatot ölt, a hagyományos értelemben vett eszkatológia viszont háttérbe szorul. Az apostoli hivatal is új értelmezést nyer, hiszen az apostol immáron nemcsak az evangéliumnak, hanem az egyháznak a szolgálója.

A bibliakutatók közül sokan a közvetlen páli eredetet vallják. Mi is inkább ezt a nézetet követjük, hiszen a felsorolt érvek nem olyan jellegűek, hogy Pál viszonylatában nem lennének megmagyarázhatók. Hiszen hosszú és összetett mondatok egyéb, biztosan Páltól

származó iratokban is előfordulnak (pl. 1Kor 1,26-31; Gal 4,4-5; Róm 11,33-36). Emellett Pál esetében sem zárható ki némi fejlődés a szóhasználat és stílus tekintetében. Sőt az eltérések nagy része magyarázatot nyer, ha figyelembe vesszük, hogy a szerző több, hagyományból átvett anyagot (1,15-20; 3,18-4,1) iktat be a levélbe, illetve a tévtanítók ellen az általuk használt szavak és kifejezések kölcsönzésével érvel. A tanbeli eltérések sem oly nagyok, hogy ne lehetne azokat a páli teológiai szemlélet fejlődésére visszavezetni. Ugyanakkor éppen ez a fejlődés azt sugallja, hogy a levél Pál munkásságának a késői szakaszában, a cezáriai vagy a római fogság idején keletkezett. Ezzel összefüggésben megfontolandó az a nézet is, amely a levelet Pál működésének időszakára vezeti vissza, de a konkrét megfogalmazást az apostol valamelyik munkatársának (pl. Timóteusnak) tulajdonítja.

4. A levél tanítása

a) A legsajátosabb vonás a *kozmosz krisztológia*, amely mindenekelőtt az őskeresztény hagyományból való himnuszban figyelhető meg. A Filippi levél himnuszához hasonlóan a szóban forgó szövegben is világosan kifejezésre jut a preegzisztencia, hiszen Krisztus úgy jelenik meg, mint „a láthatatlan Isten képmása és minden teremtmény elsősülöttje” (1,15), aki „előbb van mindennél, és minden benne áll fenn” (1,17). A himnusz egyébként két részből áll, s mindkettőben Krisztus mint nélkülözhetetlen közvetítő nyer bemutatást: 1/ Közvetítő a teremtésben, mert minden benne, általa és érte teremtett (1,15-17). 2/ Közvetítő az egyetemes kiengesztelődésben, mert Isten őáltala (az ő vére által) békített ki magával mindent a földön és a mennyben (1,18-20).

A levél egyéb helyein is nagyon hangsúlyos, hogy Krisztus a világmindenség Ura, aki felette áll minden „fejedelemségnek és hatalmasságnak” (2,10), azaz minden kozmosz erőnek és szellemi lénynek. Krisztus egyedülálló kiváltsága, hogy „őbenne lakik az istenség egész teljessége testi formában” (2,9). Mivel a hívők egyedül őbenne „jutottak teljességre” (2,10), ezért kizárólag őt kell szolgálniuk, s nem alacsonyabb rendű lények jóindulatát kell keresniük. Fölösleges és veszélyes emberi spekulációkra (bölcseletekre) nagy figyelmet szentelni, hiszen az egyetemes kiengesztelődést létrehozó Krisztusban rejlik „a bölcsesség és tudomány minden kincse” (2,3).

b) A levélben rendszeresen visszatér az a gondolat, hogy az egyház Krisztus teste. Ezt a szempont az 1Kor 12-ben és a Róm 12-ben is megjelenik. A Kolosszei levél újdonsága a „test” (szóma) és a „fej” (kefalé) közötti világos különböztetés: az egyház a „test”, amelynek a „feje” Krisztus (1,18). Krisztus mint Fő biztosítja az egyház egységét és növekedését: „az illesztések és az izületek segítségével gondozza és összetartja az egész testet, hogy megvalósítsa abban az Isten szerint való növekedést” (2,19). Az apostol különleges szolgálatot tölt be az egyházban, nemcsak az evangélium hirdetésével (1,23; 2,8), hanem az apostoli munkát kísérő szenvedéseivel is (1,24).

c) Az eszkatológiát tekintve is jelentős szemléletváltás figyelhető meg. A végső eseményeknek nem az időpontja („közelsége”; vö. Fil 4,4k), hanem a térbeli vonatkozása áll a figyelem középpontjában: „Ezért tehát, ha feltámadtatok Krisztussal, keressétek az odafent valókat, ahol Krisztus van, Isten jobbján ülve” (3,1). Ebből kifolyólag az erkölcsi buzdítás alapja már nem a közeli vég, hanem az a Róm 6,1-10 tartalmát továbbfejlesztő meggyőződés, miszerint a hívő ember a keresztségben nemcsak meghalt és eltemetkezett Krisztussal, hanem vele együtt *fel is támadt*, tehát a mennyhez tartozik (2,12; 3,1.3). Ezért a keresztyének folytonosan felfelé kell tekinteni, vagyis a Krisztussal való közösség tudatában, illetve ezen közösség teljességének reményében feddhetetlen életformára kell törekedni.

XII. AZ EFEZUSI LEVÉL

1. A levél szerkezete

Bevezetés (címezés, köszöntés, áldás, hálaadás, közbenjárás): 1,1-14

Emlékeztető tanítás: 2,1-3,21

Isten irgalma Krisztusban (2,1-10); a zsidók és a pogányok egysége (2,11-22); az apostoli hivatal az egyházban (3,1-21).

Jövőre irányuló buzdítás: 4,1-6,20

Az egység megőrzése (4,1-16); a régi és az új ember (4,17-24); keresztény magatartás az élet minden területén (4,25-5,21); életállapot-táblázat, benne házassági katekézis (5,22-6,9); a lelki fegyverek felöltése (6,10-20).

Befejezés (záró köszöntés és áldás): 6,21-24

2. A címzettekkel kapcsolatos kérdés

Az irat jellege

A korábban bemutatott páli levelektől eltérően az Efezusi levél igen személytelen. Hiányoznak mind a Pál életének eseményeire, mind a címzettek konkrét helyzetére vonatkozó megjegyzések. Bár az irat eleje (címezés és köszöntés) és vége (áldáskívánság) megfelel a levelek ókorban szokásos szerkezetének, maga a tartalom általános témák fejtegetéséből áll. Ezért egyes kutatók (pl. E. Käsemann, J. Schmid) levél-formába öltöztetett teológiai traktátusról beszélnek. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az iratban nemcsak a tanítás dominál, hanem a buzdítás is nagy szerepet kap. Ugyanakkor sem a teológiai fejtegetés, sem az erkölcsi figyelmeztetés nem mondható helytől és időtől teljesen függetlennek, vagyis az Efezusi levél nem egyszerűen csak az egyetemes egyházat szem előtt tartva keletkezett. A zsidó- és pogánykeresztények egységének a hangsúlyozása, valamint az óvás a pogány életmódra való visszatéréstől, azt mutatja, hogy a szerzőt meghatározott egyházi szituáció ösztönözte írásra. De kik is a címzettek, és mi a megírás indítéka?

A címzettek

Bár az Efezusi levél elnevezés általánosan elterjedt, mégis biztosra vehető, hogy a szóban forgó irat nem (vagy nemcsak) az Efezusban élő keresztény közösségnek íródott. Aligha elgondolható, hogy Pál, aki kb. három évet töltött Efezusban, semmilyen személyes hangvétellű megjegyzést ne tett volna a közösséggel való kapcsolatára vagy egyéni sorsának alakulására vonatkozólag. Sőt, úgy tűnik, hogy a levél írója és az olvasók nem is ismerik személyesen egymást: „...miután *hallottam* az Úr Jézusban való hitetekről és az összes szent iránti szeretetetekről” (1,15); „*Bizonyára hallottátok*, hogy Istennek milyen kegyelmi adományában részesültem a ti javatokra” (3,2). Erre a szempontra egyébként már az ókorban

felfigyelt Mopszvesztai Teodór, aki a levél személytelen jellegéből arra következtetett, hogy még Pál efezusi tartózkodása előtt keletkezett. Ám nyelvi és tartalmi okokból ilyen korai keletkezés ki van zárva. Csakis arra gondolhatunk, hogy a levél címzettjei Efezuson kívül keresendők.

A személytelen jellegből szerzett megfigyeléshez a szövegtörténet is nyomós bizonyítékot szolgáltat. A legrégebbi kéziratokban (Chester Beatty papirusz, Vatikáni és Sínai kódexek) a címzés nem tartalmazza az Efezus nevet. Origenész is úgy idézi a szóban forgó iratot, hogy abban a címzettek nincsenek konkrétan megnevezve. Bár a későbbi szövegtanúknak már megtalálható az Efezus megnevezés, ám a szövegkritika szabályai alapján csakis arra a következtetésre juthatunk, hogy az iratban eredetileg nem szerepelt konkrét címzés. Később ezt hiánynak tartották, aminek pótlása az általunk ismert formában, az Efezus név beiktatásával történt.

Az előző megfontolások után természetesen merül fel a kérdés: kik voltak a szóban forgó irat eredeti címzettjei? A bibliatudósok két lehetőséggel számolnak:

1) A levél eredetileg Laodicea keresztény közösségének szült. A feltevés, amelynek Markion személyében már az ókorban volt képviselője, a Kol 4,16-ból indul ki, ahol a Kolosszei levéllel párhuzamosan szó esik egy Laodiceába küldött iratról is. Ám komoly nehézséget okoz annak megmagyarázása, hogyan tűnhetett el az eredeti címzés. A. Harnack úgy vélekedett, hogy egyszerűen törölték a Laodicea nevet, mert a várost a Jel 3,14-22 igen kedvezőtlen fényben mutatja be („Se hideg, se meleg”). Ám nehezen elképzelhető, hogy a korai kereszténységben ilyen megfontolás alapján egy apostoli iratból töröltek volna egy nevet.

2) Nagyon valószínű, hogy az Efezusi levél nem egyetlen részegyház számára íródott, hanem egy nagyobb terület keresztény közösségeinek. Az irat tehát körlevél (enciklika), amely Kis-Ázsia nyugati felén élő keresztények lelki megerősítése céljából készült. Így érthető, hogy a címzésben nem volt konkrét helymegjelölés, hanem a helyi példányok felolvasásakor mindig az adott közösség nevét mondták be. A későbbi áthagyományozás során, amikor a címzés hiánya már zavarónak tűnt, Kis-Ázsia legjelentősebb közösségének nevét iktatták be az első mondatba.

3. A levél eredete

Kapcsolat a Kolosszei és az Efezusi levél között

A Kolosszei és az Efezusi levél igen közeli rokonságban áll egymással. Bár a Kolosszei levél személyesebb és konkrétabb, mert a tévtanítókkal szemben kívánja felvértezni a veszélyeztetett keresztényeket, az Efezusi levél viszont személytelenebb és rendszerezettebb, mégis sok közös vonás fedezhető fel a két iratban. Ez nemcsak a szóhasználatra érvényes (szóma, kefalé, pléroma, müsztérion), hanem a tartalomra is: Krisztus az ő testének, az egyháznak a feje; fölötte áll minden kozmikus erőnek és szellemi hatalomnak; vére által egyetemes kiengesztelődést hozott létre; a megkeresztelt hívő a „régibb embert” levetve „új emberré” vált; mindenkinek a maga életállapota szerint kell az Urat szolgálni.

A két levélnek nemcsak az általános felépítése (először tanítás Krisztusról és az egyházzal, majd buzdítás a keresztény életre) egyezik meg, hanem az egyes témák kifejtése is gyakran hasonló sorrendben és hasonló formában történik. Az összefüggéseket az alábbi táblázatban szemléltetjük:

Kol 1,1k	=	Ef 1,1k	Levélkezdés
Kol 1,3-9	=	Ef 1,15-17	Hálaadás és közbenjárás
Kol 2,12k	=	Ef 2,5k	Krisztussal életre kelni
Kol 3,5-14	=	Ef 4,17-32	Az „új embernek” megfelelő élet
Kol 3,16k	=	Ef 5,19k	Lelki istentisztelet
Kol 3,18-4,1	=	Ef 5,22-6,9	Életállapot-táblázat
Kol 4,2-4	=	Ef 6,18-20	Éberség az imában
Kol 4,7	=	Ef 6,21k	Tichikusz küldetése
Kol 4,18	=	Ef 6,24	Záró köszöntés

Persze azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Efezusi levélben olykor-olykor átrendezések is megfigyelhetők (pl. az Ef 4,2-4 a Kol 3,12-14-hez viszonyítva), emellett új témák is megjelennek:

Eulógia: 1,3-14

Isten üdvözítő cselekvése Jézus Krisztusban: 2,5-10

Kiengesztelődés zsidók és pogányok között: 2,11-18

Az egyház mint az apostolok alapján nyugvó épület: 2,19-22

Karizmák és szolgálatok: 4,8-16

A hívők mint a világosság gyermekei: 5,21-23

A házastársi szeretet: 5,21-33

A lelki fegyverzetről szóló hasonlat 6,11-17

A két levél közötti hasonlóság és eltérés magyarázatára többféle próbálkozás történt. Ezekből kettő érdemel nagyobb figyelmet:

- A két irat nagyjából ugyanabban az időben keletkezett, a Kolosszei levél egy konkrét helyzet szem előtt tartásával, az Efezusi levél viszont általánosabb tartalommal, több keresztény közösség megerősítése céljából.
- A két irat irodalmilag függ egymástól. Nyilván a Kolosszei levél az ősi, s ennek átdolgozása által jött létre az Efezusi levél.

A szerzőség kérdése

A bibliatudósok egy része a Kolosszei levélhez hasonlóan a szóban forgó iratot is Pál tanítványi körétől származtatja. Sőt sokan azok közül, akik a Kolosszei levelet Pálnak tulajdonítják (vagy Pál missziós tevékenységének idejéhez kötik), az Efezusi levél esetében későbbi korra (80-90) gondolnak. Ez utóbbi ugyanis nyelvi és tartalmi szempontból az előzőnél is jobban eltér a páli főlevelektől. Egyrészt rendkívül bonyolult mondatszerkesztések figyelhetők meg benne, másrészt nemcsak sok új szót tartalmaz, hanem a megszokott páli kifejezések helyett is újak szerepelnek (*diabolosz* a *szatanasz* helyett az ördög megnevezésére, *paraptómata* a *hamartia* helyett a bűn jelölésére, *epurania* az *uranosz* helyett az ég nevéként stb.). Tartalmi vonatkozásban a fejlettebb egyházkép emelhető ki: immáron a helyi közösségekkel szemben az egyetemes egyház áll a figyelem középpontjában, a karizmákkal szemben pedig egyre nagyobb jelentőséget kap a hivatal.

Bár a közvetlen páli szerzőség nem zárható ki mereven, a felsorolt szempontok alapján mi is úgy látjuk, hogy az ünnepélyes, de személytelen hangvétel, a liturgikus-himnikus stílus, a szóhasználat és a tanítás újszerűsége jobban megmagyarázható, ha az apostol valamelyik tanítványát tekintjük irodalmi szerzőnek – ami persze nem zárja ki, hanem feltételezi, hogy a háttérben ott áll Pál tekintélye és szellemi öröksége.

4. A levél tanítása

A Kolosszei levélhez hasonlóan ebben az iratban is igen hangsúlyos a kozmikus krisztológia, vagyis annak a kidomborítása, hogy a megdicsőült Krisztus az egész világmindenség Ura, s minden más, anyagi és szellemi létező felett áll: „Hatalmas erejének hatékonyságát Krisztusban mutatta meg, amikor feltámasztotta halottaiból és jobbjára állította a mennyekben, minden fejedelemség és hatalmasság, erő és uralom, és minden név fölé, amelyet nemcsak ezen a világon említenek, hanem a jövőben is. Mindent a lába alá vetett, s megtette őt mindenek fölött álló főnek az egyházban, amely az ő teste, és annak teljessége, aki mindenben mindent betölt” (1,19-23).

A levél legkidolgozottabb témája az egyháztan. Már a bevezető áldásban (eulógiában) hangsúlyt kap az a gondolat, hogy Isten immáron mindenki előtt felfedte „akarátának titkát”, amely arra irányult, hogy „Krisztusban mint Főben összefogjon mindent” (1,10). Isten üdvözítő szándéka végeredményben azáltal teljesült, hogy a pogányok is meghívást kaptak a „testbe”, amelynek feje Krisztus: „a pogányok Krisztus Jézusban társörökösök, tagjai az egy testnek, és együtt részesülnek az ígéletben az evangélium által” (3,6). Az egyház Isten új népe, amely Krisztus által jött létre és Krisztusban áll fenn. Ő a békeszerző, hiszen a kereszthalála által ledöntötte azt a válaszfalat, amely korábban a zsidóságot és a pogányokat egymástól elválasztotta (2,14), s mindkettőt kiengesztelte az Istennel: „általa van mindkettőnknek (zsidóknak és pogányoknak) szabad utunk egy Lélekben az Atyához” (2,18). A hívőkből nemzeti hovatartozástól függetlenül áll össze az „apostolok és próféták alapjára rakott épület, melynek szegletköve Krisztus Jézus” (2,20). Mind a zsidók, mind a pogányok kizárólag Isten kegyelmének köszönhetik a megváltást és az egyház közösségébe való belépés lehetőségét: mindannyian „az ő műve vagyunk, Krisztus Jézusban jótettekre teremtve” (2,10).

A páli hagyománynak megfelelően nagy hangsúlyt kap a szolgálatok sokfélesége: „A kegyelmet azonban mindegyikünk Krisztus ajándékozásának mértéke szerint kapta... Ő tett egyeseket apostollá, másokat pedig prófétává vagy evangélistává, ismét másokat pedig pásztorrá és tanítóvá, hogy alkalmassá tegye a szenteket a szolgálat végzésére Krisztus testének felépítése céljából” (4,7.11-12). Feltűnő, hogy a felsorolásban az első Korintusi és a Római levélben említett sajátosabb kegyelmi adományokról (úgy mint a nyelveken szólás, gyógyítás: 1Kor 12; Róm 12) nem történik említés, de a (nyilván fontosnak tartott) karitatív tevékenységről sem. Minden az igehirdetésre, a tanításra és a vezetésre összpontosul. Az

idézett megnevezések immáron hivatali címek. Ez persze nem zárja ki, hogy az egyház „testében” minden megkereszteltnek helye és szerepe van. A hivatalos szolgálattevők munkája éppen arra irányul, hogy testvéreik mindegyike betöltse a sajátos helyzetének megfelelő feladatot.

A test és az épület (templom) hasonlata mellett a szerző a jegyes-szimbolikát is alkalmazza az egyház misztériumának kifejtésére: az egyház tehát Krisztus jegyese. Ebből a képből a szerző mély teológiai következtetést von le a keresztény házasságra vonatkozólag. Miként Krisztus feje az egyháznak, ugyanúgy a férj feje az asszonynak. Ez azonban semmiképpen sem földi értelemben vett alá- és fölérendeltséget jelent, hiszen Krisztus fősege alapvetően az ő önfeláldozó szeretetében áll. A férjnek mint főnek mindig Krisztus példáját kell szem előtt tartani, s úgy szeretni feleségét, miként Krisztus szerette és szereti az egyházat. Az asszonynak férje iránti elköteleződése pedig azt a szeretetet tükrözi, amellyel az egyháznak kell válaszolnia Jegyese kezdeményezésére. A keresztény házasság „nagy titok”, mert annak a szeretetkapcsolatnak kell láthatóvá válnia benne, amely Krisztust és az egyházat összeköti.

XIII. A LELKIPÁSZTORI LEVELEK (1-2 Tim, Tit)

1. Elnevezés, címzettek

A „lelkipásztori (pasztorális) levelek” nevet elsőként Paul Anton, német pietista szerzetes használta egyik exegetikai tartalmú írásában (Exegetische Abhandlung der Pastoralbriefe S. Pauli). Mindazonáltal az elnevezés megfelel az egyházi hagyomány álláspontjának, hiszen már a 2. századi Muratori Kánon hangsúlyozza a három levéllel kapcsolatban, hogy ezek az egyház fegyelmi rendjére irányulnak. Aquinói Szent Tamás pedig a „lelkipásztori szabály” (pastoralis regula) kifejezéssel jellemzi az első Timóteus-levelet.

Timóteus mind az Apostolok Cselekedeteiben, mind a páli levelekben megjelenik. Az ApCsel 16,1-3 szerint görög apának és zsidó anyának volt a fia; a 2. térítő úton Lisztrában csatlakozott Pálhoz, aki a zsidókra való tekintettel körülmetéltette. Ettől kezdve Timóteus

folyamatosan Pállal tartott, és a leghűségesebb munkatársa lett. Többször kapott megbízást arra, hogy az apostol nevében látogasson meg egy-egy keresztény közösséget (Tesszalonika: 1Tessz 3,1-5; Filippi: Fil 2,19-24; Korintus: 1Kor 4,17; 16,10), sőt jó néhány levél címzésében társküldőként szerepel (1-2Tessz, Fil, 2Kor, Filem, Kol). A levelekből az is látszik, hogy nagyon kedves tanítványa volt Pálnak (vö. főleg Fil 2,19-24). A lelkipásztori levelekben Timóteus úgy áll előttünk, mint az efezusi keresztény közösség vezetője, aki azt a feladatot kapta, hogy a közösséget felügyelje és megfelelő elöljárókat válasszon ki.

*Titusz*ról az Apostolok Cselekedetei nem tesz említést, őt csak a páli levelekből ismerjük. Pogánykeresztény volt. Elkísérte a jeruzsálemi zsinatra Pált, aki a szigorú törvénytisztelők óhaja ellenére sem metéltette körül. A Korintusiaknak írt 2. levélben többször olvasunk róla: ő az, aki a könnyek levelét továbbította, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az apostol és a korintusi keresztények közötti feszült viszony enyhüljön. Az ún. Titusz-levélben úgy jelenik meg, mint Pál megbízottja Krétán. Lényegében ugyanazt a feladatot tölti be, mint Timóteus Efezusban.

2. A levelek szerkezete

A Timóteusnak írt első levél

Bevezetés (címzés, köszöntés): 1,1-2

Az evangélium hirdetése: 1,3-20

Az istentisztelet rendje: 2,1-15

Imádság mindenkiért (2,1-7); Férfiak és asszonyok (2,8-15).

Püspökök és diakónusok: 3,1-16

Timóteus lelkipásztori feladata: 4,1-6,2

Óvás a tévtanítóktól (4,1-5); a helyes értékrend (4,6-11); utasítások Timóteusnak (4,12-5,2); az özvegyek rendje (5,3-16); a presbiterek (5,17-22); különböző intelmek (5,23-25); a rabszolgák (6,1-2).

Záró megjegyzések: igaz és hamis tanítók. 6,3-19

Befejezés (záró buzdítás és köszöntés): 6,20-21

A Titusznak írt levél

Bevezetés (címezés, köszöntés): 1,1-4

A helyi közösségek szervezete: 1,5-16

Alkalmos elöljárók kiválasztása (1,5-9); harc a tévtanítók ellen (1,10-16).

A hívők életvitelének szabályai: 2,1-3,11

Állapotbeli kötelességek (2,1-10); kegyelem és a keresztyén élet (2,11-15); a megkereszteltek szociális elkötelezettsége (3,1-8); újabb óvás a tévtanítóktól (3,9-11).

Befejezés (személyes közlések és köszöntések): 3,12-15

A Timóteusnak írt második levél

Bevezetés (címezés, köszöntés, hálaadás): 1,1-5

Személyes tanúságtétel: 1,6-18

Timóteus figyelmeztetése (1,6-14); az apostol öröme (1,15-18).

Lelkipásztori útmutatások: 2,1-4,8

Krisztus áldozatos szolgálata (2,1-13); helyes magatartás a tévtanítókkal szemben (2,14-26); az emberek magatartása a végső időkben (3,1-9); Timóteus feladata (3,10-17); Buzdítás rendíthetlenségre (4,1-8).

Személyes közlések és kérések 4,9-18

Befejezés (záró köszöntések, áldáskívánság): 4,19-22

3. A levelek sajátossága és eredete

Fontosabb adottságok

a) A történeti háttér

A Timóteusnak írt első levél feltételezi, hogy Pál nem sokkal korábban együtt dolgozott Timóteussal Efezusban. Most azonban Makedóniában tartózkodik az apostol, Timóteus viszont továbbra is Efezusban maradt.

A Titusz-levél szerint Pál Kréta szigetén volt, ahol Tituszt hagyta hátra azzal a feladattal, hogy az egyházszervezetnek szilárd formát adjon, illetve az igaz hit védnöke

legyen. Az apostol most Nikapoliszban van, ahová feladatának teljesítése után Tituszt is várja (3,12).

A Timóteusnak írt második levélben Pál már fogságban van Rómában. Pere során teljesen egyedül maradt, de „megmenekült az oroslán torkából” (4,17). Az apostol arra kéri tanítványát, hogy jöjjön mielőbb, és hozza magával Márkot is (4,9.11).

A felsorolt adatokat nem lehet elhelyezni abba a keretbe, amelyet az Apostolok Cselekedetei Pál missziós tevékenységéről élénk tár, bár azt sem feledhetjük, hogy az imént említett mű Pál életének végéről nem számol be (vö. ApCsel 28, 30k). A hagyományos felfogást követve egyesek feltételezik, hogy a római fogságból Pál kiszabadult, esetleg eljutott Hispániába, s tett még egy körutat keleten. A szóban forgó levelek ebben az időszakban keletkeztek, először az első Timóteus-levél és a Titusz-levél, majd valamivel később, egy újabb római fogság idején a 2. Timóteus-levél. Mindazonáltal az ApCsel 20,25.28-ban Pál – úgy tűnik – végleges búcsút vett az efezusi közösség előljáróitól. Ez a tény nehezen egyeztethető össze egy újabb, Efezust is érintő körúttal, vagy legalábbis ilyen körútról Lukácsnak nem volt tudomása.

b) A tévtanítók

A lelkipásztori levelekben megjelenő tévtanítók már nem kívülről jött agitátorok, hanem a közösség tagjaiból kerülnek ki. Többségükben zsidókeresztények, hiszen a törvény tanítóinak nevezik magukat (1Tim 1,7), illetve nemzetségtáblákra (1Tim 1,4) és tisztasági előírásokra (Tit 1,14-15) hivatkoznak. Ugyanakkor tanításukban nagy szerepet kap az „ismeret” (gnózis; 1Tim 6,20; Tit 1,16), ami azt sejteti, hogy a korai gnosztikus mozgalom képviselőiről van itt szó. Erre utal az ételtilalmakban és a házasság elvetésében megnyilvánuló aszketikus tendencia (1Tim 4,3) is, amely a gnózisra jellemző dualizmus következménye. Ugyancsak gnosztikus vonás a halottak jövőbeli, testi feltámadásának elutasítása, amit arra hivatkozva hangoztatnak, hogy „a feltámadás már megtörtént”, azaz a megvilágosodott keresztény már megszabadult az anyag befolyásától (2Tim 2,18).

Feltűnő a tévtanítókkal szembeni küzdelem. Míg a főlevelekben Pál a hamis tanítást határozott érvekkel igyekszik cáfolni, addig a lelkipásztori levelekből hiányzik mindenféle vita. A szerző nem érvel, hanem egyszerűen elutasít, illetve az igaz hitletétemény melletti kitartásra szólít fel.

c) Egyházszervezet

A lelkipásztori levelekben megjelenő egyházszervezet jelentős fejlődést mutat a korábbi páli levelekhez képest. Az általános megnevezések (próféták, tanítók, pásztorok; vö. 1Kor 12,28; Ef 4,11) helyett sajátos címek szerepelnek (episzkoposz, preszbiterosz, diakonosz), amelyek – úgy látszik – általánosan elfogadottak a keresztény közösségekben. Az egyházi hivatalba történő beiktatás meghatározott szertartással, kézrátétellel történik (1Tim 4,14; 2Tim 1,6). Ugyanakkor az egyes megnevezések még nem egymástól világosan elkülönült tisztségeket jelölnek, hiszen az episzkoposz és a preszbiterosz címek lényegében ugyanarra a feladatkörre vonatkoznak. Jól látható ez a Tit 1,5-9 buzdításában, amelyben a két megnevezés szinonim értelemben szerepel. A két cím két különböző környezetre vezethető vissza. A zsidókeresztények a zsidó közösségekben szokásos megnevezést (vének = presbiterek) használták előljáróikra, a pogánykeresztények ellenben a görög kultúrkörben ismert „felügyelő” (episzkoposz) szót. Az episzkoposz-presbiter feladata hármas: a keresztény közösségek vezetése, Isten ígéjének hirdetése, valamint az igaz tanítás védelme. A diakónusok általános segítőtársaként jelennek meg, akik feltehetőleg az anyagi javakat is kezelték.

Bár a felsorolt címek rendszeresen csak a lelkipásztori levelekben fordulnak elő, mégsem mondhatók teljesen újnak, hiszen az episzkoposz – diakonosz páros a Fil 1,1-ben is megtalálható. Ám a Filippi levélben a megnevezésekhez kötődő feladatkör semmilyen formában nincs rögzítve, míg a lelkipásztori levelekben az egyházszervezet szilárd formát öltve jelenik meg – még akkor is, ha a monarchikus püspökség, amelyben az episzkoposz (püspök) egyszemélyű vezetőként világosan elkülönül a presbiterektől, még nem alakult ki. Ez egyértelműen majd csak Antióchiai Szent Ignác leveleiben jelenik meg először. Ebből kifolyólag a lelkipásztori levelek az 1. század utolsó évtizedeinek egyházi rendjét tükrözik.

d) Stílus, nyelvezet

A lelkipásztori levelek stílus és nyelvezet tekintetében is sok sajátosságot mutatnak. 306 olyan szó van bennük, amelyek a többi páli levélben nem találhatók. A nyelvezet nagy hasonlóságot mutat a hellén világ emelkedettebb beszédmódjával és a hivatalnokoknak küldött írásbeli útmutatásokkal. Míg a korábbi páli levelekre gyakorta következtelen mondatfűzés, gondolatok közbevetésekkel történő megszakítása jellemző, a lelkipásztori levelek sokkal „kiegyensúlyozottabbak”: a mondatok meglehetősen hosszúak, simák; hiányoznak a törések, beszúrások, hirtelen gondolatváltások. Emellett a szavak hosszúsága is

nagyobb: a korábbi páli levelek átlag 4,67-5,20 betűből állnak, a lelkipásztori levelek hosszúsági átlaga pedig 5,26-5,66.

A szerzőség kérdése

A lelkipásztori levelek formai és tartalmi sajátosságait egyesek Pál előrehaladott korával magyarázzák, vagy pedig arra hivatkoznak, hogy a levelek megfogalmazásában az apostol a megszokottnál jóval nagyobb szabadságot engedélyezett titkárának. E nézet szerint az iratok a római fogság utáni időszakban keletkeztek. A szentírás-magyarázók nagyobb része azonban úgy véli: a szóban forgó leveleket Pál egyik tanítványa írta a Kr. u. 1. század vége felé, mégpedig azzal a céllal, hogy az új helyzetben tanítómesterének hagyományára támaszkodva és az ő szellemében adjon eligazítást. Ennek a feltevésnek a képviselői arra is hivatkoznak, hogy az ilyenfajta eljárás abban a korban mind a zsidó, mind a hellenista környezetben elfogadott volt (vö. fentebb a páli levelekkel kapcsolatos általános ismertetést).

4. A levelek tanítása

a) Függetlenül a szerzőség kérdésétől a levelekben szemmel látható a páli örökséghez való ragaszkodás. Ez főleg a megváltástanra érvényes. Többször is hangsúlyt nyer a megigazulás és az üdvösség ingyenes, ki nem érdemelt jellege. Ennek legszebb megfogalmazását a Titusznak írt levélben találjuk: „Mikor azonban Üdvözítő Istenünk jósága és emberszeretete megjelent, megmentett minket, nem a mi igaz cselekedeteinkért, amelyeket véghezvittünk, hanem az ő irgalmassága által, a Szentlélek újjáteremtő és megújító fürdője által, akit bőségesen kiárasztott ránk Jézus Krisztus, a mi Üdvözítőnk által, hogy kegyelme révén megigazulva, reménybeli örökösei legyünk az örök életnek” (Tit 3,4-7).

b) A szóban forgó iratokban, főleg az első Timóteus-levélben, található a legegyszerűbb kijelentés Isten egyetemes üdvözítő szándékáról: „(Isten) azt akarja, hogy minden ember üdvözljön, és eljusson az igazság ismeretére. Hiszen egy az Isten, és egy a közvetítő is Isten és az emberek között: az ember Jézus Krisztus, aki odaadta önmagát váltságul mindenkiért, tanúságot téve a maga idejében” (1Tim 2,4-5).

c) A hit fogalmát tekintve egyértelmű fejlődés mutatható ki. A hit immáron nemcsak személyes, egzisztenciális aktus, amely a Krisztusba és a Krisztus általi megváltás

hatékonyságába vetett bizalomban fejeződik ki, hanem egyúttal az áthagyományozott tanítás szilárd meggyőződéssel való elfogadását is magában foglalja. A lelkipásztori levelekben többször előfordul a „parathéké” főnév, amely letéteményt jelent. Konkrétan az apostoli hagyományra vonatkozik, amelynek hiteles, minden téveszmétől mentes megőrzése az egyházi előjárók feladata (1Tim 6,20; 2Tim 1,12.14). Persze a hitletétemény őrzése nem nélkülözheti a mindennapi életben tanúsított elkötelezettséget, amelynek feddhetetlen életvitelben és jó tettekben kell megmutatkoznia (1Tim 6,17; 2Tim 3,17; Tit 2,14). A hívőnek minden erejével arra kell törekednie, hogy megőrizze és cselekedeteiben láthatóvá tegye a „jó lelkiismeretet”, amelyet a megváltás következményeként ajándékul kapott a keresztségben (1Tim 1,5.19; 3,9; Tit 1,15). Az igazhitűség kérdése egyszersmind az igaz életvitel kérdése is. Hiszen aki nem törekszik arra, hogy gondolataiban, döntéseiben és tetteiben Istennel egységben maradjon, előbb-utóbb a hit egészében „hajótörést szenved” (1Tim 2,20).

NEGYEDIK RÉSZ
A ZSIDÓKNAK ÍRT LEVÉL ÉS A KATOLIKUS LEVELEK

I. A ZSIDÓKNAK ÍRT LEVÉL

1. A levél szerkezete

Bevezetés (Isten végső kinyilatkoztatása a Fia által): 1,1-4

I. Krisztus méltósága: 1,5-2,8

Isten Fia, aki magasabb rendű az angyaloknál (1,5-14)

Buzdítás: komolyan venni a hallott örömhírt (2,1-4)

Krisztus, az emberek testvére (2,5-18)

II. Krisztus, hitre méltó és irgalmas főpap 3,1-5,10

Jézus hitre méltósága felülmúlja Mózesét (3,1-6)

Buzdítás: legyünk mi is hűségesek (3,7-4,14)

Buzdítás: járuljunk Krisztushoz, a kegyelem forrásához (4,15-16)

Krisztus irgalma: osztozott szenvedéseinkben, s ezek felajánlásával lett főpap (5,1-10)

III. Krisztus papságának és áldozatának nagysága: 5,11-10,39

Bevezető buzdítás az állhatatosságra (5,11-6,20)

Melkizedek szerinti főpap (7,1-28)

Áldozata által jutott a teljességre (8,1-9,28)

Örök üdvösség forrása (10,1-18)

Befejező buzdítás az állhatatosságra (10,19-39)

IV. Hit és állhatatosság: 11,1-12,13

Az ősök hite (11,1-40)

A megkívánt kitartás (12,1-13)

V. Egyenes úton járni: 12,14-13,18

A helyes istenfélelem (12,14-28)

Vendégszeretet, közösségi élet (13,1-19)

Befejezés: befejező üdvözlések és köszöntés: 13,20-25

2. Irodalmi jelleg

Bár a szóban forgó iratot a levelek közé szokás sorolni, mégis kérdéses, hogy valódi levélnek tekinthetjük-e. Feltűnő, hogy az írás elején nem találunk semmiféle levélre utaló bevezetést (küldő, címzett, köszöntés), viszont a befejezés (záró buzdítás és köszöntés) megfelel annak, amit a páli levelek végén olvasunk. Az irat tartalma, az általános érvényű

érvelés és mondanivaló, valamint az igényes irodalmi forma szintén azt mutatják, hogy tanító célzatú beszéddel, s nem szoros értelemben vett levéllel állunk szemben. Megjegyzendő, hogy a szerző nagy hangsúlyt helyez az Ószövetségre. Állításait nemcsak rövid idézetekkel támasztja alá, hanem gyakorta hosszabban idéz egy-egy bibliai szakaszt, s érvelését erre alapozva bontakoztatja ki (vö. 1,1-14; 2,5-9; 3,7-4,11; 7,1-25; 8,7-13; 9,1-10.11-14). Persze a tanítás nem pusztán hittitkok fejtegetéseiből áll, hanem intésekből és gyakorlati tanácsokból. A tanítás és a buzdítás nem különül el élesen, hiszen a tanító részekben is felfedezhetők figyelmeztetések, intő célzatú kijelentések. Ebből kifolyólag az iratot homíliának vagy prédikációnak nevezhetjük, amelynek a befejezés kölcsönöz némi levél jelleget. Egyébként maga a szerző is „intő szó”-nak (13,22) nevezi művét.

3. A címzettek

Magában az iratban a címzettek nincsenek konkrétan megnevezve. A szokásos elnevezés – a Zsidóknak – a 2. századból való, s azt a nézetet tükrözi, miszerint az olvasók a zsidóságból tértek meg. Ezt a hagyományosnak mondható felfogást ma is sok kutató képviseli. Úgy vélik, hogy az írás olyan zsidókeresztényeknek (esetleg egykori zsidó papoknak) szól, akikre a zsidó kultusz és vallási gyakorlatok továbbra is csábítólag hatottak. A szerző éppen azzal a célzattal írt, hogy visszatartsa őket a zsidóságba való visszatéréstől. Bár a címzettek zsidó eredetét a templomi istentisztelet előtérbe állítása, valamint a gyakori ószövetségi idézetek alátámasztani látszanak, arra azonban semmilyen konkrét adat nincs, hogy a szem előtt tartott olvasók ismét a zsidó vallás követői akarnának lenni. Sőt a levélben olyan megjegyzések is előfordulnak, amelyek inkább pogánykeresztényekre vonatkoztathatók. Ilyen pl. a 6,1-ben található felsorolás a katekézis tartalmáról, valamint a 9,14 megjegyzése: Krisztus vére „megtisztítja lelkiismeretünket a *holt cselekedetektől*, hogy az *élő Istennek* szolgáljunk”. Ezért nagyon valószínű, hogy az irat olyan közösségekhez szól, amelyekben együtt éltek zsidóságból és pogányságból megtért keresztények. Erre utal az a tény is, hogy a szerző szemléletmódja egyetemes: sohasem használja a „zsidók” és „pogányok”, illetve „körülmetéltek” és „körülmetéletlen” szavakat, ellenben igen kidomborítja a hit egyetemes érvényét: Krisztus „örök üdvösség” forrása lett mindazoknak, akik hisznek benne (5,9).

Bár a címzettek származására nincs direkt hivatkozás, helyzetükre vonatkozólag azonban sok apró utalást találunk:

- Nem ismerték közvetlenül az Urat (2,3), tehát nem Palesztinában élnek.
- Már hosszabb ideje keresztények (5,12), s az első előljáróik már elhunytak. Nem sokkal megtérésük után zaklatásban és üldöztetésben volt részük, aminek következtében sokan vagyonukat is elvesztették (10,32-34), mégis öröm töltötte őket.
- Most újabb megpróbáltatásokkal kell szembenéznük (10,32-39; 12,1-7), ám a közösség állhatatossága már nem a régi. Egyesek távol maradnak a közösségi összejövetelektől (10,25), s a közösségen belül az elerőtlenedés jelei figyelhetők meg (5,11-12). A mindennapi élet nehézségei, az alkalmi üldözések és a különféle tévtanítások (13,9) csalódottsághoz és csüggedéshez vezettek.

Hogy konkrétan melyik vidéken éltek a címzettek, az nem állapítható meg teljes bizonyossággal. A fenti szempontok alapján leginkább keleti területekre gondolhatunk.

4. Szerző, keletkezési idő és hely

A szerzőség kérdése

Az iratban a szerző nem nevezi meg magát. Kiletét tekintve már az ókorban különböző vélemények voltak. Keleten többnyire Pálnak tulajdonították, nyugaton viszont tagadták a páli szerzőséget, sőt sokszor a könyv kánoniságát is. A Muratori kánon meg sem említi. Nem Pált tartja írónak Gájusz, Iréneusz, Tertullianusz, Jeromos. Érdekes, hogy keleten is voltak olyanok, akik Pált csak közvetett szerzőnek tekintették. Alexandriai Kelemen szerint az iratot Pál eredetileg héber nyelven írta, ám ránk a Lukács által készített görög fordítás maradt. Origenész pedig kijelenti: „Hogy ki írta a levelet, valójában Isten tudja” (Euszébiosz, Egyháztörténet, VI 25,14).

A mai szentírástudomány egyhangúlag állítja, hogy a szóban forgó iratot nem Pál írta. Ezt a nyelvi és a teológiai eltérések egyaránt tanúsítják:

- A levél nyelvezete „csiszolt”, stílusa tiszta, mondatai gondosan felépítettek, szemben a páli levelek gyakorta következtelen mondatszerkesztésével. A

szóhasználatot tekintve feltűnő, hogy a iratunk 168 hapaxlegomenon-t tartalmaz, valamint 124 olyan kifejezést, amely Pálnál nem található.

- A levélben a tanítás és a buzdítás áthatja egymást, míg a páli levelekben elkülönül: először a tanító rész olvasható, majd a buzdító rész.
- Az Ószövetséget Pál általában szabadon idézi a „meg van írva” bevezető formulával, a Zsidóknak írt levél szerzője pedig mindig a Hetvenes fordítás alapján a „mondja” („mondta”) bevezetéssel.
- Az író azok közé sorolja magát, akiket a „fültanúk” (2,3) oktattak, ami teljesen ellenkezik Pálnak a saját apostoli mivoltával kapcsolatos felfogásával (vö. Gal 1-2).
- Pál sem a „pap”, sem a „főpap” címet nem alkalmazza Krisztusra, a Zsidóknak írt levélben ellenben meglehetősen gyakoriak ezek a megnevezések, s az irat egyik főtémája Krisztus főpapsága.

A szerző személyét tekintve több lehetőség is felmerül. Mivel a könyv mégiscsak mutat valamiféle lazább kapcsolatot a páli levelekkel, sokan Pál körének valamelyik tagjára gondoltak: Lukács (Alexandriai Kelemen), Barnabás (Tertullianusz), Apolló (Luther Márton), sőt Origenész tanúsága szerint még Római Kelemen neve is szóba került (Egyháztörténet, 6,25,14). A felsorolt lehetőségek közül leginkább Apolló személye érdemel komolyabb megfontolást, hiszen a könyv több adottsága megfelel annak, amit róla tudunk: választékos nyelvezet, Írásban való jártasság, szónoki emelkedettség stb. Ám egyéb adatok híján teljes bizonyossággal sem vele, sem más személlyel nem tudjuk azonosítani a szerzőt.

Keletkezési idő és hely

A templomi kultuszra való gyakori hivatkozásokból egyesek arra következtetnek, hogy a levél még Jeruzsálem pusztulása (Kr. e 70) előtt íródott. Ám a kultikus utalások a Szentírásan alapulnak, és nem szükségszerűen úgy értelmezendők, hogy az irat keletkezésekor a jeruzsálemi templom még állt. Az a tény, hogy az első keresztény igehirdetők már eltávoztak a földi életből (13,7), az apostoli kor végét, vagyis az első század utolsó évtizedeit sugallja.

A megírás helye is vitatott kérdés. A befejező megjegyzések egyikéből („Üdvözölnek titeket az itáliai testvérek” 13,24) mindenesetre valószínűsíthető, hogy az irat Rómában keletkezett.

4. A levél tanítása

Az irat főképp krisztológiai szempontból jelentős. Megtalálhatók benne mindazok az elemek, amelyeket a korábbi időszak keresztényei is hittel vallottak Jézusról: ő a Messiás és az Isten Fia. Már a levél bevezetése kimondja mindazt, amit hívő keresztény Krisztusról vallhat. Egyértelmű megfogalmazást nyer mind Krisztus örök léte (preegzisztenciája) és megtestesülése – ez utóbbi célja a kinyilatkoztatás teljességre vitele –, mind a megváltó halála és megdicsőülése: „Sokszor és sokféle módon szólt hajdan Isten az atyákhoz a próféták által, ezekben a végső napokban pedig Fia által szólt hozzánk, akit a mindenség örökösévé rendelt, aki által a világot is teremtette, s aki – mivel az ő dicsőségének fénye és lényegének képmása, és mindent fenntart hatalmas igéjével –, miután a bűnöktől megtisztulást szerzett, a Fölség jobbján ül a magasságban” (1,1-3).

A hagyományosnak mondható szempontok mellett új témakör is megjelenik, és pedig a főpapi krisztológia. Miként fentebb már szó volt róla, egyedül a Zsidóknak írt levél nevezi Jézus Krisztust papnak, illetve főpapnak. A „hiereusz” főnév 7-szer, az „arkhiereusz” pedig 11-szer fordul elő Krisztusra vonatkozólag. A szerző mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy Jézusban hiánytalanul megvoltak a főpapsághoz szükséges feltételek: Isten dicsőítette meg őt a főpapi tisztséggel (5,5), és megbízójához mindenkor hűséges maradt (3,2). Ugyanakkor teljes szolidaritást vállalt az emberekkel, mindenben magáévá téve a sorsukat: „megtapasztalta a szenvedést és a kísértést” (2,18); „hozzánk hasonlóan mindenben kísértést szenvedett, a bűnt kivéve” (5,15). Az emberek felé tanúsított irgalma és az Isten felé megmutatkozó hűsége következtében (2,17) Jézus tökéletesen alkalmas arra, hogy a papi tisztséget betöltse, vagyis az Isten és az emberek között közvetítsen.

A levélben nagy hangsúlyt kap az a tény, hogy Krisztus főpapsága alapvetően más, mint amilyen az Ószövetség időszakában tevékenykedő papoké volt. Ő nem Áron leszármazottja, hanem Melkizedek szerinti főpap (7,1-14), s nem törvényi szabályozás révén lett azzá, hanem a halhatatlan élet erejéből (7,16). Mivel a bűntől teljesen mentes, nem volt szüksége arra, hogy az ószövetségi papokhoz hasonlóan először saját bűneiért mutasson be áldozatot, s csak azután a népért (7,27). Papsága nem szűnt meg a halállal, hanem a feltámadás által örökké tart (7,24).

Krisztus áldozata is más jellegű, mint a régi kultusz áldozati formái. Ő nem anyagi dolgokat (növényeket, leölt állatokat) ajánlott fel Istennek, hanem „saját magát adta

szepplőtelen áldozatul” (9,14), s ezzel „örök megváltást”, egyszer s mindenkorra szóló bűnbocsánatot szerzett (9,12.28; 10,14.18). Mivel áldozata örök hatékonyságú, nincs többé szükség újabb áldozatokra (10,18). Ez persze annyit is jelent, hogy a régi üdvrend véget ért, és új szövetség vette kezdetét: „Így tehát egy új szövetség közvetítője: ő, aki halálával megszabadított az első szövetség alatt történt törvényszegésektől, hogy meghívottak elnyerjék az örökké tartó örökség ígéletét” (9,15).

A levél a mindennapi keresztény élettel kapcsolatban is ad tanítást. A keresztények élete nem más, mint zarándokút a megígért „nyugalom”, az égi haza felé (4,1-10; 12,1). Ezen az úton Jézus a vezető, aki nagyobb, mint Mózes (3,1-6), és hatalma van arra, hogy bizonytalan hívőt megerősítse: „Járuljunk ezért bizalommal a kegyelem trónja elé, hogy irgalmasságot nyerjünk, és kegyelmet találjunk az alkalmas időben való segítségre” (4,16). Ugyanakkor Jézus példakép is a türelmes szenvedésre: „Tekintsünk fel a hit szerzőjére és bevégzőjére, Jézusra, aki az előtte levő öröm helyett keresztet szenvedett, nem törődve a gyalázattal; és Isten trónjának jobbán ül” (12,2). Krisztus mellett az ószövetségi igazak is példaképek a hitre és az állhatatosságra (11. fej.). Figyelmük mindig a jövőre irányult, és életüket ezen jövő, illetve ezen jövőre vonatkozó ígélet szerint alakították. Hasonlóképpen a keresztényeknek is ezt a végső célt kell szem előtt tartaniuk, s a földi életüket – beleértve a megpróbáltatásokat – ennek fényében kell értelmezniük.

II. A JAKAB-LEVÉL

1. Tartalom, szerkezet

A levél kizárólag intésekből és tanító jellegű buzdításokból áll, amelyek csak lazán kapcsolódnak egymáshoz, ezért nagyobb szerkezeti egységeket nemigen lehet benne megkülönböztetni. Tartalmilag az alábbi témák követik egymást:

Bevezetés: 1,1

Bizalom a kísértések közepette: 1,2-18

Az ige hallgatása és megvalósítása: 1,19-27
A szeretet királyi törvénye: 2,1-13
A hit és a cselekedetek: 2,14-26
Az ajak fékezése: 3,1-12
A felülről jövő bölcsesség: 3,13-18
Óvás a széthúzástól és a rágalmazástól: 4,1-12
Óvás a hamis magabiztosságtól: 4,13-17
Figyelmeztetés a kizsákmányoló gazdagok számára: 5,1-6
Buzdítás a türelemre: 5,7-11
Az eskü ellen: 5,12
Az imádság ereje: 5,13-18
Felelősség a testvérekért: 5,19-20

2. Irodalmi jelleg

Az irat az ókori levelek formájának megfelelően címzéssel és köszöntéssel kezdődik: „Jakab, Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak szolgálja üdvözetét küldi s szórványban élő tizenkét törzsnek!” (1,1). Ám a levél egyéb elemei hiányoznak, így pl. a záró köszöntés és áldás. A „szórványban élő tizenkét törzs” nemcsak a zsidókeresztényeket jelöli, hanem minden keresztényt, akik a régi választott nép, a 12 törzsből álló Izrael törvényes örököseinek tekintik magukat. Az iratban ugyanis nincsenek tipikusan zsidókeresztényekre vonatkozó elemek. A buzdítások általános jellegűek, a mindennapi keresztény élettel kapcsolatosak, s így minden keresztény közösségre érvényesek. A mű tehát tényleg szoros értelemben vett „katolikus levél”, mert az egész egyházat szem előtt tartja.

A buzdítások részben az ószövetségi bölcsességi hagyománnyal, részben a hellenista (sztoikus) etikával (vö. 3,2-4) állnak kapcsolatban, de leginkább a hegyi beszéd hatása mutatható ki. A Jakab-levél és a hegyi beszéd között az alábbi pontokon áll fenn egyértelmű összefüggés:

Jak 1,6	Mt 7,7
Jak 1,17	Mt 7,11
Jak 1,22k	Mt 7,24.26

Jak 2,5	Mt 5,3k
Jak 4,9	Lk 6,25
Jak 5,2	Mt 6,19
Jak 5,9	Mt 7,1k
Jak 5,12	Mt 5,34-37

Arra vonatkozólag, hogy ez a kapcsolat Jézus tanításának közvetlen ismeretéből, vagy az őskeresztény igehirdetésből származik-e, a bibliatudósok között nincs egységes álláspont. A kérdés egyébként szorosan összefügg a levél eredetével kapcsolatos vitával.

3. Szerző, keletkezési idő

A bevezetésben az író a „Jakab, Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak szolgája” megnevezéssel mutatkozik be. Az Újszövetségben három Jakab nevű személyről is említés történik: 1) Zebedeus fia, János apostol fivére; 2) Alfeus fia, aki a tizenkét apostol listájában szerepel; 3) Az Úr testvére.

A szóban forgó levél (irodalmi vagy tekintélyi) szerzőjeként csakis az Úr testvére jöhet szóba. Zebedeus fia ugyanis korán, 42 táján vértanúságot szenvedett, a Tizenkettő testületébe tartozó Jakabról pedig a nevéen kívül semmit sem tudunk. Az „Úr testvére” Jakab viszont jól ismert, nagy tekintélyű személyiség volt az ősegyházban. A katolikus egyház a „testvér” (adelfosz) főnevet ez esetben unokatestvér értelemben fogja fel. (Ezt az akkori sémi szóhasználat minden további nélkül lehetővé teszi.) Jakab tehát Jézus rokona volt (Mk 6,3), de a földi működés során még nem tartozott a tanítványok sorába (vö. Jn 7,5). A feltámadás után azonban ő is Jézus elkötelezett követője, a jeruzsálemi ősegyház tagja lett. Az apostolok távozása után ő vette át a közösség vezetését. A zsidók előtt is nagy tiszteletben állt, ám II. Ananiás főpap – olyan átmeneti időben, amikor nem volt római helytartó Júdeában – halálra íteltette, és megköveztette (Euszebiosz, Egyháztörténet II 23).

Az Úr testvérenek szerzőségét alátámasztani látszik az a tény, hogy az író jól ismeri az ószövetségi írásokat és Jézus tanítását biztonsággal kezeli. Nyelvében sok a hebraizmus, szívesen használja a parallelizmust és a közmondásos formát, ami kimondottan szemita sajátosság.

Mindazonáltal a Jakab szerzőségével kapcsolatos nehézségekre is szükséges felhívni a figyelmet:

- A levél kánoniséga felől az ókori egyházban volt némi vita, amely részben abból fakadt, hogy nem volt egyértelmű hagyomány az apostoli eredetéről.
- Tudvalevő, hogy az Úr testvére az ószövetségi törvényt tisztelő és megtartó keresztények közé tartozott. Feltűnő, hogy erről a témáról, valamint a zsidókeresztények és a pogánykeresztények kapcsolatáról a levélben egyáltalán nincs szó.
- A szerző jól ír görögül, éspedig előkelően, gazdag szókinccsel, szónoki fogással. Vajon egy egyszerű származású, galileai férfi tudott-e (tudhatott-e) ilyen magas szinten görögül?

A biblikusok egy része ezen érvekből kifolyólag a levelet Jakab nevében írt pszeudonim iratnak tartja, amely az 1. század végén keletkezett. Más kutatók viszont az ellenérveket nem tartják döntő jelentőségűnek, és kitartanak a mellett a nézet mellett, hogy az irat – legalább közvetve – Jakabtól, az Úr testvérétől származik. Az előkelő görög nyelv miatt azonban többnyire ők is arra gondolnak, hogy az iratot Jakab körének egyik tagja fogalmazta meg, az Úr testvérenek szellemében és az ő tanítását alapul véve. Keletkezési időnek a 60-as évek elejét tartják valószínűnek.

4. A levél tanítása

Szó volt már róla, hogy a Jakab-levélben a buzdítás dominál, szisztematikus tanítás nemigen található benne. Ezért vizsgálata olykor-olykor háttérbe is szorult más iratokkal szemben, sőt Luther Márton a lekicsinylő „szalmalevél” megnevezéssel illette. A rendezetlenség mellett főleg azt kifogásolta vele kapcsolatban, hogy nem Krisztusra irányul, hiszen a Krisztus név mindössze kétszer fordul elő benne. Ám ez a fajta negatív ítélet minden alapot nélkülöz (ezt ma a protestáns kutatók is elismerik). Éppen a hegyi beszéddel való szoros kapcsolat igazolja, hogy a szerző mennyire Jézus lelkülete szerint élt és tanított. Emellett a levél fő témája éppen a hit: hit Jézus Krisztusban, a dicsőség Urában, az eljövendő Bíróban (2,1; 5,7-11). A buzdítások azt teszik világossá, hogyan mutatkozzék meg a hit a hétköznapokban. Mindenekelőtt a kísértésekben való helytállás által kell hitelesnek bizonyulnia (1,3.12). Ugyanakkor a testvérekkel való kapcsolatra is ki kell hatnia: elfogadhatatlan mindenfajta személyválogatás, beleértve a gazdagok előnybe részesítését a

szegényekkel szemben (2,1-9). A hiteles hit természetes velejárója az anyagiak megosztását is magában foglaló szolidaritás (1,27), valamint a feltétlen megbocsátásban megmutakozó irgalom (2,1; 4,11-12).

A buzdítások közül kettő különleges figyelmet érdemel, mivel az egyház hivatalos tanításának alakulásában nagy szerepet játszott: az egyik (2,14-26) a hit és a cselekedetek közötti szoros kapcsolatról, a másik (5,14-15) a betegekért végzett imáról, illetve azok olajjal való megkenéséről szól.

a) A 2,14-26-ban a szerző azokkal száll szembe, akik egyedül a hitet tartják fontosnak, a tetteket másodlagosnak tekintik. Jakab hosszas érvelésben hangsúlyozza: szükségszerű, hogy a hit tettekben nyilvánuljon meg. Az érvelés végén pedig határozottan kijelenti: „Mert ahogyan halott a test lélek nélkül, úgy a hit is halott tettek nélkül” (2,26).

Jakab szavaiban Luther Márton és mások Pál apostol megigazulás-tana elleni támadást láttak. Ez a nézet azonban nem helytálló: a szerző nem Pállal, hanem a páli tanítást hamisan értelmezőkkel száll szembe. Pál ugyan a megigazulás alapjának tényleg egyedül a hitet tekintette, ám avval nem általában a „tetteket”, hanem a „törvény tetteit”, vagyis a mózesi előírások megtartását állította szembe (Róm 3,28). Azt ellenben nagyon is fontosnak tartotta, hogy a megigazulást eredményező, személyes elkötelezettséget jelentő hitből a szeretet tettei fakadjanak: „Hiszen Krisztus Jézusban sem a körülmetéltség nem ér semmit, sem a körülmetéletlenség, csak a hit, amely a szeretet által munkálkodik” (Gal 5,6). Egyébként a tettek Jakab számára sem mások, mint a felebaráti szeretet megnyilvánulásai, s egyben Isten kezdeményezésére adott válaszok: „Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék onnan felülről, a világosság Atyjától származik... Szabad akaratból nemzett minket az igazság igéjével, hogy mintegy zsengeje legyünk az ő teremtésének” (1,17-18).

b) Az 5,14-15-ben betegeknek adott buzdítást olvasunk: „Beteg valaki köztetek? Hivassa az egyház presbitereit, azok imádkozzanak fölötte, és kenjék meg olajjal az Úr nevében! A hitből fakadó imádság megszabadítja a beteget, és az Úr megkönnyebbíti őt, ha pedig bűnökben van, bocsánatot nyer.”

A buzdításban többről van szó, mint egyszerű beteglátogatásról, amelyet a korabeli zsidóságban nagyon ajánlottak és értékelték (vö. Sir 7,35; Szanhedrin 101,1). Hiszen Jakab szerint a betegnek kell kezdeményezni: neki kell hívni a látogatókat, akik azonban nem rokonok, barátok vagy jóindulatú ismerősök, hanem presbiterek, vagyis a közösség elöljárói. Ők nem vigasztalni vagy gyógyítani jönnek, hanem imádkozni és liturgikus cselekményt

végrehajtani. Az olajjal való megkenés az Úr nevében és az imádság szorosan összetartoznak. A cselekvés hatása főképp lelki vonatkozású (bár a testi értelemben vett jobbulás sem kizárt): az Úr lelki megerősítést ad a gyengélkedőnek, ha pedig bűnben van, bocsánatot nyer. A megfogalmazás nem hagy kétséget afelől, hogy a szerző világosan szakít azzal a korabeli nézettel, miszerint a betegség minden esetben személyes bűn következménye. Súlyos bűn nélküli keresztény is válhat beteggé, és a szóban forgó cselekmény (ima és megkenés) számára is lelki haszonnal jár. Ennek figyelembevételével a Katolikus Egyház a vizsgált szakaszt úgy tekintette és tekinti, mint betegek kenetével kapcsolatos tanítás legfőbb hivatkozási pontját.

III. AZ ELSŐ PÉTER-LEVÉL

1. A levél szerkezete

Bevezetés (küldő, címzett, köszöntés, hálaadás): 1,1-12

Kereszttséghez méltó élet: 1,13-2,10

Életszentség: istenfélelem és testvéri szeretet (1,13-25); közösség Krisztussal, az „élő kővel” (2,1-10).

Magatartás az állammal szemben, állapotbeli kötelességek: 2,11-3,12

Keresztény küldetés a társadalomban (2,11-17); a rabszolgák Krisztus követésében (2,18-25); a házastársak kötelességei (3,1-7); buzdítás az egyetértésre (3,8-12).

A szenvedések türelmes elviselése: 3,13-5,11

Krisztus-követés és tanúságtétel a megpróbáltatások között (3,13-4,6); kölcsönös szeretet és szolgálat (4,7-11); állhatatosság a szenvedések közepette (4,12-19); az előljárók kötelessége, a hívek állhatatossága (5,1-11).

Befejezés (záró köszöntés és áldáskívánság): 5,12-14

2. Irodalmi jelleg

Az iratnak mind a bevezetése, mind a befejezése megfelel az ókori levélformának. A mű elején a szerző megnevezi önmagát, köszönti a címzetteket, majd hálát ad Istennek az újjászületésért, befejezésként pedig üdvözetek és áldáskívánság olvashatók. A levél címzettjei „a szórványban élő, választott jövevények Pontuszban, Galáciában, Kappadóciában, Ázsiában és Bitíniában” (1,1), vagyis öt római provincia keresztényei. A felsorolt tartományok mindegyike Kis-Ázsiában található. A „szórvány” és a „jövevény” szavak azt tudatosítják, hogy a keresztények ugyan a világban élnek, de végleges otthonuk mégsem ez a föld (vö. Fil 3,20). Az irat adatai nem hagynak kétséget afelől, hogy a címzettek pogányságból megtért keresztények: eredetileg nem tartoztak Isten népéhez, de most Isten népe lettek (2,10) Krisztus által, aki megváltotta őket a „tudatlanság régi vágyaitól” (1,14) és az „atyáktól áthagyományozott hiú életmódból” (1,18).

Mindazonáltal abból a tényből, hogy az intések és a fejtegetések általános érvényűek, többen arra következtetnek, hogy az irat nem szoros értelemben vett levél, hanem levélformába öltöztetett buzdítás, illetve teológiai fejtegetés. Sőt a keresztségre történő gyakori hivatkozások miatt (1,3.23; 2,2.25; 3.21) egyesek úgy vélik, hogy az irat eredetileg a keresztség szertartásához kapcsolódó prédikáció volt, amelyhez később kapcsolták hozzá a levélre emlékeztető elemeket, azaz a címzést és a befejező köszöntéseket. Olyan nézet is van, miszerint a levél két eredetileg önálló írás összedolgozása: 1,3-4,11 és 4,12-5,11. Erre a 4,11-ben található doxológiából következtetnek, mivel ilyesfajta dicsőítések általában írásművek végén szerepelnek (vö. Róm 16,27; Júd 25). A két rész közül csak az első mondható keresztségi homiliának, a második pedig általános buzdítás az üldözést szenvedő keresztényeknek.

A fenti feltevésekkel szemben továbbra is tartható az a nézet, hogy a szóban forgó irat valódi levél, vagyis meghatározott helyzetben, meghatározott olvasóköznek íródott. A könyvben előforduló hagyományos elemek – úgymint életállapot-táblázatok (3,1-7), énekek (1,19-21), hitvallások (2,21-25), szentenciák (4,18; 5,5) – nem mondanak ennek ellen, hiszen ezekhez hasonlóak az ókori levelekben is nemritkán előfordultak. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szerző fejtegetései nem helytől és időtől teljesen függetlenek, hanem körülhatárolható egyházi szituációhoz kapcsolódnak. Bár a címzettekre vonatkozólag elég kevés adatot találunk, a buzdításokból mégis sajátos élethelyzet rajzolódik ki.

3. A megírás indítéka

A levél megírására az a hír adott alkalmat, hogy a Kis-Ázsiában élő keresztényeknek súlyos megpróbáltatásokon kellett keresztülmenniük (4,12). Ez azonban még nem államilag szervezett üldözés, hanem a társadalom részéről tanúsított ellenszenv megnyilvánulása. A keresztények ugyanis visszavonultak a nyilvános élettől, s a helyi ünnepeken sem vettek részt, nehogy a pogány kultuszban való bármiféle közreműködésre kényszerítsék őket. Emellett életmódjuk is jelentősen különbözött a laza erkölcsű honfitársaikétól, mert nem osztoztak „az érzékiségben, tobzódásban, részegeskedésben, lakmározásban, ivásban és a bálványok tiltott tiszteletében” (4,3). A környezettől való elkülönülést csak növelte az a tény, hogy a keresztények összejövetelei teljesen zártak voltak, hiszen azokon hitetlenek nem vehettek részt. Mindez természetesen vonta maga után a pogány társak gyanakodását és rágalmait: a Krisztus-hívőket mint gonosztevőket tartották számon (2,12). Világos, hogy ilyen helyzetben nagy volt az elpártolásnak, a pogányságságba való visszaesésnek a veszélye. Az első Péter-levél éppen ennek megakadályozása érdekében keletkezett.

4. Szerző, keletkezési idő és hely

Az irat címzése szerint a levelet a Tizenkettő testületébe tartozó, s annak élén álló Péter apostol írta. Az újabb biblikus kutatás azonban a levél több olyan mozzanatára hívta fel a figyelmet, amelyek ezen hagyományos felfogásnak ellentmondani látszanak. A kutatók közül nem kevesen azt a nézetet képviselik, miszerint a szóban forgó levél pszeudonim irat, vagyis az 1. század végén ismeretlen szerző írta Péter tekintélyére támaszkodva. A péteri szerzőség ellen felhozott érvek:

- A levélből hiányoznak a Jézussal való személyes érintkezésből származó tapasztalatok. Jézus földi életére csak halvány utalások vannak.
- Meglepően sok az olyan kifejezés, amely a páli levelekre és a páli teológiára emlékeztet. A „Krisztusban” formula, amely tipikusan páli szófordulat, háromszor fordul elő, a szintén Pálra jellemző „kegyelem” (kharisz) főnév pedig nyolcszor. Az irat kezdete és vége megfelel annak a formának, amely a

páli levelekre jellemző. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a címzettek (Kis-Ázsia keresztény közösségei) Pál missziós területéhez tartoztak.

- Az irat megírásának háttérében üldöztetés áll. Ám a hivatalos, államilag szervezett üldözés csak az 1. század végén, Domiciánusz uralkodása idején terjedt ki Kis-Ázsiára.
- A levél görög nyelve szabályos és szép, stílusa pedig gördülékeny. Nem kizárt, hogy a Galileából származó Péter beszélt görögül, de csak mindennapi szinten, s nem irodalmilag oly emelkedett formában, mint amit a szóban forgó irat tükröz.

Nézetünk szerint a felsorolt érvek nem döntő érvényűek, vagyis nem zárják ki annak lehetőségét, hogy Péter a levélnek legalább tágabb értelemben vett, eszmei szerzője legyen. Szó volt már róla, hogy a levélben semmi sem utal arra, hogy a címzettek ért megpróbáltatások állami intézkedésekből fakadó üldözés következményei lennének. Ezek sokkal inkább az egyre növekvő társadalmi ellenszenv megnyilvánulásai, amelyekre már Pál is utalást tesz leveleiben (vö. 1Tessz 2,14-16). A 60-as években egyébként, amikor Néró hivatalosan fellépett a Rómában élő keresztényekkel szemben, a birodalom egyéb területein is növekedhetett a Krisztus-hívőkkel szembeni ellenérzés és leszámolási vágy.

Ami a Jézussal való kapcsolat „nyomait” illeti, nem feledhetjük, hogy a levél több olyan részletet is tartalmaz, amelyekben Jézus evangéliumokból ismert szavai csengenek vissza: 1,8 és Jn 20,29; 2,2 és Mk 10,25 párh; 2,12 és Mt 5,16; 2,23 és Mt 5,39; 3,14 és Mt 5,10; 5,3 és Jn 13,15-17. Sőt a levél egyes kijelentései olyan szövegösszefüggésből erednek, amelyek közvetlenül Péter személyével állnak kapcsolatban: pl. 5,2 és Jn 21,15-17; 1,4.13 és Lk 12,33.35.41.

Az egyéb ellenvetésekkel (kapcsolat a páli teológiával és a szép görög nyelv) kapcsolatban figyelembe vehetjük a levél végén olvasható megjegyzést: „Szilvánusz, a hű testvér által – úgy gondolom – röviden írtam nektek” (5,12). A levél megfogalmazásában tehát nagy szerepe volt Szilvánusznak, aki a 2. térítő úton Pál kísérője és munkatársa volt. Ez annyit jelent, hogy az iratot, nyilván Péter szellemében, a görög nyelvben járatosabb és a páli kifejezőmódot jól ismerő Szilvánusz fogalmazta meg.

Mindent összevetve a levél keletkezési idejét a Péter vértanúsága előtti időre, 64-67 közé tehetjük. Keletkezési helyként maga a levél a „Babilon” nevet (5,13) említi, amely

nyilván nem a Mezopotámia területén fekvő városra vonatkozik, hanem – miként a Jelenések könyvében (17. fejj.) – Róma fedőneve.

4. A levél tanítása

a) A keletkezési körülményekből következik, hogy a levélben nagy hangsúlyt kap a buzdítás és az erkölcsi tanítás. A szerző mindenekelőtt a megpróbáltatások türelmes viselésére és a hitben való állhatatosságra buzdít. A szenvedés kitartó elviseléséhez három indítékot állít a figyelem középpontjába:

- Maga Krisztus is szenvedett, s a hívőnek az ő példáját kell követnie (2,21; 4,1). Sőt a megpróbáltatásokat türelmesen viselő keresztény nemcsak egyszerűen követi isteni Mesterét, hanem az ő szenvedésében részesedik (4,13), és a keresztény nevet dicsőíti meg (4,16). S a szenvedés által a hívő egyértelmű tanújelét adja annak, hogy a „dicsőség Lelke és Isten Lelke” nyugszik rajta (4,14).
- Az ítéleten mindenkinek, a kereszténynek is számot kell adnia életéről, s a hitben állhatatlanra súlyos büntetés vár: „Itt az ideje, hogy megkezdődjék az ítélet Isten házában. Ha pedig rajtunk kezdődik, mi lesz a vége azoknak, akik nem hisznek Isten evangéliumának? Ha az igaz is alig üdvözülni fog, mivé lesz az istentelen és a bűnös?” (4,17-18).
- Aki Krisztussal közösségben mindvégig hűséges marad, Krisztus jövőben megnyilvánuló dicsőségének a részese lesz: „Minden kegyelem Istene pedig, aki meghívott titeket az ő örök dicsőségére Jézus Krisztus által, maga fog minket – miután kissé szenvedtünk – tökéletesíteni, megerősíteni, megszilárdítani és megalapozni” (5,10; vö. még 4,13).

b) Az irat buzdító jellegéből következik, hogy dogmatikai vonatkozású tanítás csak közvetetten jelenik meg. Ez persze egyáltalán nem csökkenti a mondanivaló értékét. Az egyik gyakran visszatérő, központi téma a keresztény újjászületés, amely nem más, mint a bűn állapotából a megigazultság és a szentség állapotába való átlépés. Kiindulópontja maga az Isten: az ő szabad akarata (1,2.20; 2,9; 5,10) és végtelen irgalma (1,3; 2,10). Üdvözítő tervének megvalósítására Fiát, Jézus Krisztust rendelte (1,3.20), és a próféták által előre

hirdette (1,10-12). Krisztus az újjászületést a halála és feltámadása által tette lehetővé, és valósítja meg a keresztségben a „romolhatatlan mag”, azaz Isten örök igéje által (1,2.19; 2,21-25; 3,18.21). Isten Lelke s egyben Krisztus Lelke, aki már az isteni terv előre hirdetésében szerepet játszott (1,10-12), nyugszik a megkeresztelteken, hogy megszentelje és a Krisztus iránti hűségben megőrizze őket (1,2; 4,14).

Egyháztani szempontból igen jelentős a 2,1-10 szakasz, főképp az alábbi mondatok: „Járuljatok hozzá, mint élő kőhöz, akit az emberek elvetettek ugyan, de Isten kiválasztott és megtisztelt, és ti is mint élő kövek be lesztek építve lelki házzá, szent papsággá, hogy Istennek tetsző lelki áldozatokat mutassatok be Jézus Krisztus által.” A szerző Krisztust sarokkőként mutatja be, amely ugyan elvetésben részesült, mégis „élő”. Világos utalás található itt mind a kereszthalálra, mind pedig a feltámadásra. Az „élő kő” kifejezés jól mutatja a feltámadt Úr szerepét az egyházban: fenntartja és éltezi azt. Ugyanakkor a Jézussal való közösség által a megkereszteltek is „élő kövekké” válnak, vagyis részesülve feltámadt életében hozzá hasonulnak, és aktív tagjai lesznek annak a közösségnek, amely őreá alapul.

Az egyház mibenlétét két kifejezés jelöli: „lelki ház” és „szent papság”. A „ház” itt a bibliai szóhasználat alapján templomot jelöl, amely „lelki”, mert a Szentlélek van jelen benne, illetve a Szentlélek működése által formálódik meg (vö. 1Kor 3,16; Ef 2,22). A „szent papság” értelme pedig – az eredeti görög kifejezést (hierateuma hagion) alapul véve – papi funkciót gyakorló testület.

Az egyház tehát olyan szervezet, amely papi feladatot tölt be azáltal, hogy „lelki áldozatokat” mutat be, vagyis a keresztyének áldozatát a Szentlélek ösztönzi és hatja át. A levél egészéből arra következtethetünk, hogy az elkötelezett keresztyén életéről van itt is szó. Az irat fő témája azt sugallja, hogy a keresztyének életáldozata az erkölcsös magatartás (1,15; 3,2) és a jócselekedetek (2,12.15) mellett főleg a szenvedések türelmes elviseléséből áll. Így a hívek tanúságtevő élete az, amely által – mint az egyetemes papság részesei – kifejezésre juttatják a Krisztus által elnyert különleges méltóságukat: „Ti pedig választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet, tulajdonná rendelt nép vagytok, hogy hirdessétek annak nagy tetteit, aki a sötétségből meghívott titeket az ő csodálatos világosságára” (2,9).

Az egyetemes papság ténye nem zárja ki olyan szolgálattevők létét, akik különleges, egyedi módon részesülnek Krisztus papságában. Egyházi tisztségviselőkről az 5,1-4 szakaszban történik említés. Péter itt a „presbitereket” buzdítja feladatuk önzetlen és nagylelkű végzésére. A presbiterek lényegében pástorszerepet töltenek be – „legeltetik Isten nyáját” – a legfőbb Pásztor megbízásából és az ő nevében, s jutalmukat is tőle fogják majd

elnyerni. Az egyházi elöljárók feladatában van valami sajátos, ami nem mondható el minden hívőről: ők Krisztusnak, a Főpásztornak a képviselői, vagyis Krisztus pásztori küldetéséből és tekintélyéből részesednek.

IV. A JÚDÁS-LEVÉL

1. A levél szerkezete

Bevezetés: 1-2

Óvás a tévtanítóktól 3-16

Buzdítás a hűségre és a veszélyeztetett testvérek megmentésére 17-23

Befejező doxológia: 24-25

2. Irodalmi jelleg

Levéltre utaló jellemvonások csak a bevezetésben figyelhetők meg, bár a címzettek megnevezése elég általános. A szerző azoknak ír, „akiket az Atyaisten szeret, Jézus Krisztusnak megtartott és meghívott” (1.b v.). Az irat végén nincsenek köszöntések, helyettük doxológia olvasható. Tartalmilag az írás erkölcsi buzdításnak mondható, amely a bibliai utalások és az apokrif iratok használata miatt a hellenista zsidóság prédikációs stílusára emlékeztet.

Külön kell szólni az apokrif iratok használatáról. A szerző több helyen is olyan könyvre hivatkozik, amely sem a zsidóság, sem a kereszténység kánonjába nem került be. A bűnösökre váró ítélet egyik példájának a lázadó angyalokra kirótt büntetést említi (6. v.), amelyről bővebben a Hén 10,4-6-ban van szó. A 14. versben pedig kifejezetten idéz a Hénok könyvéből. A Mihály főangyal és a sátán közötti vita (9. v.) is apokrif irodalomból vett motívum. Legalábbis így vélekednek az egyházatyák, akik szerint az erről szóló elbeszélést a

Mózes mennybemenetele című irat tartalmazta. Sajnos ez a mű elveszett. Bár a 19. században egyes részeit megtalálták, de a Mózes temetéséről szóló befejező rész nem került elő.

Az apokrif iratokra való hivatkozás azt mutatja, hogy ez a fajta irodalom a nép körében igen kedvelt volt, és nagy tekintélynek örvendett. Az apokrifekkel szemben csak később kezdtek el elutasító magatartást tanúsítani, amikor a kereszténység mind az ószövetségi könyveket, mind őskeresztény iratokat illetően pontosan meghatározta a kánonját.

3. A megírás indítéka

A levél megírásának háttérében hamis tanítók fellépése áll, akik a keresztény közösségekben komoly zavart okoznak, s akiknek fő ismertetőjegye az erkölcsi szabadosság. A szerző egyfelől a rájuk váró súlyos ítéletet hirdeti, s ennek megerősítése érdekében mind az Ószövetségből (Káin, Bileám, Korach; 11. v.), mind a zsidó apokrif irodalomból (az angyalok bukása, Mihály főangyal vitája a sátánnal) hoz fel példákat. Másfelől nagy hangsúlyt fektet a hűséges keresztények védelmére: hitben és imában való kitartásra buzdítja őket, valamint arra, hogy nagy gonddal ügyeljenek a veszélyben levő testvéreikre.

A tévtanítókat az alábbi vonások jellemzik:

- befurakodnak és beépülnek a közösségekbe (4. v.).
- féktelen életmódot folytatnak (4.8-16. v.).
- álmokra és látomásokra hivatkoznak (8. v.); az égi hatalmakat, az angyalokat megvetik (8b.10. v.).
- megtagadják Jézus Krisztust (4. v.).

Ezek a vonások olyan gnosztikus csoportokra utalnak, amelyekre – a test és a lélek dualista szembeállításának következtében – a szabadosság volt a jellemző.

4. Szerző, keletkezési idő

A levél címzésében a szerző így mutatkozik be: „Júdás, Jézus Krisztus szolgája és Jakab testvére” (1. v.). Aligha kétséges, hogy a szóban forgó Júdás egyike az Úr testvéreinek (vö. Mk 6,3; Mt 13,55). Semmi sem kényszerít arra, hogy azonosítsuk az ezen a néven

szereplő apostollal (Lk 6,15; ApCsel 1,13). Ő maga is megkülönbözteti személyét az apostoloktól (17. v.).

Mivel az irat görög nyelvezete igényes, és a szerző az apostoli korra már mint múltra tekint vissza (17. v.), ezért a kutatók többnyire pszeudonim írásnak tekintik a levelet: egy ismeretlen szerző írta Júdás neve alatt, hogy korának tévtanítóival szemben megfelelő eréllyel léphessen fel. A Júdás-levél kánoniságával szemben egyébként voltak fenntartások, amelyek csak a 4. században szűntek meg teljesen.

A címzettek nincsenek pontosan megnevezve. Valószínűleg a keleti területeken keresendők, mivel a levél feltételezi az Ószövetség és a zsidó hagyomány átfogó ismeretét. Keletkezési idejének meghatározásánál mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy az áthagyományozás hosszabb folyamatát tükrözi: az apostolok a múlthoz tartoznak (17. v.), s a hit úgy szerepel, mint objektív adottság, mint „egyszer s mindenkorra áthagyományozott” örökség (3. v.). Tehát az első század utolsó évtizedeire (80-90) gondolhatunk. Ugyanakkor a második Péter-levél szerzője már ismerte és használta.

5. A levél tanítása

A Isten-tan szempontjából figyelemre méltó a három isteni személyre való többszöri utalás. Az Atyaisten szeretete nyilvánult meg abban, hogy a levél címzettjeit meghívta és megőrizte (1.21. v.). Ugyanakkor Neki arra is hatalma van, hogy a Benne bízókat bűn nélkül megőrizze a végső beteljesedésig (24. v.). Az örök üdvösségben való részesedés csakis Jézus Krisztus által lehetséges, aki az egyedüli Uralkodó (4. v.). Az apostolok is tőle kapták küldetésüket, és az ő nevében beszéltek (17. v.). A keresztyények pedig az ő irgalmában bizakodva (21. v.) várják a dicsőséges eljövételét (24. v.). A hitbeli állhatatosságnak a garantálója a Szentlélek. Az imádság benne és általa történik (20. v.), azaz az ő közvetítésével lehetséges az élő kapcsolat Krisztussal és az Atyával. Az igazság semmibe vételével és az erkölcsi lazaságukkal a tévtanítók egyértelművé teszik, hogy „Lélek nélkül valók” (19. v.).

A levélben nagy hangsúlyt kap az áthagyományozott tanítás hűségese őrzése: „harcoljatok a hitért, amelyet egyszer s mindenkorra áthagyományoztak a szenteknek” (3. v.). Tanulságos a tévelygőkkel szemben ajánlott magatartás is. A szerző két csoportot különböztet meg: a gyengéket és ingadozókat, illetve azokat, akik már az új tanítás elkötelezett követői. A bizonytalanok, akik még nem fordultak el az egyháztól, különleges törődésre szorulnak. A

híveknek mindent meg kell tenni érdekükben, hogy kimentsék őket a „tűzből” (22-23a. v.). Ugyanakkor maguk a tévtanítók és követőik is szánalmat érdemelnek, ezt azonban a beszennyeződéstől való félelem kell, hogy kísérje. Az igazhitű keresztények nem tarthatnak velük közösséget, ami viszont nem zárja ki, hogy imádságban megtérésükért és bűneik bocsánataért imádkozzanak.

V. A MÁSODIK PÉTER-LEVÉL

1. A levél szerkezete

Bevezetés: 1,1-2

Emlékeztetés az áthagyományozott igazságra: 1,3-21

Helyes ismeret és helyes cselekvés (1,3-11); az apostolok és a próféták tanúsága (1,12-21).

Szembeszállás a tévtanítókkal: 2,1-22

Hamis próféták és hamis tanítók a közösségben (2,1-3); Isten mint a történelem Ura (2,4-10a); óvás a tévtanítókkal szemben (2,10b-22).

A parúzia és az ítélet bizonyossága: 3,1-16

A gúnyolódók oktalansága (3,1-7); Isten türelmének az oka (3,8-16).

Befejezés: 3,17-18

2. Irodalmi függés a Júd és a 2Pét között

A két levélben hasonló polémia található a tévtanítókkal szemben, akik megvetik és gyalázzák az angyalokat (Júd 8; 2Pét 2,10k), megtagadják Krisztust és kicsapongó életet élnek (Júd 4; 2Pét 2,1). A szóhasználatban és a megfogalmazásban is feltűnő a rokonság, miként az alábbi összehasonlítás mutatja:

<i>2Pét</i>	<i>Júd</i>	
1,2	2	Köszöntés
1,5	3	Buzdítás a hitre
1,12	5	Emlékeztetés régóta ismert igazságra
2,1-3	4	Szabadosan élő és Krisztust tagadó tévtanítók
2,4	6	A sötétségbe zárt angyalok
2,6	7	Szodoma és Gomorra elrettentő példája
2,9	6	Az ítélet napja
2,10	7.8	Erkölcstelenség és káromlás
2,11	9	Az angyalok nem káromolnak
2,12	10	A tévtanítók olyanok, mint az oktalan állatok
2,13	12	Dözsölésükkel szégyenfoltokká válnak
2,15	11	Összehasonlítás Bileámmal
2,17	12k	Víznélküli felhők, örök sötétségre rendelvek
2,18	16	Ösztöntől vezetett csábítók
3,2	17	Előre hirdetett szavak
3,7	6k	Tűz és ítélet
3,14	23k	Óvakodás a büntől és fertőtől
3,18	25	Az Úr Jézus Krisztus dicsősége

Nem kétséges, hogy a két levél között irodalmi függés áll fenn. De melyik irat szolgált mintául a másik számára? E tekintetben tanulságos az alábbi megfigyelés. A Júd 5-7-ben három ószövetségi példa szerepel, melyekből kiolvasható, hogy Isten a gonoszokat súlyosan megbünteti: Izrael a pusztában, a bukott angyalok, Szodoma és Gomorra. A második Péter-levél a példákat történelmi sorrendben említi: a bukott angyalok (2,4), a vízözön (2,5), Szodoma és Gomorra (2,6). A pusztai vándorlásra nincs utalás. Az özönvíz példáját a szerző bizonyára azért vette be, mert a 3,6-ban a parúzia tagadóival szemben is fel akarja használni.

Elég egyértelmű tehát, hogy a Júdás-levél az ősi, s ettől függ irodalmilag a második Péter-levél. Ezt a következtetést az a megfigyelés is alátámasztja, hogy a Júdás-levéllel ellentétben a 2Pét nem idéz apokrif iratokból, vagyis az egyházi hagyomány későbbi szakaszát tükrözi. Emellett megfogalmazásai világosabbak, példái kifejtettebbek.

3. A megírás indítéka

A Júdás-levélhez hasonlóan a szóban forgó irat is gnosztikus tévtanítóktól kíván óva inteni. A hamis tanítók jellemzésében persze új szempont is van, éspedig a gúnyolódás Krisztus második eljövételének késése miatt. A gúnyolódás háttérben több minden állhat. Jól ismert tény, hogy a gnosztikusok – miként a 2Tim 2,17-18 mutatja – azt állították, hogy a gnózisban való részesedés által számukra már megtörtént a feltámadás, s ezért tagadták a halottak idők végén bekövetkező, egyetemes feltámadását (Vö. Iréneusz, Eretnekek ellen II, 31,2). Minthogy a keresztény felfogásban a halottak feltámadása szorosan összefügg a parúziával, az előbbi tagadása az utóbbi elutasítását is magában foglalja. A gúnyolódásban emellett az is szerepet játszhatott, hogy az igazhitűek a parúziakor bekövetkező ítéletre hivatkozva kórholták a hamis tanítók szabados életfelfogását. Ez utóbbiak viszont azzal válaszoltak, hogy parúzia nem is lesz.

4. Szerző, keletkezési idő és hely

Az irat kezdetén a szerző ebben az ünnepélyes formában mutatkozik be: „Simon Péter, Jézus Krisztus szolgája és apostola” (1,1). A levél későbbi részében is vannak utalások Péterre: tanúja volt Jézus színeváltozásának (1,16-19), Pált testvéreinek nevezi (3,15).

Ennek ellenére Péter szerzőségét már a korai egyházatyák közül is sokan kétségbe vonták. A Muratori-kánon nem tartalmazza. Origenész említi ugyan, de megjegyzi, hogy jó néhányan kételkednek hitelességében. Euszébiosz pedig így ír: „Péternek egy levelét ismerik el eredetinek... A másodiknak nevezettről a hagyomány szerint azt tartjuk, hogy nem kánoni ugyan, de mivel sokak számára hasznosnak tűnik, ezért a többi Írással együtt tanulmányozzák” (Egyháztörténet, III 3,1).

Magában a levélben is több olyan vonás, illetve adat figyelhető meg, amelyek arra engednek következtetni, hogy a szóban forgó irat nem Péter irodalmi alkotása, hanem az ő nevében keletkezett pszeudonim mű:

- Irodalmilag függ a Júdás-levéltől, és nyelvezete a legerősebben hellenizált.

- A levél megírását kiváltó nyugtalanító kérdések és gúnyolódások Krisztus második eljövételének késése miatt a Péter halálát követő időszakban jelentkeztek.
- A 3,4 szerint az „atyák”, azaz az apostolok már régen a múlthoz tartoznak.
- A 3,2-ben a szerző nem számítja magát az apostolok közé.
- A 3,15 is késői időre utal, mivel már létezik a páli levelek egyfajta gyűjteménye, s ezek az „Írásokkal”, vagyis az Ószövetséggel egyenrangú könyvekként szerepelnek.

Az előzőek alapján a levél keletkezési idejét az 1. század utolsó évtizedében jelölhetjük meg. A keletkezési helyet illetően nincs pontos támpontunk. Az a tény, hogy a szerző a péteri hagyomány örökösének tekinti magát, Rómát sejteti, de a kérdést alapvetően nyitva kell hagynunk.

5. A levél tanítása

Igen fontos az Istenről szóló tanítás, amely így összegezhető: Isten a történelem Ura mind a múltat, mind a jelent, mind pedig a jövőt tekintve. Jelenléte és hatalma megnyilvánul a teremtésben, a kinyilatkoztatásban (mint pl. Jézus színeváltozása) és az eljövendő ítéletben. Hogy Isten irányítja a történelem folyását, annak egyértelmű jelei: a világ létrehívása (3,5); a vízözön mint a gonoszok büntetése, illetve Noé megmenekülése (2,5; 3,6); Szodoma és Gomorra pusztulása, illetve Lót megszabadulása (2,7).

Az ítélet témája a keresztény életre vonatkozólag nyer hangsúlyt, hiszen a jövőbeli sors az ember szabad döntésétől függ. Éppen ezért a levélíró mindenekelőtt arra az áthagyományozott igazságra akarja emlékeztetni olvasóit, miszerint Isten ígéretet tett az üdvösségre (1,4), amelyet máris megtapasztalhattak a keresztségben (1,8), hiszen általa magával Istennel léptek közösségre (1,4). Ennek az erkölcsös életvitelben kell láthatóvá válnia: „Fordítsátok ti is minden gondotokat arra, hogy hitetekkel szolgáljátok az erényt, az erénnyel a tudományt, a tudománnyal a mértékletességet, a mértékletességgel a béketűrést, a béketűréssel az istenfélelmet, az istenfélelemmel a testvéri szeretetet, a testvéri szeretettel pedig a felebaráti szeretetet” (1,5-7).

A parúzia késése miatt gúnyolódókkal szemben a szerző nyomatékosan kijelenti, hogy „az Úr nem késik ígéretét teljesíteni” (3,9), vagyis az ígéret megvalósulásában nem szabad kételkedni. A beteljesedésnek két biztos támpontja van: egyrészt az apostolok tanúságtétele, akik tanúi voltak a Krisztus színeváltozásakor megnyilvánuló dicsőségnek (1,16-18; 3,2), másrészt az ószövetségi próféták, akik ugyanerről a dicsőségről jövendöltek (1,19-21; 3,2). A tévtanítók parúziával kapcsolatos ellenvetése nem helytálló. Ők ugyanis ezt állítják: „Mert amióta elhunytak az atyák, minden úgy maradt, ahogy a teremtés kezdetétől” (3,4). A hamis tanítók szerint az előző nemzedékek hiába várták Krisztus második eljövetelét, az nem következett be, mert a világnak megvan a maga rendje, amely a teremtés óta semmit sem változott. A szerző ellenben rámutat, hogy a világ kezdete óta egyáltalán nem maradt minden a régiben, hiszen teremtéskor létrehozott világ a vízözön által elpusztult, s a mostani világ új teremtésnek számít. A világ egykori, a vízözön idején bekövetkezett pusztulásából, illetve az azt követő újjáteremtésből következik, hogy a mostani világunknak is egyszer vége lesz.

A tévtanítókkal szembeni fő érv: a mi időfogalmunk nem azonos azzal, ahogyan Isten szemléli az idő folyását: „Egy nap az Úrnál, annyi, mint ezer év, s ezer év, mint egy nap” (3,8). Ugyanakkor a látszólagos késésben Isten felfoghatatlan türelme és a bűnösök iránti irgalma válik láthatóvá: „Türelemmel kezel bennünket, mert nem akarja, hogy bárki is elveszen, hanem hogy mindnyájan megtérjenek a bűnbánatra” (3,9-10).

VI. JÁNOS ELSŐ LEVELE

1. A János-levelek eredete

Az újszövetségi kánonban a katolikus levelek között három olyan irat található, amelyeket János-leveleknek szokás nevezni. Ezek közül az első a leghosszabb, hiszen 5 fejezetet tesz ki, míg a másik kettő mindegyike csupán egyetlen fejezetből áll. Bár a szerző neve egyikben sem szerepel, de a negyedik evangéliummal való nyelvi és tartalmi hasonlóság miatt a keresztény hagyomány általában János apostolnak tulajdonította őket. Az evangélium és a levelek közötti szoros összefüggést a mai bibliatudomány is határozottan állítja. Néhány

fontosabb közös téma és kifejezés: az Atya és a Fiú egysége; az örök Fiú valóságos emberi testet öltött; Jézus halála engesztel és elveszi a bűnt; a szeretet mint új parancs; Istenben maradni; a parancsok megtartása; Isten és a világ, a világosság és a sötétség, az igazság és a hazugság ellentéte. Ezek alapján az exegeták közül sokan továbbra is úgy vélik, hogy a szóban forgó iratok egyetlen szerző alkotásai. Ám szép számmal vannak olyanok is, akik az ún. jánosi iratok közötti eltérésekre is felhívják a figyelmet: az evangéliummal szemben a levelek stílusa gondozatlanabb; nagyobb hangsúly esik bennük a jövőbeli eszkatológiára (az evangéliumban a jelenbeli eszkatológia dominál); a levelekből hiányzik a „paraklétosz” megnevezés a Lélekre vonatkozólag, valamint a hivatalos zsidósággal való vita. Ezért a biblikusok egy része nem egyetlen szerzőre gondol, hanem egy hasonló szellemiségű körre, az ún. „jánosi iskolára”.

Afelől is vita folyik, milyen sorrendben íródtak a levelek. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a rövidebb, konkrét közösséghez (2Jn), illetve személyhez szóló (3Jn) iratok keletkeztek korábban: a szerző először helyi közösségekhez fordult, hogy a tévtanítók veszélyére felhívja a figyelmet, majd utána az első János-levélben, hasonló célzattal, Kis-Ázsia valamennyi közösségét megszólította. Ez az érvelés azonban nem mondható teljesen meggyőzőnek. Mivel mindegyik levél sajátos jellegű, és nem kötődik szervesen a másikhöz, nyugodtan feltételezhetjük, hogy nagyjából egyidőben, azaz az 1. század utolsó évtizedében keletkeztek.

2. Az első János-levél szerkezete és szövege

Szerkezet

Prológus (az élet igéje): 1,1-4

Istennel közösségben élni: 1,5-2,17

Az Isten lényege (1,5-7); a keresztyén és a bűn (1,8-2,2); az igazi istenismeret (2,3-6); az új parancs (2,7-11); a keresztyén és a világ (2,12-17).

A hiteles hit: 2,18-3,24

A tévtanítók fellépése (2,18-27); buzdítás a hűségre (2,28-29); az istengyermekség adománya (3,1-10); a testvéri szeretet (3,11-18); Isten gyermekeinek bizalma (3,19-24).

A hit mint az életre vezető út: 4,1-5,12

A lelkek megkülönböztetése (4,1-6); a hit teljessége a szeretetben (4,7-16a); félelemtől mentes szeretet (4,16b-21); a hit mint győzelem a világ felett (5,1-8); Isten tanúsága (5,9-12)

Epilógus (bűn és örök élet): 5,13-21

A János-függelék (comma johanneum)

Az 1Jn 5,7-8 egy rövidebb, és egy hosszabb változatban lett áthagyományozva. A ma általánosan elfogadott, rövidebb szövegben ez áll: „Mert hárman vannak, akik tanúskodnak: a Lélek, a víz és a vér, és ez a három egy.” A hosszabb változat a következő: „*Mert hárman tanúskodnak a mennyben: az Atya, az Ige és a Szentlélek, és ez a három egy.* És hárman tanúskodnak a földön: a Lélek, a víz és a vér, és ez a három egy.” A dőlt betűvel írt rész a latin Vulgata fordításban található, ám a görög nyelvű kéziratok közül mindössze négy késői kisbetűs kódexben szerepel. Egyetlen görög vagy latin egyházatyája se idézi (holott az ariánusok elleni vitában nagy hasznukra lett volna), és az ólatin fordításokban sem található. Ezért biztosra vehetjük, hogy eredetileg nem tartozott a levélhez. Egy másoló lapszéli jegyzete lehetett, amelyet később a levél szövegébe másoltak be.

3. Irodalmi jelleg és a megírás háttere

Az iratból teljesen hiányoznak a levélre jellemző vonások. Sem bevezető címzés és köszöntés, sem befejező áldásformula nem található benne, sőt olyan személyes vonatkozású megjegyzések sincsenek, amelyek alapján az író vagy a címzettek konkrét helyzete megállapítható lenne. Az iratot ennél fogva nem nevezhetjük szoros értelemben vett levélnek, de a teológiai értekezés vagy a homília elnevezések sem igazán találóak. A gyakorta visszatérő „szeretteim” és „gyermekeim” megszólítás az első, az „írom nektek” formula a második lehetőséggel nincs összhangban. Ezért az a legszerencsésebb, ha a buzdító irat megjelölést használjuk, bár a polémikus jelleg miatt egyesek a vitairatról beszélnek.

Nem kétséges, hogy a könyv megírásának hátterében tévtanítók állnak, akiket a szerző az „antikrisztus” megjelöléssel illet (2,18). Ezek a személyek, akik máris elhagyták a keresztény közösséget, főképp a krisztológia területén képviseltek téves eszméket. Az alábbi hitigazságokat tagadták: Jézus a Krisztus és az Isten Fia – a Fiút az Atya küldte a világba – Jézus halálának engesztelő értéke van (vö. 2,22-23; 4,2-3.10; 5,1.6). Emellett erkölcsi téren is helytelen nézetet képviseltek, amikor az üdvösséget mindörökre biztosítottak vélték (2,4.6.9), s önmagukat büntől mentesnek tekintették (1,8.10). Ezen vonások alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy a tévtanítók a korai gnózis képviselői voltak, akik nem fogadták el a megtestesülést és a Jézus halálán alapuló megváltást. A velük szembeni polémia már a János-evangéliumban megfigyelhető (vö. fentebb az ezzel kapcsolatos ismertetést).

4. A levél tanítása

A prólógus (1,1-4) tömören összefoglalja az alap gondolatot: az élet Igéje, aki öröktől fogva az Atyánál volt, érzékelhető, tapintható formában jelent meg a földön, hogy az örök életet közvetítse az emberek számára. A levélíró erről a felfoghatatlanul nagy üdveseményről tesz tanúbizonyságot, hogy az olvasók közösségben lehessenek vele, illetve vele együtt közösségben lehessenek az Atyával és a Fiúval.

A tévtanítókkal szemben a szerző határozottan kidomborítja a megtestesülés valóságát és Jézus halálának (véreinek) megváltó értékét. Csak az származik Istentől, és csak az áll közösségben az Istennel, aki „vallja, hogy Jézus Krisztus testben jött el” (4,2). Jézus az engesztelő áldozat a mi bűneinkért, és minden ember bűnéért (2,2; 4,10). „Ő az, aki víz és vér által jött... Nem csupán víz által, hanem víz és vér által” (5,6). A víz Jézusnak a Jordán folyóban történt megkeresztelkedésére utal, a vér pedig a kereszthalálára. Azokkal szemben, akik kizárólag a keresztelkedéskor megnyilvánuló dicsőséget hangsúlyozták, és a kereszthalál üdvözítő jelentését tagadták, a levélíró a két esemény szoros összetartozására hívja fel a figyelmet.

A megtestesülés valóságával szorosan összefügg a keresztény élet komolyan vétele: „Abból tudjuk meg, hogy ismerjük őt, ha megtartjuk parancsait. Aki azt mondja: «Ismerem őt», de parancsait nem tartja meg, az hazug, és nincs benne igazság. Aki azonban megtartja az ő igéjét, abban Isten szeretete valóban tökéletes, és ebből tudjuk meg, hogy őbenne vagyunk. Aki azt mondja, hogy őbenne lakik, annak úgy is kell élnie, ahogyan ő élt” (2,3-6).

A parancsok voltaképpen egyetlen parancsban, a szeretet parancsában foglalhatók össze: „És az ő parancsa az, hogy higgyünk Fiának, Jézus Krisztusnak nevében, és szeressük egymást, amint megparancsolta nekünk” (3,23).

A szeretet alapvetően Istenre irányul, s nem más, mint válasz Isten irántunk tanúsított felfoghatatlan kezdeményezésére: „Ebben áll a szeretet. Nem mintha mi szeretnénk volna Istent, hanem mert ő szeretett minket, és elküldte Fiát engesztelésül a mi bűneinkért” (4,10; vö. 4,19). Ám az Isten iránti szeretet nem hiteles a felebarát iránti szeretet nélkül, hanem éppen abban válik láthatóvá: „Szeretteim! Ha Isten így szeretett minket, nekünk is szeretnünk kell egymást! Istent soha nem látta senki. Ha szeretjük egymást, Isten bennünk lakik, és szeretete tökéletes bennünk” (4,11-12).

VII. JÁNOS MÁSODIK ÉS HARMADIK LEVELE

1. A levelek szerkezete

2Jn

Címzés és köszöntés: 1-3

Élet az igazságban és a szeretetben: 4-6

Óvás a tévtanítókkal szemben: 7-11

Befejező köszöntés: 12-13

3Jn

Címzés és köszöntés: 1-4

Gájusz vendégszeretete: 5-8

Diotrefész rendreutasítása: 9-10

Befejező köszöntés: 13-15

2. Irodalmi jelleg, megírási háttér, tanítás

A szóban forgó iratok az Újszövetség legrövidebb írásai (13, illetve 15 versből állnak). Valódi levelek, hiszen a levelekre jellemző vonások (címzés, köszöntés, záró üdvözet, személyes hangnem) mind megtalálhatók bennük. A szerző mindkét levélben a „preszbüterosz” (Öreg) megnevezéssel mutatkozik be, amely nem csupán az idős korára utal, hanem a tekintélyére is. Nem kétséges, hogy a keresztény közösségek által jól ismert személyiségről, és az apostoli hagyomány megbízható hordozójáról van szó. A keresztény hagyomány többnyire János apostollal azonosította. Mindazonáltal feltűnő, hogy az apostol cím hiányzik, helyette a meglehetősen általános presbiter szó áll. Ezért a mai biblikusok egy része a levélíróat inkább a jánosi iskola kiemelkedő tagjának tekinti (aki esetleg azonos lehet a

hagyomány által többszörösen tanúsított János presbiterrel; vö. a jánosi iratok szerzőségével kapcsolatos korábbi megfontolásokat).

A két levél csak némi vita után nyert felvételt a kánonba. Az ingadozás oka bizonyára az iratok rövidege és a teológiai fejtegetés hiánya volt. Az első János-levéllel való nyelvi és tartalmi rokonság azonban eloszlatta a kételyeket.

A 2Jn címzettje egy „úrnő”-nek nevezett keresztény közösség, amelyet a levélíró a parancsok megtartására és a testvéri szeretetre buzdít, s egyszersmind a tévtanítókkal szembeni óvatosságra int. Kétségtelen, hogy ugyanazokról a tévtanítókról van szó, mint az első levélben, vagyis a megtestesülést tagadó gnosztikusokról (vö.7-11).

A 3Jn egy Gájusz nevű tekintélyes hívőnek szól, aki nyilván baráti kapcsolatban áll a Presbiterrel. Gájusz nagy elismerésben részesül a Presbiter által küldött, illetve az ő közösségéből érkező vándorprédikátorok befogadása és az irántuk tanúsított vendégszeretet miatt. A szerző ugyanakkor erősen kifogásolja a közösség vezetőjének, Diotrefésznek a magatartását, aki minden erejével igyekszik megakadályozni a küldöttek vendégként történő befogadását és ellátását.

A tanítást tekintve a testvéri szeretet és a vendégek nagylelkű befogadásának témái hangsúlyosak. Ugyanakkor az egyházi hivatallal való visszaélés veszélye is a figyelem középpontjába kerül.

ÖTÖDIK RÉSZ
APOKALIPTIKA AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN

A JELENÉSEK KÖNYVE

1. A könyv elnevezése és műfaja

Az apokaliptikus irodalom

a) Az apokaliptikus irodalom kialakulásának történeti háttere

A könyv az „apokaliptika” műfajcsoportjába tartozik. Az „apokaliptika” elnevezés éppen a szóban forgó irat bevezető mondatából származik: „Jézus Krisztus kinyilatkoztatása, amelyet adott neki” (Jel 1,1). A könyv első szava görögül: *apokalüpszisz*, amely feltárást, kinyilatkoztatást jelent. Meg kell jegyezni, hogy a főnév itt még nem műfaji meghatározás. A szót eredeti értelemben kell venni. Arról a kinyilatkoztatásról van szó, amelyet Krisztus Istentől kapott, s amely a könyvben közlést nyer. Az „apokalüpszisz” mint műfaji megjelölés először a 200 táján keletkezett Muratori-kánonban fordul elő, az „apokaliptika” elnevezés pedig, bibliai és Biblián kívüli iratok sajátos csoportjára, a modern történeti-kritikai kutatásban vált elterjedtté.

Az apokaliptikus irodalom a klasszikus prófétizmus leszármazottjának tekinthető. Első jelei már a fogság alatti és a fogságot közvetlenül követő prófétáknál is kimutathatók (Ezekiel, Zakariás). Erőteljesen apokaliptikus vonásokat mutat Izajás nagyapokalipszise (Iz 24-27) és Zakariás könyvének második része (Zak 9-14): egyetemes történelemszemlélet, végidőre való irányultság és szimbolikus nyelvezet jellemző rájuk. A babiloni fogság (587-538) időszakától kezdve a zsidóság folyamatosan különböző nagyhatalmak (babiloniak, perzsák, ptolemaioszok, szeleukidák) fennhatósága alatt élt. Érthető, hogy a zsidóság körében az egyetemes történelemszemlélet jóval nagyobb hangsúlyt kapott, mint a korábbi időben. Kifejezésre jutott az a meggyőződés, hogy a történelem alakulása Izrael Istenének felügyelete alatt áll. Bár az események folyamatát egyre inkább a gonoszság erői uralják, ám nincs ok a csüggedésre, mert Isten országa biztosan el fog jönni. Isten ítélete véget fog vetni a jelen tökéletlen világrendnek, melyet egy új üdvösséges világrend vált fel.

Szó szoros értelemben vett apokaliptikáról a Kr. e. 2. századtól kezdve szokás beszélni. A háttérben IV. Antiokhosz Epifanész szeleukida uralkodó vallásüldözése áll. A szír király Kr. e. 167-ben megszenteltelenítette a jeruzsálemi templomot. Az égőáldozati oltár

helyén az olimposzi Zeusz oltárát állíttatta fel, amelyen tisztátalan állatokat is bemutatnak áldozatul. Emellett erőszakkal akarta bevezetni a hellenista kultúrát, a sajátosan zsidó vallásgyakorlatokat (szombat, ünnepek, körülmetélés) pedig betiltotta. A hitükhöz ragaszkodó igazakat halálbüntetés fenyegette (vö. 1Mak 1,44-50). Őket immáron csak egy remény éltette: ebben a helyzetben egyedül Istenük segíthet, aki segíteni is fog.

Nem kell nagyon hangsúlyozni, hogy mennyire szükség volt ebben a helyzetben a vigasztalásra, bátorításra és hitbeli megerősítésre. Erre vállalkozott többek között Dániel könyvének írója, aki a zsidó hagyományhoz hű haszideusok köréből való. Mindenekelőtt azt tette világossá, hogy a vallásüldöző szír király nem fogja elkerülni Isten ítéletét, az igazakat pedig az Úr rehabilitálni fogja. Az igazak – s egyedül ők – lesznek részesei Isten dicsőséges uralmának, amely a gonoszság minden formájával leszámoló végítéletet követi.

Dániel könyve után (sőt részben vele párhuzamosan) újabb apokaliptikus iratok keletkeztek, amelyek nem kerültek be a kánonba. Ezeknek az írásoknak a történeti háttére hasonló Dániel könyvének háttéréhez. Bár a Makkabeus-szabadságharc eredményeképpen nemcsak a vallási, hanem a politikai szabadságot is sikerült visszaszerezni, a függetlenség csak rövid ideig tartott. Kr. e. 63-ban megjelentek a rómaiak, akik a gyűlölt Heródest tették meg királynak, majd annak halála után nem sokára Palesztina nagy része római tartomány lett, s a római helytartók részéről sok visszaélés történt. A rómaiak (pl. Pompeius, Caligula) néha a zsidók vallási érzékenységét is súlyosan megsértették. Kr. u. 70-ben pedig lerombolták Jeruzsálemet, beleértve a templomot. Ez a történeti háttér áll a nagyszámú apokaliptikus irodalom háttérében. Közülük kiemelendők: Hénok 1. könyve (Kr. e. 2-1. sz.; arámul íródott, etióp nyelven maradt ránk), Hénok 2. könyve (Kr. u. 1. sz.; szláv nyelvű), 4. Ezdrás és 2. Báruk (Kr. u. 1. sz.).

b) A kora-judaista apokaliptika tartalmi és formai jellemvonásai

Az apokaliptikus iratok a végidő közeli eljövételét hirdetik. A jelen világidőt teljes mértékben a gonoszság működése határozza meg. Isten azonban nemsokára közbelép, és kozmikus katasztrófa által véget vet a gonosz világnak. Az utána következő új világ, azaz az üdvösség kizárólag Isten cselekvésének eredménye lesz. Isten végső cselekvése nem áll közvetlen kapcsolatban az üdvtörténet korábbi eseményeivel, Istennek Izrael történetében megmutatkozó kiválasztó és szabadító cselekvésével, hiszen az apokaliptikusok a korábbi történeti korszakokkal kapcsolatban kizárólag a bűn terjedését, illetve az ellenségnek való

tehetetlen kiszolgáltatottságot hangsúlyozzák. Az igazaknak voltaképpen egyetlen feladatuk van: a hűség és az állhatatosság. Nem szabad meginogniuk hitükben és Istenük iránti elkötelezettségükben, hiszen elpártolás esetén őrájuk is a gonoszok sorsa vár.

Az apokaliptikának sajátos kifejező eszközei vannak. A szerző a tanítást terjedelmes látomásokban beszéli el, a látottak értelmét égi lény magyarázza meg. A látomások tartalma képi, szimbolikus nyelven van előadva. A szerző különféle, néha meglehetősen bonyolult jelképek (színek, számok, állatok, öltözetek, szimbolikus alakok) felhasználásával fejezi ki mondanivalóját. Jellemző még a pszeudonimitás: a szerző a régmúlt egyik kiemelkedő személyiségének (pl. Hénok, Ábrahám, Mózes, Dániel, Ezdrás) nevében jelenti meg művét. Azt, hogy a „régés-régen” megírt mű eddig miért nem volt ismert, a voltaképpen író elrejtéssel magyarázza: az iratot Isten parancsára hosszú időn keresztül rejtve őrizték, hogy a jelen időben nyilvánosságra kerülhessen. Feltűnő, hogy a zsidó apokaliptikus művek végén mindig ott található a felszólítás: „Pecsételd le és rejtsd el ezt az iratot!” (vö. Dán 12,4).

A Jelenések könyve és a zsidó apokaliptika

a) Történeti háttér

A Jelenések könyve az ókori keresztény hagyomány tanúsága és a mai biblikusok túlnyomó többségének véleménye szerint a Kr. u. 1. század végén (kb. 95) keletkezett. Ez az idő a korakeresztény egyház számára igen súlyos, üldözésekkel teli korszak volt. Kétségtelen, hogy az első nagy keresztényüldözés Néro császár uralkodásának végén következett be, de ez csupán Rómára terjedt ki. A birodalom egészét, főleg Kis-Ázsiát tekintve csak az első század végétől kezdve beszélhetünk államilag szervezett keresztényüldözésről. Ennek hátterében mindenekelőtt a császárkultusznak a keresztények részéről történő elutasítása áll. A császárkultusz Augustus óta létezett, de ezt az uralkodók többnyire eléggé nagyvonalúan kezelték: elfogadták ugyan, de nem követelték minden áron. Ám Caligula és Néro kifejezetten tetszését találta abban, hogy istenekként tetszelegjenek. A császárkultusz szorgalmazói közé tartozott Domicianusz is az 1. század végén, aki felvette az „isten és úr” (deus et dominus) címet, s ennek megfelelő megszólítást várt el alattvalóitól. A császár szándéka széles körben talált támogatókra. A birodalom különböző helyein márványból, aranyból és ezüsből készült képeket és szobrokat állítottak fel tiszteletére. Efezusban templomot építettek számára,

amelyben egy életnagyságon felüli szobrot helyeztek el, nyilván azzal a céllal, hogy kultikus tiszteletben részesítsék.

A keresztények a lehető leghatározottabban elutasították, hogy a császárt istennek kijáró imádatban részesítsék. Ez pedig életveszélyes helyzetet teremtett számukra. Mivel politika és vallás között nem tettek különbséget, a császárkultusz elutasítása a római államhatalommal szembeni hűtlenségnek számított. A konfliktus elkerülhetetlenné vált. Nem véletlen, hogy a Jelenések könyvében oly nagy hangsúlyt kap a vértanúság (Jel 6,9-11; 20,4-6). Sőt az irat a pergamoni egyház vértanúját név szerint is megemlíti: Antipász (2,13). Az üldöztetés ténye tehát világosan kivehető az iratból. A szerző ebben a helyzetben akar vigasztalni, bátorítani és hitben való állhatatosságra ösztönözni.

b) Tartalmi és formai sajátosságok

A Jelenések könyve is határozottan hirdeti, hogy a világtörténelemnek és a mostani világrendnek egyszer vége lesz. Isten a végső napon a gonoszság minden formájával le fog számolni. Az Úr ítélete és a kárhozat („kénköves tüzes tó”) vár mindazokra, akik a gonosz erők szolgálatában állnak. A hitben kitartó igazak ellenben az új Jeruzsálem polgárai lesznek: magával Istennel és Krisztussal fognak együtt „sátorozni” (21,3-4).

A zsidó apokaliptikával együtt tehát a Jelenések könyve is osztja azt a meggyőződést, hogy a jelen világrendet egy új, üdvösséges világrend fogja felváltani. Ám egy lényegesen új gondolat is megjelenik: az üdvösség kora nemcsak jövőbeli valóság, hanem máris elkezdődött. Jézus Krisztus halála és feltámadása által az üdvösség már most megtapasztalható. A történelem végén Isten azt vezeti teljességre, ami Krisztus által már kezdetét vette. Annak, hogy Isten a gonosz erők felett véglegesen győzedelmeskedni fog, az a biztosítéka, hogy Krisztus által a győzelem már megtörtént. A Jelenések könyvének szerzője ennél fogva nemcsak az üdvösséges jövővel vigasztalja és bátorítja az üldözött keresztényeket, hanem Krisztus húsvéti győzelmével is. Krisztus által a hívek Istenhez tartoznak és Isten uralmának részesei lettek: „(Jézus Krisztus) szeret minket és megmosott bennünket bűneinktől a saját vére által, és Istennek és Atyjának királyságává és papjává tett minket.” (1,5-6; vö. 5,9-10). A már ajándékba kapott üdvösség azonban nem elveszíthetetlen, mert a sátán és csatlósai még tevékenykednek, és támadásaiknak a keresztények is ki vannak téve. Az elpártolás veszélye tehát fennáll. A szóban forgó irat éppen ettől akar megóvni.

A formát tekintve a Jelenések könyve nyilván az apokaliptika megszokott irodalmi eszközeit használja: vagyis látomások keretében, szimbólumok által juttatja kifejezésre a mondanivalót. Az egyes jelképek értelmének meghatározásához higgadság, valamint szakértelem, vagyis a Biblia és a zsidó vallásos irodalom kifejezési módjának beható ismerete szükséges. A magyarázó feladata, hogy a jelképeket lefordítsa gondolatokra, és világossá tegye, mit is akart a szerző a maga korában kifejezni.

Említésre méltó, hogy a könyvben levélre jellemző vonások is fellelhetők. Az előszó (1,1-3) után leveleknél szokásos címzés és köszöntés olvasható (1,4-8). Levélszerű befejezést találunk a 22,21-ben. Emellett a mű első fő részét a kisázsiai keresztény közösségekhez írt levelek alkotják. A levél-jelleg azt mutatja, hogy a szerző nem elvont teológiát akart nyújtani, hanem lelkipásztori szándékkal írt.

A címzésből kiderül, hogy a mű istentiszteleten való felolvasásra készült: „Boldog az, aki *olvassa* és aki *hallja* ennek a jövendölésnek az igéit, és megtartja mindazt, ami abban meg van írva, mert az idő közel van” (1,3). A könyv végén nincs felszólítás az irat lepecsételésére. Éppen ellenkezőleg a záró parancs így szól: „Ne pecsételd le e könyv jövendöléseinek igéit, mert az idő közel van” (22,10). Az irat tehát nyilvánosságnak szánt.

2. A könyv szerkezete

Bevezetés: 1,1-20

Előszó (1,1-3); címzés és köszöntés (1,4-8); a feltámadt Krisztus megjelenése (1,9-20).

I. Hét levél a kisázsiai keresztény közösségeknek: 2,1-3,22

Efezus (2,1-7); Szmirna (2,8-11); Pergamon (2,12-17); Tiatira (2,18-29); Szárdesz (3,1-6); Filadelfia (3,7-13); Laodicea (3,14-22).

II. A történelem beteljesedésre vezetése: 4,1-22,5

Bevezető látomás: 4,1-5,14

Látomás Isten trónjáról (4,1-11); látomás a könyvtekercsről és a Bárányról (5,1-14).

A hét pecsét: 6,1-7,17

Az első hat pecsét (6,1-17); a kiválasztottak (7,1-17); a hetedik pecsét – a hét harsona bevezetése (8,1-5).

A hét harsona: 8,6-11,19

Az első hat harsona (8,6-9,21); az angyal a könyvvel (10,1-11); a két tanú (11,1-14); a hetedik harsona (11,15-19).

Isten népe és ellenfelei: 12,1-13,18

Az asszony és a sárkány (12,1-17); a két vadállat (13,1-18).

Az ítélet előkészítése: 14,1-20

A hét csésze: 15,1-16,21

Előkészület a mennyben (15,1-8); a hét csésze (16,1-21).

Ítélet Babilon felett: 17,1-19,10

Babilon, a nagy kéjné (17,1-18); Babilon bukása (18,1-24); örömeinek a mennyben (19,1-10).

Ítélet az istenellenes hatalmak felett: 19,1-20,15

Krisztus eljövetele és ítélet a két vadállat felett (19,11-21); Krisztus ezeréves uralma és ítélet a sátán felett (20,1-10); az utolsó ítélet minden élő felett (20,11-15).

A végső üdvösség: 21,1-22,5

Új ég és új föld (21,1-8); az új Jeruzsálem (21,9-22,5).

Befejezés: A könyv hitelesítése és záró buzdítás 22,6-21.

3. A könyv szerzője, keletkezési helye és ideje

A szerző nem egy régmúlthoz tartozó személyiség neve alá rejtőzik, hanem megmondja nevét: János, aki száműzetésben van Patmosz szigetén, és ott írja könyvét. Egy hagyomány, amelyet a 2. század közepén már Szent Jusztinus említ, s amelyre később Szent Iréneusz, Alexandriai Kelemen, Tertullianusz és a Muratori-kánon is hivatkozik, ezt a Jánost az apostollal, a negyedik evangélium szerzőjével azonosítja. Ám ezzel ellentétes nézetek is gyakorta megfogalmazódtak. Rómában egy Gájusz nevű pap a gnosztikus Kerintosznak tulajdonította a művet, ám ezzel igazában a montanisták visszaélésével szállt szembe, akik saját hamis tanításuk alátámasztására használták fel a jánosi írásokat. A 3. században Alexandriai Dionüsziosz irodalmi és teológiai megfontolások alapján vonta kétségbe, hogy az irat János apostoltól származik, a könyv kánoniságát viszont elfogadta. Hasonló álláspontot képviselt Cezáreai Euszebiosz is, aki szerint a művet nem János apostol, hanem egy szintén János nevet viselő másik személy (János presbiter) írta (Egyháztörténet III 39,6). Az egyházatya Papiász püspök azon kijelentésére támaszkodott, amelyet fentebb, a János-evangélium szerzőségével kapcsolatban már idéztünk. Megjegyzendő még, hogy jelentős 4. századi egyházatyák (Jeruzsálemi Cirill, Nazianszosi Gergely, Aranyászú János) nem tekintették kánoninak a könyvet, és a szír fordítás (Pesitta) eredetileg nem tartalmazta, bár később, a 6. században mégis beiktatták..

A szerzőség kérdését tekintve irányadó lehet annak vizsgálata, milyen kapcsolatban áll a Jelenések könyve a Jánosnak tulajdonított egyéb írásokkal. Kétségtelen, hogy mind a nyelvezetet, mind a tanítást tekintve felfedezhető némi rokonság, illetve érintkezési pont. Ennek tanúi a szimbolikus kifejezések – élő víz, pásztor, bárány és manna – valamint az alábbi közös témák: tanúságtétel, győzelem, Krisztus mint az Isten Igéje, a Zak 12,10 idézete (Jn 12,10; Jel 1,7). Ám azt sem lehet tagadni, hogy jelentős eltérések is megfigyelhetők, mindenekelőtt a szóhasználat és a stílus tekintetében. A Jelenések könyvéből hiányoznak a János-evangélium és a János-levelek kulcsszavai: világosság, sötétség, igazság, szeretet, világ. A teológiát illetően feltűnő, hogy a Szentlélekről szóló tanítás jóval kevésbé kidolgozott, mint az evangéliumban. Ám a legfőbb eltérés az eszkatológiában mutatkozik meg. A Jelenések könyvében a hangsúly Krisztus dicsőséges második eljövételén és a végítéleten van, az evangélium szerint viszont a feltámadt Krisztus máris „eljött”, hogy lakást vegyen a hívők szívében, s a Vele szembeni jelenbeli állásfoglalás máris az ítélet jegyét hordozza.

A felsorolt különbségek miatt nehéz volna minden további nélkül János apostolnak tulajdonítani a Jelenések könyvét. Inkább valamelyik tanítványára vagy az ún. jánosi iskola egyik, apokaliptikus beállítottságú tagjára (esetleg egy János nevű prófétára) gondolhatunk, aki az apostoli örökséget az apokaliptikus hagyománynak megfelelően öntötte írásba. Keletkezésének idejét általában Domiciánusz idejére teszik (ld. fentebb).

4. A könyv értelmezési módjai

a) Világ- és egyháztörténeti értelmezés

A Jelenések könyve a történelem pontos menetét, az egyház történetének egymástól világosan elkülöníthető szakaszait mutatja be kronológiai sorrendben. Erre a magyarázatra, amely ma szektás körökben divatos, klasszikus példa Gioachino da Fiore (kb. 1200) szerzetes nézete, miszerint az egyház történelme nyolc korszakból áll. Da Fiore önmagát a 6. korszakba helyezte. 1260-ra várta a Szentlélek uralmát, amely Krisztus ezer éves uralmával azonos.

b) Végidőtani (eszkatológikus) értelmezés: a szerző a történelem folyamatát figyelmen kívül hagyja, jövődölései kizárólag a parúziát közvetlenül megelőző időszakra vonatkoznak.

c) Kortörténeti magyarázat: a szerző saját korának (Kr. u. 1. század vége) eseményeit mutatja be és értelmezi szimbolikusan.

Értékelés: az első magyarázati mód, a fentebb bemutatott formában, teljesen önkényes. A Jelenések könyve nem teszi lehetővé, hogy kiolvassuk belőle az egyház történetének pontos alakulását. A másik kettőben sok igazság van, de kiegészítésre szorulnak. A magunk részéről azt a nézetet követjük, miszerint a szerző saját korának helyzetét figyelembe véve ír, de úgy, hogy értelmezésével fényt vet az egyház történelmének, az emberi történelemnek későbbi koraira is. Más szavakkal megfogalmazva: saját korából kiindulva *teológiai értelmezési formákat* ad, melyeket az egyháztörténelem folyamán később is alkalmazni lehet.

5. A könyv tanítása

Krisztológia

A könyvben kulcsszerepet tölt be az 5. fejezet, amelyben a hétpecsétetes könyv Báránynak történő átadásáról van szó. A hétpecsétetes könyv Istennek a történelemre vonatkozó tervét szimbolizálja, amely a teremtmények előtt teljesen el van zárva. Egyedül a Bárány, vagyis az értünk kínhalált szenvedett és feltámadt Krisztus méltó és képes arra, hogy feltörje a pecséteteket, vagyis Isten üdvözítő tervét az emberek számára feltárja és kivitelezze. A Jelenések könyve éppen azt mutatja be, miként történik mindez. A könyv tehát történelemértelmezés. Arról szól, hogy a megdicsőült Úr, mint a messiási teljhatalom birtokosa hogyan vezeti az Isten által szándékolt beteljesedésre a történelmet. Ő mint a „királyok Királya” (17,14, 19,16) száll szembe az ellenséges hatalmakkal, hogy azok megfékezése után a végleges istenuralom az „új Jeruzsálemben” (21,1-22,5) megvalósulhasson.

A szerző Krisztusnak az egyházzal való szoros kapcsolatát is hangsúlyozza. A bevezető látomásban többek között ezt olvassuk a feltámadt Úrról: „Jobbjában hét csillagot tartott, és a szájából kétélű kard állt ki” (1,16). Mivel a „jobb kéz” a cselekvő és oltalmazó erő, valamint a hatalom jelképe, a mondat azt tudatosítja, hogy Krisztus tartja fenn és oltalmazza egyházát. A kétélű kard viszont az ítéző szót jelöli, amely az egyház folyamatos megtisztítását és megújulását teszi lehetővé. A kis-ázsiai keresztény közösségeknek írt levelek valójában nem mások, mint ennek a gyógyító célzatú ítéletnek a megnyilvánulásai. A levelekben Krisztus feltárja az egyes közösségek állapotát – mind a dicséretes, mind a

kifogásolható szempontokat – s így ösztönöz a megújulásra, sőt hatékony szavával lehetővé is teszi azt.

Egyháztan

Egyháztani vonatkozásban mindenképp a 12. fejezetet kell említünk. Ennek központi alakja az asszony, akit Isten népével azonosíthatunk, vagyis az egyházzal, amely azonban az ószövetségi választott nép szerves folytatása és kiteljesedése. Az asszony a mennyhez tartozik, mert Isten tulajdona: Istené, aki „napba öltözteti”, vagyis saját dicsőségével veszi körül (12,1). Ugyanakkor „szülési fájdalmakat”, azaz súlyos megpróbáltatásokat él át. A „szülési fájdalmak” metaforikus használata jól ismert az Ószövetségben és a zsidó apokaliptikában: azokat a szenvedéseket jelentik, amelyeknek meg kell előzniük az üdvösség örömét (vö. Mik 4,10; Iz 26,17k; Iz 66,7). Az ószövetségi választott nép a folytonos várakozásával és a történelme során elviselt sok szenvedéssel hozzájárult a messiási üdvösség megvalósulásához. Az újszövetségi választott népnek pedig az üldözések türelmes elviselése jut osztályrészül, hogy ezáltal tevékenyen kapcsolódjék be az üdvösség kiteljesedésének folyamatába.

Az asszonnyal kapcsolatban arról is szó esik, hogy folyamatosan ki van téve a sárkány-sátán támadásainak, s ezért menekülni kényszerül, éspedig a „pusztába”, ahol „ezerkétszázhatvan napig táplálják” (Jel 12,6). Egyértelmű visszautalás történik itt a pusztai vándorlásra. Miként az Egyiptomból való kivonulás után Izrael az Úr különleges gondoskodásának és oltalmának haszonélvezője volt, ugyanúgy tapasztalja meg az egyház is, a történelmi vándorlása során, Isten kegyelmi adományait és azt a hatékony védelmet, amely által az ellenség minden támadásának képes ellenállni.

Az egyház közössége mellett az egyes keresztények is a figyelem középpontjában állnak. Ők Krisztus megváltása révén már Isten uralmának részesei. A Krisztust dicsőítő himnuszok egyikében olvasható: „...megöltek, és saját véreddel megváltottál Istennek, minden törzsből, nyelvből és nemzetből, és Istenünk királyságává és papjaivá tetted őket, és uralkodni fognak a föld felett!” (5,9-10). Ám az Istenhez való tartózkodásuk nemcsak méltóság, hanem feladat is. Krisztussal együtt nekik részt kell venniük a gonoszság erőivel szembeni küzdelemben, s így hatékonyan hozzájárulhatnak Isten beteljesült uralmának megvalósulásához. A keresztények nemcsak tanúságot tesznek Krisztusról, hanem

voltaképpen Krisztus tanúságát folytatják és aktualizálják, mind szóban, mind pedig – szükség esetén – vértanúhaláluk által. A 12,11-ben a szerző a sátán feletti végleges győzelmet éppen a keresztény vértanúknak tulajdonítja, akik – Mesterük életáldozatából ösztönzést és erőt merítve – maguk is életüket áldozták hitükért: „Ők pedig legyőzték őt (= a sátánt) a Bárány vére és a tanúságtétel igéje által, s nem kímélték életüket mindhalálíg.”

Eschatológia

Az a meggyőződés, hogy az örök élet már a halál után végleges osztályrésze lesz a mindvégig állhatatos híveknek, a Jelenések könyvének több helyén is kifejezésre jut. A 6. fejezetben arról olvasunk, hogy a vértanúk jutalomként „fehér ruhát” kapnak, amely egyértelműen az üdvösséget jelképezi (6,9-11). A 20. fejezetben pedig az „első feltámadás” (20,5-6) nyer említést, amely szintén a halál utáni új életet jelöli. Az „első feltámadás” következménye a Krisztussal való együtturalkodás, amely az üdvösségtörténelem jelenlegi szakaszában nem pusztán passzív, hanem aktív uralom: a történelem felügyeletét, kedvező befolyásolását és beteljesedésre vezetését jelenti.

A könyv utolsó fejezeteiben (21,1-22,5) a végső üdvösség kerül a figyelem középpontjába. Az üdvösség lényege az Istennel való végleges közösség, amelyet a jelen világrend radikális átalakulása előz meg. Krisztus második eljövetele (19,11-21) és a végítélet (20,11-15) után Isten új eget és új földet (21,1) hoz létre, amelynek lényege, hogy az eddig elkülönült két szint, az „ég” és a „föld”, az isteni világ és az emberi világ egyesül. Az üdvözültek színről színre látják üdvözítő Istenüket (22,4), aki a legszorosabb életközösségben lesz velük. Éppen Isten boldogító jelenléte kárpótolja őket a földi élet minden fájdalmáért (21,4).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BERGER, K., *Formen und Gattungen im Neuen Testament*, A. Francke Verlag, Tübingen 2005.
- BROER, I., *Einleitung in das Neue Testament I-II*, Echter Verlag, Würzburg 1998.
- BROWN, R. E. – FITZMYER, J. A. – MURPHY, R. E. (szerk.), *Jeromos Bibliakommentár I-III*, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2002.
- BROWN, R. E., *L'église héritée des apôtres*, Cerf, Paris 1987.
- BUDAI G. – HERCZEG P., *Az Újszövetség története*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1985.
- CONZELMANN, H. – LINDEMAN, A., *Arbeitsbuch zum Neuen Testament*, Mohr Siebeck, Göttingen ¹⁴2004.
- CULLMANN, O., *Az Újszövetség krisztológiája*, Kálvin Kiadó, Budapest 1990.
- FARKASFALVY D., *Bevezetés az újszövetségi szentírás könyveihez*, Szent István Társulat, Budapest 1995.
- FREEDMAN, D. N. (szerk.), *The Anchor Bible Dictionary I-VI*, Doubleday, New York 1992.
- GEORGE, A. – GRELOT, P., *Introduction à la Bible_Edition nouvelle. Le Nouveau Testament I-V*, Desclée, Paris 1977.
- HARRINGTON, D. J., *Who is Jesus? An Invitation to the New Testament*, Sheed & Ward, Franklin 1999.
- KÖSTER, H., *Einführung in das Neue Testament*, de Gruyter, Berlin 1980.
- KÜMMEI, W. G., *Einleitung in das Neue Testament*, Quelle & Meyer, Heidelberg ²¹1983.
- LÉON-DUFOUR, X., *Dictionnaire du Nouveau Testament*, Éditions du Seuil, Paris 1975.
- LOHFINK, G., *Jetzt verstehe ich die Bibel*, Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 1973.
- LOHSE, E., *Umwelt des Neuen Testaments*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980.
- UA., *Die Entstehung des Neuen Testaments*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart ⁵1991.
- MÓCSY I., *Az evangéliumok hitelessége*, Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 2001.

- NIEBUHR, K.-W. (szerk.), *Grundinformation Neues Testament*, Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003.
- PERKINS, Ph., *Reading the New Testament. An Introduction*, Doubleday, New York ²1988.
- PRIOR, J. G., *The Historical Critical Method in Catholic Exegesis*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma 1999.
- ROSSANO, P – RAVASI, G. – GIRLANDA, A., *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Edizioni Paoline, Cinisello Balsamo 1988.
- SCHIERSE, F. J., *Einleitung in das Neue Testament*, Patmos, Düsseldorf 1991.
- SCHNELLE, U., *Einleitung in das Neue Testament*, Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen ⁴2002.
- SCHWEIZER, E., *Teológiai bevezetés az Újszövetségbe*, Kálvin Kiadó, Budapest 2004.
- SEGALLA, G., *Panorama letterario del Nuovo Testamento*, Editrice Queriniana, Brescia ²1991.
- SZÖRÉNYI A., *A Biblia világa. Újszövetség*, Ecclesia, Budapest 1966.
- TAKÁCS GY., *Az Újszövetség irodalma I-II*, Paulus Hungarus, Budapest 1999.
- TARJÁNYI B., *Újszövetségi alapismeretek I-II*, Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest 1996.
- UNTERGASSMAIR, F. G., *Handbuch der Einleitung I-II*, Verlag Butzon, Kevelaer 1999.
- WIKENHAUSER, A. – SCHMID, J., *Einleitung in das Neue Testament*, Herder, Freiburg ⁶1973.

TARTALOMJEGYZÉK

ELSŐ RÉSZ: ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS AZ ÚJSZÖVETSÉGHEZ.....	2
I. Az újszövetségi kánon.....	3
1. Az Újszövetség mibenléte.....	3
2. Az újszövetségi kánon kialakulása.....	3
II. Az Újszövetség görög szövege és az ókori fordítások.....	8
1. A görög szöveg másolatai, avagy a szövegtanúk.....	8
2. Az Újszövetség fordításai.....	10
MÁSODIK RÉSZ: AZ ÚJSZÖVETSÉG ELBESZÉLŐ MŰVEI.....	11
I. Általános bevezetés az evangéliumokhoz.....	12
1. Az „evangélium” főnév ókori használata.....	12
2. Az evangéliumok mibenléte.....	13
II. A szinoptikus kérdés.....	15
1. A kérdés mibenléte.....	15
2. A kérdés megoldása.....	17
III. Márk evangéliuma.....	18
1. Az evangélium szerkezete és tartalma.....	18
2. Az evangélium nyelvezete.....	20
3. Az evangélium szerzője.....	20
4. Címzettek, keletkezési idő és hely.....	21
5. Az evangélium tanítása.....	22
IV. Máté evangéliuma.....	27
1. Az evangélium szerkezete és tartalma.....	27
2. Szerkesztés, irodalmi sajátosságok.....	28
3. Az evangélium szerzője.....	30
4. Címzettek, keletkezési idő és hely.....	31
5. Az evangélium tanítása.....	32

V. Lukács evangéliuma	37
1. Az evangélium szerkezete és tartalma.....	37
2. Szerkesztés, irodalmi sajátosságok, történeti érdeklődés.....	39
3. Az evangélium szerzője.....	41
4. Címzettek, keletkezési idő és hely.....	42
5. Az evangélium tanítása.....	43
VI. János evangéliuma	49
1. Az evangélium szerkezete és tartalma.....	49
2. Irodalmi sajátosságok.....	50
3. Szöveg- és irodalomkritikai problémák.....	51
4. A János-evangélium és a szinoptikusok.....	52
5. Az evangélium szerzője.....	55
6. Keletkezési idő, hely, kortörténeti háttér.....	58
7. Az evangélium tanítása.....	60
VII. Az Apostolok Cselekedetei	65
1. A könyv címe, kapcsolata a Lukács-evangéliummal.....	65
2. A könyv szerkezete, szövege.....	66
3. Források.....	67
4. A mű célja.....	69
5. A könyv tanítása.....	70
HARMADIK RÉSZ: SZENT PÁL APOSTOL LEVELEI	75
I. Pál apostol életútja	76
1. A források.....	76
2. Pál életének fontosabb eseményei.....	77

II. A páli levelek.....	79
1. A levelek száma és csoportosítása.....	79
2. A levelek formája és a megírás módja.....	80
3. A levelek stílusa, célkitűzése és jellegzetességei.....	81
4. A levelek „valódisága”.....	82
III. Első levél a Tesszalonikaiaknak.....	84
1. A tesszalonikai keresztény közösség.....	84
2. A levél szerkezete.....	85
3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	85
4. A levél tanítása.....	86
IV. Második levél a Tesszalonikaiaknak.....	87
1. A levél szerkezete.....	87
2. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	87
3. A levél tanítása.....	89
V. Első levél a Korintusiaknak.....	89
1. Korintus és az ottani keresztény közösség.....	89
2. A levél szerkezete.....	91
3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	91
4. A levél tanítása.....	93
VI. Második levél a Korintusiaknak.....	95
1. A levél szerkezete.....	95
2. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	96
3. A levél egységének kérdése.....	98
4. A levél tanítása.....	99
VII. Levél a Galatáknak.....	101
1. A címzettek kérdése.....	101
2. A levél szerkezete.....	102
3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	103
4. A levél tanítása.....	104

VIII. Levél a Rómaiaknak.....	105
1. A Rómában élő keresztény közösség.....	105
2. A levél szerkezete.....	106
3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	107
4. A levél egysége.....	107
5. A levél tanítása.....	109
IX. Levél a Filippieknek.....	113
1. A Filippiben élő keresztény közösség.....	113
2. A levél szerkezete.....	113
3. A levél megírásának indítéka, helye és ideje.....	114
4. A levél egységének kérdése.....	116
5. A levél tanítása.....	116
X. Levél Filemonnak.....	117
1. A címzett és a megírás indítéka.....	117
2. A levél szerkezete.....	118
3. A levél tanítása.....	118
XI. Levél a Kolosszeieknek.....	119
1. A kolosszei keresztény közösség.....	119
2. A levél szerkezete.....	120
3. A levél megírásának indítéka.....	120
4. A levél eredetével kapcsolatos kérdések.....	121
5. A levél tanítása.....	122
XII. Az efezusi levél.....	123
1. A levél szerkezete.....	123
2. A címzettekkel kapcsolatos kérdés.....	124
3. A levél eredete.....	126
4. A levél tanítása.....	128
XIII. A lelkipásztori levelek (1-2Tim; Tit).....	129
1. Elnevezés, címzettek.....	129
2. A levelek szerkezete.....	130
3. A levelek sajátossága és eredete.....	131
4. A levelek tanítása.....	134

NEGYEDIK RÉSZ: A ZSIDÓKNAK ÍRT LEVÉL ÉS A KATOLIKUS LEVELEK.....	136
I. A Zsidóknak írt levél.....	137
1. A levél szerkezete.....	137
2. Irodalmi jelleg.....	137
3. A címzettek.....	138
4. Szerző, keletkezési idő és hely.....	139
5. A levél tanítása.....	141
II. A Jakab-levél.....	142
1. Tartalom, szerkezet.....	142
2. Irodalmi jelleg.....	143
3. Szerző, keletkezési idő.....	144
4. A levél tanítása.....	145
III. Az első Péter-levél.....	147
1. A levél szerkezete.....	147
2. Irodalmi jelleg.....	148
3. A megírás indítéka.....	149
4. Szerző, keletkezési idő és hely.....	149
5. A levél tanítása.....	151
IV. A Júdás-levél.....	153
1. A levél szerkezete.....	153
2. Irodalmi jelleg.....	153
3. A megírás indítéka.....	154
4. Szerző, keletkezési idő.....	154
5. A levél tanítása.....	155
V. A második Péter-levél.....	156
1. A levél szerkezete.....	156
2. Irodalmi függés a Júd és a 2Pét között.....	156
3. A megírás indítéka.....	158
4. Szerző, keletkezési idő és hely.....	158
5. A levél tanítása.....	159

VI. János első levele.....	160
1. A János-levelek eredete.....	160
2. Az első János-levél szerkezete és szövege.....	161
3. Irodalmi jelleg és a megírás háttere.....	162
4. A levél tanítása.....	163
VII. János második és harmadik levele.....	164
1. A levelek szerkezete.....	164
2. Irodalmi jelleg, megírasi háttér, tanítás.....	164
ÖTÖDIK RÉSZ: APOKALIPTIKA AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN.....	166
A Jelenések könyve.....	167
1. A könyv elnevezése és műfaja.....	167
2. A könyv szerkezete.....	171
3. A könyv szerzője, keletkezési helye és ideje.....	172
4. A könyv értelmezési módjai.....	173
5. A könyv tanítása.....	174
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	177

